

Tartalom

XLVII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1993. SZEPTEMBER

KISS BENEDEK: Szarvas-ének; Kényszermozgás	3
KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Csigó, 1993. július 17-én; Bírálóimhoz, születésnapomra. Plágium!	6
PÁSKÁNDI GÉZA: Főbb túlélők: a kétféle történelmi dráma (Elméleti vázlat)	8
VARGA IMRE: Kövesd a fákat!; Térhatározó; Szavaid helyett	20
LÁSZLÓFFY CSABA: Bástya közti elégiák (Neve: áldás; Szókratész és a strucc; Dal a vásárra vitt életről)	22
SIGMOND ISTVÁN: Lecsó az egész, Uram	25
SZATHMÁRI ISTVÁN: A palicsi ház	41
LAKATOS MIHÁLY: Üzenet; Viharban	45
Vonzódások. (Albert Zsuzsa beszélgetése Tüskés Tiborral)	46

ÖRÖKSÉG

Széchenyi- és Wesselényi-értelmezések

DÉNES IVÁN ZOLTÁN: A magyar liberalizmus klasszikusainak szellemi öröksége	55
BERKES TÍMEA: Előítéletek, alapjuk és kritikájuk Széchenyi és Wesselényi műveiben	58
MONOSTORI JUDIT: Nemzet és civilizáció, haza és haladás viszonya	66
EILER FERENC: Az egyenlőség kérdésköre	69

HANUSI ÉVA: Gondolatok a szabadságról	71
TÓTH VIKTÓRIA: A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága (Bentham kritériumának értelmezése)	75
FÖLDI ÁGNES: A „vadság” és a „civilizáció” fogalmai (Széchenyi István <i>Hitel és Világ</i> című műveiben)	79

NÉZŐ

FRIED ISTVÁN: A nemzeti szorongás múltjából és jelenéből	82
--	----

MŰVÉSZET

GÉCZI JÁNOS: szabad (versekké váló esszé Szabados Árpádról)	92
---	----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

CSEH GUSZTÁV rézmetszetei az 5., 7., 19., 21., 44.
és a 91. oldalon,
SZABADOS ÁRPÁD grafikája a 96. oldalon.

DIÁK-MELLÉKLET

GÖRÖMBEI ANDRÁS: „... de a vers Pelikán”
(Vázlat Nagy László költészetéről)

KISS BENEDEK

Szarvas-ének

Nemzedék-társaimnak

*A legszebb éveim
elbitangolták.
Elbitangoltak.
Elbitangoltuk.
Elbitangoltam.*

*Élek fél-holtan,
élünk fél-voltban,
s a temetést is
nyakamba varrták,
nyakunkba varrják.*

*De bolond voltam,
de bolondok mind
az istenadták,
kik nem alkusznak,
s mind lejjebb csúsznak,
s kik megalkudtak,
lejjebb úgy csúsztak.*

*Éltünk fél-holtan,
élünk fél-voltban,
s a temetést is
nyakunkba varrják,
mi istenadták.*

Ha mi még lett vón,
mind elkobozták,
eltékozolták.
Én, aki voltam
szarvas-fiúcska,
mi, akik voltunk
szarvas-fiúcskák,
mi istenadták,
nyúvadunk porban,
sörét-szeplősen,
de mégis hősen.

Beköp a döglégy,
hold-ló vizez ránk,
de mégis hősen,
sörét-szeplősen:
vagyunk az ország, –
agancsunk ki se nőtt,
a rabsic már kilőtt,
szarvas-döggel teli
ez a kis ország!

Jaj, mi bolondok,
mi szarvas-marhák!

Kényszermozgás

Föl-alá járok mint a lift egész nap...
A lakásban meg: mint a metronóm...
Ó, nyugalanság! Orromban a vérszag
mint a vérebnék, s el nem nyughatom.

Mi űz, mi hajt az utcákra, hogy aztán
máris odúmba bújjak, mint a vad?
Szabadban nőttem én, az ordas pusztán,
s itt körülöttem senki sem szabad.

Kényszermozgás rángat, mint ha pókláb
még kitépve is mindegyre kaszál.
Föl-le, föl, előre s hátra lóbál,
kuttyát farka, eleven halál.

*Mit sem végzek, mégis a fáradtság
úgy szorít, hogy alig libegek.
Vajon meddig fizetem a taksát,
hogy maradhassak, megadva módját,
ami voltam: közkirályi nagyság –
én: Kiss Benedek?!*

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Csigó, 1993. július 17-én

*Kicsüng a nyárból néhány néma ág még –
szememre hajlik, elrebbent vizekre...
Fogyok, nővök: már fényig ér az árnyék,
mert senkié, ki mindenben hisz egyre.*

*Kövön futó hab, zajló könnyű dolgok,
zöld rovarok ragyognak, fűrge férgék!
Bölcs gyermek is lehetnék: szörnyű boldog,
mert férfimódra már semmit sem értek.*

Bírálóimhoz, születésnapomra. Plágium!

*Harmincnégy éves lettem én:
nem bódít versen vett remény,
se bű,
se báj.*

*A mennybolt menten rámborul:
nem éltem jól, sem jámborul,
csupán
bután.*

*Mint kínon égő ékezet,
lobog világom: létezek!
Enyém
e fény!*

*Hallom: vagyok, mert nem vagyok,
hisz bennem nem rág, nem ragyog
serény
erény...*

*Azt mondják, arcom régi maszk:
miért is vágok én grimaszt,
ha kell,
ha nem?*

*Divatbölcs egy sem érti tán:
helyettök lettem én vidám
iszony.
Bizony.*

*Magamnak túl nehéz terű
vagyok – nem vált meg vers, se bű,
se báj.
Sebaj.*

PÁSKÁNDI GÉZA

Főbb túlélők: a kétféle történelmi dráma

ELMÉLETI VÁZLAT*

Az utóbbi két-három esztendőben volt alkalmam és kedvem eltöprengeni azon, milyen karakterű színpadi művek éltek, élhették túl az elmúlt negyven évet. Mire emlékszünk, nemcsak mint dokumentumra vagy kuriózumra, egzotikumra, hanem: mit *nem unnánk* ma sem, ha netán színre kerülnének? S nyilván nem annyira a mulattató művek körében keresgéltem...

A túlélés, átvészelés vagy megmaradás – ami persze még korántsem tágas marandóság – okait nem a külvilágban kerestem, hanem a művek bennrejlő, immanens eszközeiben és érdeklődési irányultságukban, amely a szerzőket arra indította, hogy az idő, a múlt, jelen és lehetséges jövő – ilyen vagy olyan – darabjait, szeleteit vegyék szemügyre a kornak jellemzőbb hőseivel együtt. Pontosabban: próbáltam megvizsgálni a kölcsönös provokációkat és az összjátékot is, amelyek a külső világ, a társadalom, a szűkebb-tágabb hatalmi szféra és az alkotók között lezajlottak, sokszor úgy, hogy harcnak, kihívásnak álcázták az összjátékot, máskor pedig összjátéknak az igazi harcot, kihívást. Egyszerűbben és közelebről. A nem létező vagy gyenge, majd olykor hangsúlyosabb hatalmi tolerancia mit engedett meg mégis a műveknek és viszont: a művek mit fogadtak el, mint *modus vivendit* a vezetéstől kínált vagy tukmált engedménykötegből. Vagyis *a toleranciaszintet diktáló hatalom* s a manipulált közvélemény türelmével mennyire volt türelmes maga a művészet. Mikor helyezkedtek az *élni és élni hagyni* régi, ismert álláspontjára egyik vagy másik, vagy mindkét oldalon, mikor min hunytak szemet, mintha az a „valami” nem történnék vagy nem történt volna meg. Attól függően, hogy ez a *szemethunyás* mikor melyiknek kedvezett. És persze a sok-sok *kölcsönösség*.

Folytathatnám szempontjaimat, de azt hiszem, ennyi is elegendő ahhoz, hogy lássuk: minél *bonyolultabb* volt egy *szelő* viszonya a fennálló hatalomhoz, annál inkább érdeklődésre ma is számot tartó művet alkothatott, s minél *egyértelműbb* ez a viszony – *pro* vagy *contra*! – az időtálló jelleg annál inkább csorbul.

Hogy-hogy, kérdezhetné joggal valaki, egy olyan mű, amely gyökeresen, nyíltan és keményen „leplezte le” a fennállót – talán nem volna ugyanolyan időtálló, mint az, amelyik sokszoros áttétellel teszi ugyanezt? A válasz egyszerű. Minél nagyobb a *leleplezés*, annál több benne az *új információ*, ami a régieknek ellentmond. Márpedig az információk (s így a *szenzációk*) mulandóságát jól ismerjük. A szövődményes művekben azonban nem is annyira a külvilágról, mint az emberek és az alkotó közérzetéről, belső világáról kapunk képet, és olyan *imponderábilis információkat*, amelyeknek legalábbis helyzeti értékük nagyon sokáig vagy mindig lehet. Az *esztétikus információ* ezért is le-

* Elhangzott a közép- és kelet-európai nemzeti színházak nemzetközi találkozásán Budapesten, 1993. május.

het időtállóbb, mint a politikus, vagy akár a tudományos. A művészi igazság más, mint ahogy a „költői igazságszolgáltatás” is... Már ennyiből is kiderülhet, hogy a „leleplező szándékú” művek eleve *publicisztikusabb stílust* kérnek, ahogyan az úgynevezett „*iránydrámák*” is, melyeknek egyébiránti létjogosultsága, sőt *másféle értéke* nem tagadható.

Nyilvánvaló, a fenti megállapítások esetről esetre módosuló érvényűek, mint ahogy az *esztétikum és politikum szerencsés keveredése hozhat létre maradandó műveket*, s persze új műfajokat szülhet – mi azonban nemcsak a sarkítás kedvéért beszéltünk a fenti módon, hanem azért is: nem volt s nincs szándékunkban kikezdehetetlen kategóriákat felállítani, *semmilyen végérvényesre* nem törekszünk, mint ahogy a dolgok abszolúte döntő többségében erre – szerintünk – nem is lehet igyekeznie senkinek.

Úgy hiszem, az elmondottakból világosan kirajzolódik: a proletkultos vagy a későbbi *szocialista realista művek* semmiképp sem sorolhatók a túlélők közé. Egy hatalomhoz teljesen egyértelmű a viszonyuk, s nem annyira az a fontos, hogy egy diktatórikus, hanem egy *átlátható, földi* hatalomhoz. Úgy vélem, egy „szocreál” drámát ma bemutatni – hacsak nem parodizáló vagy dokumentatív, oktatói céllal, *demonstrandum est*, és illusztrálón vennék elő – *aligha* volna lehetséges. Idegesítő unalom nélkül, persze. De még a szocreál *szatirikus* műveire is jellemző, hogy bennük a *marxista-leninista ideológia monologizál*, márpedig jól tudjuk: az igazi drámák tengelyében egyenlő erőik konfliktusa feszül. Pontosabban: ha az egyik erő gyenge a fegyvereiben, létszáma szerint vagy netán magányos – erkölcsi fölényét szövegi szembe a hatalmas túlerővel. A fizikai ellenében a lelkit, szellemit, a jellembelit... Egy szűkítő, egyoldalúsító politikum különösképp és mindig ártalmas a művészetekre. Továbbá úgy vélem, hogy e műveknek – épp a tehetség okán – még túlszárnyalt változatai, a *realisztikusabb-kritikusabb* alkotások is alig merészkednek túl a dokumentáris értékűség határain. Ugyanis annyira látszik bennük, hogy kínosan csak a *részletet* bátorkodnak jobban szemügyre venni, netán bírálattal illetni, és hogy kímélik az ideált, a „marxi forrást”, s hisznek az „emberarcú szocializmusban”. Ahogyan a tündérmesehősök is hisznek az „emberlelkű szörnyben”, abban, hogy a monstrum külseje mögött „*érző lélek*” munkál, csak *szépen kell megszólítani*. Tehát annyira hisznek ebben, hogy a nem tündérmeseinek szánt művekben megsérül a költői igazságszolgáltatás, ami végül esztétikai – pszichológiai – konzekvenciával büntet.

Szóval az *álombúd* tökéletes, mondták. Csak a *valóságos* lábai rohadtak.

Ami azonban a legfőbb: e művek nem tudtak *kellő distanciát* teremteni a szerzők élet-, lét- vagy világszemlélete és a vizsgált élő objektum között. *Átitatódott* úgyszólván minden részlet, az egész maga eme tulajdonképpen *ab ovo* vénnek született, meghaladott ideológiától. Világos tehát, hogy korántsem külső, banális cenzurakérdésekről van szó, mert a *cenzúrák* (!) jelenléte sohasem egyértelműen jótékony vagy káros. Ne feledjük: a művészet temérdek formaeszköze épp a *veszély* kikerülésének szándékából született. Minden, úgymond, alaki fortély, ravaszkodás, ahogyan – teszem azt – Aesopus fabulái. Nem véletlen, hogy Lenin kikelt az „aesopus-i nyelv” ellen, noha – s ezt rég leírtuk –, dehogyan átkozott az, sokkal inkább áldott. Nem véletlen, hogy a pártállam, állampárt esztétikája, filozófiája, műbírálata igen sokszor ilyen lenini alapról támadta az alkotásokat, lett legyen parabola, abszurd, történelmi modelljáték, vagy éppen szurreális és groteszk. Az abszurdnak például már a halálát is megjósolták nemegyszer. Ennek ellenére – modern változata is – túlélte az évtizedeket.

A legtehetségesebb alkotók – hiszen szép számban voltak és a háború utáni pezsdület megsokszorozta számukat, ahogy az utolsó esztendőik ideológiai enerváltsága, elnyútttsége, sőt letargiája, depressziója is – szóval a tántorult szerzők szerencsésebbjei nagyjából kiheverték minden politikai-esztétikai megpróbáltatást. Még ha olykor kezdetben a főként *eufemizáló művészeti irányok* köreiben mozogtak volna is, később egyre sikeresebben keverték a stílust a *kakofemizáló* elemekkel. A megszépítést a rútítással. Ellensúlyozással. Ami egyben *punctum kontra punctum* is volt. Ellenpontozás. „Magad uram, ha szolgád nincsen” – általában tudták ezt a magyar írók is, és nem a külsőleg (alig) kínált, hanem *belső szabadságukhoz folyamodtak*. Ha nincs külső szabadság, vagy éppen csak megtúrt szabadság van ama *fáradt diktatúrában*, immár „meditatívabb” zsarnokok alatt, a némileg *büntudatos érásban* – nyilván 1956 és a retorziók után –, tehát ha csak alig tolerált szabadság van, akkor mit tehetnek? *A művészi eszközökben, formákban, a nyelvben, a stílusban immanenciálisan élő szabadsághoz nyúltak*. És győztek mindazok, akik elsőül is önmagukban keresték és lelték meg a szabadság forrását, és nem főként a cenzúrára mutogattak. Akikben a lefegyverttség érzését lebirta a közlésakarát, munkavágy, s főként a tehetség, lelemény, a már a filozófus Bacon által is leírt *allúziós* hajlam, a képes beszéd lehetősége, s így megszületett a dráma két *leginkább* túlélő vonulata. Röviden: az új történelmi dráma. És: az új groteszk-abszurd-szürreális vonulat.

E bevezető és elméleti szándékú vázlat címe látszólag ellentmondást sejtet. Hogy-hogy *kétféle történelmi dráma*: az igazi történelmi dráma és az abszurd-groteszk művek? Hiszen utóbbiakat szívesen szokták *időülnenek*, sőt földrajzi téren „kívülinek” nevezni, míg a történelmi dráma tán a leginkább időhöz kötött. A címben természetesen nem arra utalok – ez túl frivol volna –, hogy mindkettőt a *közelmúlt történelme* provokálta. Mondom, nem hivatkozom erre, ez túl tág értelmezés, mégsem tekinthetünk el tőle, ezért pusztán – bár nem halványan – jelezzük is itt.

Az elsőt, az új történelmi drámát főként az hívta ki, amit *internacionalista ideológiának-filozófiának* nevezünk. Ez az ideológia szerette volna némiképp úgy beállítani, hogy van egy *igazából* „első és végső harc”, amely megoldja a világ gondját-baját. Vagyis – némileg – most kezdődik az osztályharcos „tömegek” igazi történelme, amikor is általában és valóban főszerephez jutnak. Az új történelmi dráma ezzel szemben konokul emlékeztetett: éltek más kategóriájú emberek is előttünk, és harcoltak régen, nagyon régen. *Volt, létezett akkor is a nemzetfenntartás sok-sok rétege*. Nem csupán azok küzdöttek nagy dolgokért, akiket a marxizmus kegyéből „haladó hagyománynak” tekintenek, nem csak a tradíció egészen szűk, általuk kijelölt köre. E drámák tehát a történelem megszakíthatatlan széles, *pluralista folytonosságát hirdették*, akár kimondva, akár kimondatlan. Azt, hogy nincs, nem lehet nagy *cezúra*, pláne szakadék nagyságú *cezúra* közelmúlt, régmúlt és jelen között. Az értékek *nem most* születnek, az újak, ha vannak, *csupán folytatják* régen megkezdett létüket. Már amikor így-úgy folytathatják. Az új történelmi dráma másik, *hallgatolagos* célpontja: a szovjet birodalmi politika volt. Ezek a színművek régi szabadságharcokról szóltak, vagy ha nem: a szellem, a lélek, a hit és lelkiismeret, méltóságérzet önfelszabadító mozgalmairól. Vagyis végig a nagyközösség, a nemzet, a honpolgárok, a nép *kollektív szabadságáról*. És a *szuverenitásról*. Tehát még az esetleges *nosztalgia*t is ennek összefüggésében kell nézünk. S a bennük lappangó *restaurációs indulatokat*. A publikum és a szerzők önmegtartó és egymást megtartó *népi összjátéka* folytán mindenki tudta: a színre lépő

török szultán akár a moszkvai főtitkár is lehetne. És a bécsi császári ügynök most netán Leningrádban úzi praktikáit. Mint egy allegóriában: mindenki tudja, hogy klaszszikus nagy költőnk, Arany János „rab gólyáról” szóló verse, amelyet 1848 leverése után írt – „az elmetszett szárnyú” szabadság siratása. Pedig a költő csupán a gólyáról ír, nem „kacsingat ki” a sorok mögül, hogy: hiszen érted! Nem követ el úgymond, nyelvi modernizálást, hogy a szánkba rájia. És megértették, mert mintaértékű volt. Modell. Vagy sejlő modell. Mintát sugalló. Nem napok dátumaihoz, perceihez tapadt-ragadt, mint az imént még szálló légy a mézbe. Ez volt hát a harmadik dolog az új történelmi drámában, ami a pártesztétika, a hivatalos uralmi filozófia ellen irányult. *Ez volt a legrégibb, a szellemben rejtőző opposzió. Az eszközök, stílusok sokféleségéhez – pluralitásához – való ragaszkodás.* Olykor még a néha megtúrt *egzisztencializmus* is beszüremkedett a sorok mögé. A *historizmus* és a *szellemtörténet* is nyilván ott munkált a jelentősebb művekben. De a hangsúlyozottan tiltott filozófiák is felléphetek kellő álarcban, kellő jelmezekben. Röviden: *a parabolák pincéiben szöveget nyomtató opposzió volt ez: mindenkinél előbbi.* Tehát mindezt a rendszer kénytelen-kelletlen tolerálta, megengedte, több okból is. Kényelmetlenebb volna észrevenni, hiszen kifelé a belső összhangot kellett demonstrálni, másrészt a hajcihőkkel még azok figyelmét is felhívják e jelenségkörre, akik eddig nem vették volna észre. Jobb hát szemet húnyni. Tehát a szerző szabadságát a választott időszívet és az eszközei együtt garantálták, nem pedig főként a megengedő, elnéző, szemet húnnyó hatalom.

Persze egy nagyon ostoba hatalom mindent elronthatott volna! Ám az utolsó időkben ilyen ostoba hatalom már nem volt... Kikupálódtak, főként a nemzedékek által, másrészt a nemzetközi helyzet diktandói közben. És mindenekelőtt óva intette őket 1956 véres mementója.

Így hát még szélesítették is a „haladó hagyományok” kezdetben igen szűk körét. Ez nem utolsósorban arra volt jó, hogy tüntetőleg megmutassák: ez a párt szinte az egész hagyományt integrálja, épp ezért ideológiáját végül is a nép egésze fogadta, fogadhatja el. Közben, még a párton belül is, elég sokan őszintén és mélyen kezdtek *egész nemzetben, összhonpolgárságban gondolkodni.* Nékik ez ügyekben elévülhetetlen érdekeik vannak.

Ez hát a történelmi drámák úgymond „türelmi hátországa”. A publikum e darabok jó részét szerette, mert úgy érezte: ismét közel kerül ahhoz a tradícióhoz, amelytől a marxista, a bolsevik internacionalizmus már-már elszakítani, de mindenképp eltávolítani látszott. *Igen, ez mind-mind rezisztencia volt, ellenállás, szellemi, bujkáló opposzió – évtizedek óta...* S mivel e darabokban *nem csupán* ellenállás volt, hanem *olyan állandó értékekről szóltak, amilyen a szabadság, szuverenitás, meg a többi* – nem tartoztak a napi politika, de sokkal inkább a nemzet és az ember *létsztrégiájának* problémakörébe, amely a pártokon mindig fölülemelkedik.

A javak elosztásának elvére és módjára nézvést is van különbség egy kereszténydemokrata és egy kommunista között, amiben esetleg mákszemnyit sem engednek, de azt senki sem tagadhatja, hogy *bizonyos szabadság-szintre, fokra* a kommunistának is szüksége van, és nemcsak amikor hatalmon kívülre szorul, hanem amikor ő a főhatalom egyetlen birtokosa, sőt – ez esetben talán sokkal inkább. Hisz a diktatúra egy szűk vezetést szinte abszolút szabadságot jelenti. A szabadságról szóló művek tehát sohasem igazából politikai töltetűek, ezért is maradandók, ha még formájuk is tartós. A szabadságot felkaroló alkotások sokkal inkább az ember, az élőlények lelkéről, természetéről szólnak. Színpadon (is) aligha van ennél „örökéletűbb” tárgy és téma. Ha úgy tetszik,

a szabadság és függetlenség ösztönéről meséltek... E drámákban tehát lényegében ellenfénybe kerül az ideologikum, ezért nem unalmasak ma sem, s gondolom, holnap se lesznek azzá!

Ha az új történelmi színműirodalom hagyományosabb vagy újító, parabolisztikus műveit az internacionalista párt és a szovjet birodalom fogva tartó jelenléte provokálták, hívták elő, ez adott impulzust nekik, végül is a kollektív, a nemzeti szabadság, szuverenitás hiánya – úgy az *abszurd-groteszk-szürrealis-abszurdoid* vonulatot sokkal inkább az *egyen szabadsága*. Illetve ennek hiánya, problémái. És persze a sokféle-fajta kisebbségé. A minoritások ijesztően szorongató léte. Ez itt a *háttér-impulzus* – szélesebben véve. Az etnikai, nyelvi, vallási, vagyoni vagy a szexuális és más kisebbségek helyzete, akik lehetnek akár diaszpórák vagy nagyobb kisebbségek – mindenképp jóval érzékenyebben élték meg a közösségi és egyéni jogok hiányát vagy csorbulásait. Egy nagy népen, nemzetben belül, amely nem félheti úgy a létét, jobban különválhatnak a közösségi és a személyi jogok. Nem úgy a kisebbségek életében. Itt minden ember, s ezen belül minden kis csoport sokat nyom a latban. Meg aztán: az anyanyelv használatát nevezheti-e akárki is nyugodt szívvel *csak* közösségi jognak, amikor ez éppúgy az egyén szabadságához tartozik, mint az, hogy valaki akár egyéni szeszélyből, kedvtelésből is nemzeti-népi viseletben járjon. Hiszen az egyén, az ember „társas lény” – mióta jól tudjuk, hát egyéni jogai s kötelességei is társaihoz fűzik. Ezek a groteszk-abszurd művek azonban, mint mondtam, látszólag időtlennek tűntek, illetve, mintha jobbára *mesei időben* játszódnának. Egy olyan *időpontban*, amely nem tettenérhető. Így a hatalom sem foghatja szaván a szerzőt. Itt nálunk. Mert például nyugaton az író inkább csak a közvéleménytől tarthat, vagy olyan erkölcsi szokásoktól, ízléstől, amelyek mélyen élnek az emberek lelkében. Vagyis – úgymond – a „szokás hatalmától”. A lélek történelmi-táji reflexeitől.

Egykor azt írtam: minden néprétegnek van egy *szeméremküszöbe*, amelyen belülről nagyon nehezen ereszt bárkit is. Ez dönti el, min sír, min nevet, min fanyalog vagy élvenckedik. Ez lesz *autochton (bennszülött) etikai rendjének, sőt ízlésének határa* – a szépség s egyéb tekintetében, egészen a szerelmi erkölcsökig.

A groteszkben azonban az etikai háttér homályos. Az erkölcsi parancsolatok da-dognak vagy kimondatlanok... A groteszknak, abszurdnak tehát nemcsak a hatalommal, a hivatalos filozófiával kellett megküzdenie, hanem egy elevenen ható ízlésrenddel is. Különösen, hogy ez a vonulat az ember benseje felé, az emberi közérzetre sokkal jobban irányult. A paradoxonos élményű belvilágra. A történelmi drámában a cselekvő hősnek volt félni- és félténivalója. Az abszurdban már a cselekvésre közönyös, a tehetetlen is szorongott. Magányos volt, miközben millió hasonló társa élt körülötte. „*Tömegember*” volt, miközben ő maga sajátlagosan, eredetien láthatta a világot, ám ezt jobbadán titkolnia kellett. Talán csak, mert nagyjából egyformán sírt a többiekkel, de másféleképpen nevetett.

Ez a vonulat a *bizonytalanban, a határozatlanban* búvárkodott. Itt nem volt – legalábbis láthatóan – fix pontja, „egyetlenje” a hagyománynak, az erkölcsi ítélőerőnek. Fix pont: az egykedvűség, de emögött feszítő titkok tolongtak. Csak érezhettük: e száraz közöny gyűlékony „anyag”. E figurákról aligha tudtuk meg egész pontosan: hősök, héroszok voltak-e vagy gyávák, zsenik vagy ostobák. Vagy mivé lesznek, mivé lehetnek? Volt mindebben – még nyelvükben is – valami *bábeli*. Minden lengett, oscillált, rezgett, ingadozott, mindenből még minden lehetett: tragédia és komédia, burleszk vagy tragikomédia. A helyzet, illetve a hős, a figura nem döntött önmagáról,

sokkal kevésbé alakította saját helyzetét, mint az emberektől megszoktuk általában. Egy igazán abszurd hősről nem tudhatni pontosan: lecsúszott-e vagy épp felkapaszkodó, rég lecsúszott vagy újra felkapaszkodó-e? Megmondhatja-e valaki *bizonyossággal*, ha egy átlátszó üvegdarab belsejében – tehát nem ráfestve – egy magányos nyomtatott nagy A betűt lát: ez magányos betű-e, vagy pedig egy jobb vagy bal irányba tartó szövegnek a része? A nagy A itt éppoly *iránytalan* betű, mint a nagy U vagy a nagy V, ha a többitől elszakított, magányos. Ezzel szemben: *tükkörírásban* a nyomtatott nagy B vagy D rögvést elárulja, hogy melyik irányban dülleszti keblét vagy hasát. *Arra* indult tehát a szöveg, amelyből kimetszették, a nyelvekben csak arrafelé alkothat értelmes betűsört: *ott a célja*.

Abszurd betűk volnának a nyomtatott U, A, O, H, T, I, M vagy az arab számok közül a nulla, a nyolc, s a római számok legtöbbje is? Amennyiben nem tárják fel végső céljukat sem, nemcsak a célirányt? Forgathatjuk az üveglapot mindkét oldalára, a belülre írt vagy vésett V, A stb. nem ad támpontokat. Olyan szövegszelet betűtagja, amely bármelyik irányba haladhat. Erre is, arra is értelmes vagy értelmetlen lehet. Ezt valaha AHIMUTOV-jelenségnek kereszteltem el, nevét épp a fenti betűkből raktam össze, némi célzatossággal nyilván. A többi – B, P, K stb. betűk azonban elárulják, merre tart a feltételezett szöveg, amely aztán végtére ugyancsak értelmes és értelmetlen lehet. Tehát minden irányban van lehetősége az értelmesnek és az értelmetlennek is. Íme a KÁOSZBAN A FIXA IDEA. Az iránytalanban egy betű. Ugyanúgy abszurd sem csak egyféle van. Az abszurdoid, ahogy neveztem rég, inkább a K, D, L (etc.) típusú nyomtatott betűkhöz hasonlítható. Irányukat feltárják a tükkörírás által. És ott – nyelvünkön belül – egyetlen irányban várhat rájuk az értelmesség vagy az értelmetlen. De továbbmegyek: az A-nak nemcsak irányát nem tudom, hanem azt sem: a szöveg első, közbülső, vagy végső betűje-e, ha szövegben volt egyáltalán. Csupán következtetek, hogy mivel nagy és nyomtatott: csak kezdő lehet. Viszont egy cím is állhat csupa nagybetűből...

Látszólag a legelvontabb világban járunk tehát, s nem vesszük észre, hogy amikor azt mondom, jobb és bal irányban – egy konvenció szerint beszéltem, amely *erre* azt mondja: jobb, *arra*, hogy: bal. És konvenció, hogy nagybetűvel kezdődik a mondat. Konvenció, hogy egy cím állhat csupa nagybetűből... Vagyis az iránytalan betű ott van valamiben, ami mégis megfogható, aminek múltja, történelme van, hisz konvenció szerinti. Ami: IRÁNY. *Abszolút értelemben tehát sosincs vegytiszta abszurd dráma, amely minden irányban értelmetlen, céltalan volna, s csak a hiábavalókat mutatja meg, amely utóbbi egyébként maga is cél lehet. Nem véletlen, hogy ezt hosszasan fejtegetem, mert sokan szeretnék az abszurd hősök közül – az értelmezésekben – kideszillálni, vagy kivonni-párlani mindazt, ami történelmi utalás lehet, ami az autochton kultúrák felől jön, ami régebbi stílusokhoz kötődését villantaná... Holott csak irányultságuk határozatlan (AHIMUTOV!), de bármely két irányba mennének is, ott megint csak két lehetőség – értelmes, értelmetlen – várja őket. És akkor még csak két, s nem több irányról szóltam. Mintha csóllátásom lenne. Szóval ott az alakok „véglényszerűségének” rongya csak jelmez, amivel azért takarják el céljukat, hogy ne tudjuk: ilyenek születtek, vagy ilyené lettek? Voltak-e fent, s lecsúsztak, vagy eleve lent születtek? Kezdetnek és végnek egyaránt értelmezhető, mert az egyik a másik feltétele. Kezdet és vég szíami ikerként jöttek a világra, s ráadásul: el nem választhatók, mindkettő belehalna. Beszédjük lehet *gyermekded* (pueril) és vénülten *szenilis*, mindkettő beszédzavarra utal, mindkettő fogatlan vagy fohgijas szájból hangzik... Redukált nyelv.*

A legradikálisabb abszurd hősről tehát nem tudni valójában, minek a kezdetét vagy végét jelenti, s azt jelenti-e. Ám, hogy milyen kultúrához, hagyománykörhöz fűződnek, bármilyen lazán, homályosan – az mégis sok mindemből kiolvasható. Bizonyos típusú abszurdban például *beszédes nevek* vannak, csak az adott nyelvet nem ismerő nem sejtí ezt. Beckett remekművének, a *Godot*-nak hősei sokfelől jött, elszármazott *menekültek, emigránsok*. Könnyű ezt bizonyítanunk a szerző biográfiája nélkül is, ha a hősök neveinek etimológiáját jobban szemügyre vesszük. Latinul a külföldi, az idegen: *externus, exterus*. A különböző nyelvekbe – franciába, angolba, etc. – innen jönnek e szavak: *étranger, estrange*, amelyek mind az idegennel, elidegenítéssel, egzotikus-sal kapcsolatos fogalmak. Ezért, ha betűzzük ESTRAGON nevét, kiderül, *nomen est omen*, nevében hordja sorsát: nemcsak a halálküzdelmet (agónia), hanem az idegen, jövevény, kivándorló, menekült jelentést is... A másik – a *Vladimir* – szláv, pontosabban ősi orosz név. Világosak a gyökerei. Vagy ő, vagy a családja onnan jött, netán szülei annyira szlavofilek voltak, hogy ezt a nevet adták. A *Pozzo* itt nyilván nem kutat, hanem a *posare* felől pózolás, modorosság, fellengősség jelentésű, sőt: pénzeszsákot is jelent. Ő tehát minden bizonnyal olasz származék. *Lucky* – angolul mázlistát, szerencsést, vagy *ostoba léte*re szerencsést jelent. E beszédes névben itt pláne gúny van, hiszen ő végül is rabszolganak, igásállatnak látszik. Más szóval nevét épp fordítva kell érteni: peches, balszerencsés, szerencsétlen flótás. (Megjegyzem: már csak ezért sem holmi „nemzetieskedő bolondság” a szindarabokban a *beszédes neveket* lefordítani, hisz különben az egzotikus hangzás kedvéért lemondunk az efféle mélyebb, a darab szelleméhez tartozó árnyalatokról is.) Az éppen beszélt *társalgási nyelvük* lehet ugyan közös, de neveik mindig egy létező vagy régen volt Bábelre utalnak...

A műben tehát a társaság igen vegyes. Ne kerteljünk, ahogy mondtam: emigránsok, szökevények ők. Történetük, sorsuk beletartozik – s nevük jelzi ezt! – a történelemben soha meg nem szűnő népvándorlási folyamatba, amelyről magam is írtam egykor. Ami pedig a címet illeti: *Godot-ra várva*... Azt hiszem, mindenki sejtí, hogy mögötte – angolul – Isten neve van, és e franciásított névben az OT végződés akár az Ó-Szövetség, az Ó-Testamentum angol rövidítése is lehet (Old Testament). Várakozásuk tehát Istennek szól. Lehet, hogy szektások, akik várják Krisztus új és új eljövételét? Nem mondhatjuk tehát *kizárólag és egyértelműen*: a történelmi dráma a nemzetekről beszél, míg a groteszk-szürreális mindig a nyelvi-etnikai Bábelekről. Pláne, hogy az új történelmi drámába is bevillan a groteszk és a *történelmi irónia*, születnek átmeneti, kevert változatok... Szóval: a Babel is történelem; abban úgy kavarognak a nációk, mint a világháborúban, közben és után... A nyelvzavar a bibliában s a mítoszban is felsőbb büntetés, mint a háborúság...

Láttuk itt a fenti példákban is: a hősök valójában biográfiájukat, sőt történelmüket, kollektív biográfiájukat is *leginkább* a nevükben – bár nemcsak abban! – hordozzák, mint általában az anyanyelvüket, netán történelmi emlékezetüket is vesztett emigránsok. Mivel a szövegben biográfiai utalás nincs, vagy alig van – a szituációt hajlamosak vagyunk *az ember* vagy nagy E-vel: az Ember helyzeteként értelmezni. Tehát egyik irányban információhiány – ami az életrajzot illeti –, másik irányban pedig kitágul a jelentés: az ember egyénisége által is jelképezi, képviseli az emberi nemet, vagyis a nagyobb közösséget. Tehát nem lehet egészen értelmetlen létről szóló dráma az, amelyben konokul *várnak*, vagy amelyben félnek, s kiderül, pislákol a *talán-talán* reménye.

Ez az eléggé radikális elvonatkoztatás (absztrahálás) a biográfiától, a konkrét tértől és időtől tehát – láttuk – *nem tünteti el egészen az abszurd historikumát*, még ha ősei

történelmi amnéziában szenvedők is és hebegik a nyelveket, afáziásan. Ilyen értelemben lehet őket *színehagyott, kifakult történelmi drámáknak* is nevezni. Elnyútt, megfáradt történelmi és társadalmi színműveknek, ha úgy jobban tetszik. A jelmezek, vezényszavak itt alig felismerhetők. Az a bizonyos *közlésképtelenség*, amelyről annyit írtak velük kapcsolatban, szintén az *anyanyelvvesztésből*, illetve *feledésből* ered. A szerzők – akik maguk is valamiképpen emigránsok – megélik a modern Bábelt. Idegen nyelven írnak. Félig anyanyelven gondolkodnak. Az idegen nyelv a gyerekek is gyakorta nevetséges. Erről a közötte, asszimilációs-félasszimilációs helyzetről, állapotról, a helynelelésről, a hontalanságról, feltételeiről szól Beckett és még néhány abszurd szerző, s nem vagy nem csupán az *Ember szociális létfeltételeiről*. Nem egészen igaz, hogy ők a *„lét értelmetlenségét”* csakis ateista alapon hirdetik, hiszen *Godot*-ot várják: ez nem tagadás, talán csak kétely. Nem mindig, s mindenben hirdetik, sugallják a *Telosz-nélküliséget*, végső cél, vagy a finalitás hiányát. *„Isten országát”* – például – *Vladimirék* már csak azért is *várhatnák*, mert *igazi*, jelenlegi hazájuk nincsen. Az anyanyelv értése mégiscsak *édeni* állapot volt ehhez képest. Az abszurd stílus által sok szerző részint *stílárisan teremt anyanyelvet, stíláris anyanyelvet*, másrészt titkos nosztalgia, vágy él bennük, a régi iránt. Természetesen vannak millióban, helyi színekben gazdagabb abszurdok. Itt van, teszem azt, Ionesco és *Az orrszarvú* esete. Hőst kedvelték „a francia kispolgár típusának” kijelenteni, ami ha nem is valótlanság, mindenesetre *osztályosítja*, szűkíti a történelmi dimenziót. A főhős *Béranger* neve utalás lehetne – többek között – a francia lírikusra is, az *egyszerű* dalok híres költőjére. S ha a nevet ráadásul etimologice – kis részekre felbontjuk – sejthetjük: a névadásba belejátszhatnak a rangot, rendet, a boldogságot és az angyalt, az elrendezettséget jelentő francia szavak is. Vagyis maga a szerző *történelmi dimenziókban sugallja a szociális kategóriát* (már ab ovo – a névtől kezdődően). Tehát újfent csak történelmi dimenziók nyílnak, túl azon, hogy milyen *éppen adott* reális és történelmi, most épp *atomkori fenyegetettségre* vagy a *diktatúrákra* utaló maga a mű egésze. Ezekről függetlenül: abszurd, abszurdoid, groteszk az a dráma, amely nem dönti el, vagy nem tudja eldönteni – hiszen ez nemcsak rajta, a világon is múlik –, hogy sorstragédia legyen vagy bohózat, tragédia, tragikomédia, vagy csak komédia. Ez az *egyszerre érintése a felsoroltaknak adja határozatlan voltát, a bizonytalanságot, túl a célirány alapvető bizonytalanságán*. Hacsak a cél nem maga a várakozás... Az abszurd, a groteszk maga a *nem-identifikált, az éppen adott nem azonosítható*, ezért is van benne annyi csodaszzerű, képtelen, főként látszólag meg nem magyarázható elem. Titok. E stílusok, műformák, műfajok, eszközök, mint tudjuk, ugyancsak történelmi gyökerekkel bírnak. Már a beszédes névtől kezdődően. Tehát eszközeikben is *szinkretikusak*, ahogyan hőseik is sok irányból jöttek, bár leplezik a biográfiát, és nem tudni, hova tartanak. Mindenképp sok konkrét irányba, ha filozófiailag azonos cél felé is...

Nos, mi van ennél kifejezőbb, s találabb egy-egy történelmi helyzetre. E bizonytalanságnál, eme függő helyzetnél. Láthatatlan *Damoklész-kard* a fejük felett, s ez leírva költöztethető minta. Az, hogy *Vladimir* és társa azt mondják: menjünk, és továbbra is várunk. Mintha *Zenon* suhanva is álló nyílveesszőjét látnánk. *APORIA*. Az álló rohanó: látszólag lehetetlen, hacsak nem fénykép. De mindennek – láttuk – ezer felől jövő gyökérzete van. Kúszónövények is vannak ám, sőt falra futók, amelyeknek gyökérzete nemcsak földbe, a falba is kapaszkodik. Vagy ha nem kapaszkodik – tapad. Az abszurdban valamilyen tenyészet van. És örök váróterem. Örök fenyegetettség, kétely: eljön-e Isten, vagy jön-e az orrszarvú sereg, és ha igen, mi lesz velünk. És közben – mint Ionescónál, egy másik írásban – csevegünk szórakoztató nyelvkönyvek hírhedt

példamondatainak stílusában. *„Tud az ön nővére angolul? – Nem, hanem a szomszéd fiának tollkése van.”* Lejegyezték, hogy a század elején valahogy így *parodizálták* például az Ollendorff-féle nyelvtanítási módszert; ennek valóságos viccirodalma, folklórja volt. A groteszkben, abszurdban rejtőzködik, lappang tehát a hagyomány, benne immanenciális a történelmi idő, míg a történelmi drámában *egészen kifejezett*. A többi drámafajtában *a filozófiai időnek vagy időtlenségnek nincs akkora szerepe*, vagy egyáltalán. Itt főszereplő az idő. Az egyikben – a történelmiben – azért, mert egészen az *előtérben* van, a másodikban – a látens történelmiben – pedig, mert *feltűnő* lesz a rejtezése. Időinkognitó. Ám történelmi háttérű az abszurd azért is, mert darabjai gyakorta a nyelv- és hagyományvesztésről, *mindenképpen valamilyen kisebbségi létről szólnak*. Mint a jó drámák általában. Csakhogy az abszurdban a hős vagy hősök abszolút túlerővel állnak szemben, amikor is jobb azt mutatni: nem mozdulnak, nem cselekszenek, ártalmatlanok. A párbeszédben a *szövegkutatónia*. Mint az állatoknál a tettetett halál, a megjátszott. A tanatózis: megmerevedés. Az abszurdban csak *lelassulás* van, halogatás, ami azt jelzi: az érdeklődés kihalt. Valami kihalt: a racionális vagy az irracionális. Legalábbis az abszurd egyik típusában. Hiszen például a *közép-kelet- és dél-kelet-európai abszurd* bár sok fenti vonással rendelkezik, mégis különbözni látszik az – úgymond – nyugatiak egyik-másik típusától. Nálunk világosabban ki lehet venni a célpontokat, s ezek a jelen történelméhez viszonylag jól kapcsolhatók. Az indítékok nyíltabbak. A világ, a lét *teljes értelmetlenségét* nem sugallják, vagy ez nem hangsúlyozódik... Hisz például a *„teremtett világ”* ab ovo nem lehet célirány nélküli. Így hát nemegyszer *abszurdoidok*, s nem abszurdak. A hely kódébe burkolt parabolák; jelképek beázott, elmosódott körvonalai... Felbukkannak bennük a *folklór színei, motívumai*, jobban, mint amazokban. A *népi észjárás* fordulatait, *paradoxonos, szofizmás* megoldásait inkább felhasználják, helyesebben: nem lepezik úgy. Még nem feledték. Nem agonizál az észszerűség, csak nagyon ellentmondásos. Tehát könnyebben kimutatható a történelmi-földrajzi háttérük, a *genius loci*ra, a hely szellemére való vonatkozás... Vagy az utalásokból a körülbelüli időpont is kivehető, amikor születtek. Az abszurdoidban az ember nemcsak vak eszköze a képtelen helyzetnek, hanem – mint egykor írtam – maga is *bűnrésze* annak. Felelősebb alakok ezek.

Egyébiránt függetlenül attól, hogy vasdiktatúrában alkották-e őket vagy a polgári demokrácia szabad légkörében, *nagyjából-lényegében* ugyanazon jegyekkel és filozófiával bírnak. *Mind az új történelmi dráma, mind az abszurd-groteszk egyfajta materializmus és a dogmatikus racionalizmus ellen van kihegyezve*. Akarva-akaratlanul – itt is az alkotók *összessége* festi meg azt a széles tablót, a maga epizódos árnyalataival azt a „csataképet”, amelyet történelmi időszletnek, általunk látott és mutatott darabnak nevezhetünk. Így végül is csak megszorításokkal igaz, amit állítunk, hogy az új történelmi drámának fő témája: a szabadság erkölce, etikája, a groteszk-abszurdé pedig a szabadság ontológiája... A filogenezis s az ontogenezis különbsége ez, amely kettő – legalábbis durván – el nem választható.

Miután vázlatosan kifejtettem, miért nevezhető mindkét – relatíve – jobban túlélő vonulat valamiként történelmi drámának, tehát azért, mert *az időhöz való viszonyuk – így vagy amúgy, de – nagyon hangsúlyozott*, ez után még egyetlen fontos kérdés maradt. Számomra legalábbis. A legtöbbünk által óhajtott *Közös Európában* van-e a történelmi drámának, az újnak jövője, mert az abszurd-groteszknak természeténél fogva lehet. Érdekli-e a nagy népeket a kisebb népek történelme?

Egyszer az anyanyelvekről szólva leírtam: a nemzetek keveredhetnek, sőt éppen adott nevükön (mint nemzet) el is tűnhetnek, de *az anyanyelvek halhatatlanok*. Nagyon egyszerűen, bárki a világon megértheti ezt, ha elképzei, hogy holnapra felnőtt fejjel bizonyos számú idegen szót kell megtanulnia. Tapasztalatból tudja, hogy ezeket a szavakat, hacsak valaki nem briliáns nyelvtehetség, sosem fogja olyan tökéletesen ejteni, mintha anyanyelve volna. Nos, a jövődő világnyelvét minden nép a maga nyelvérzékeivel, saját *artikulációs bázisa* alapján, sőt észjárásához igazítva tanulja meg. Lesznek benne tükörfordítások, szerkezeti és más atavisztikumok. Végül is sokkal inkább *a világnyelv egyik dialektusa, tájnyelve lesz*, semmint maga az úgymond tisztább *irodalmi világnyelv*". Nos, ezek a dialektusok lesznek az új anyanyelvek, nyelv-
szokások, amelyek a *regionális történelmek emlékeit is magukban hordozzák*, természetesen. Amit az anyanyelvről fentebb mondtam, vonatkozik – nyilván – az *autochton hagyományokra* is. Az új, közös világhagyományok e regionális, tartományi tradíciókkal keverednének, új változatot teremtve. Márpedig, ha új anyanyelvek *amúgy is* lesznek, új hagyományok ugyancsak, és ezek hordozzák (már-már atavisztikusan is) a régebbiek fontos motívumait – minek a világon az a lázas igyekezet, a sziszüfoszi ügyködés, sőt a diktatúra, a terror, amely irtaná e nyelveket, kultúrákat? Nemcsak ön- és közveszélyes őrütség ez, hanem szélbe szórt – jobb sorsra érdemes – energia és idő, amely alatt hasznos dolgokon törhetnének fejünket. Hiszen világos: egy új nyelv, új hagyomány felvétele még akkor is analóg a felnőtt fejjel való nyelvtanulással, ha éppen fiatalabbak a tanulók. Mert a kis és közepes népek nyelvei, kultúrái *felnőtt* nyelvek és kultúrák, és ugyanannyira hivatottak, mint a nagy nemzeteké...

Jó, jó, de nem válaszoltunk a kérdésre: igénylik-e majd a nagyobb nemzetek a kisebbek történelmének tapasztalatait? És ha igen, megértik-e? S ebből következően történelmi drámákat élvezhetik-e?

Úgy hiszem, e kérdés valójában csak szónoki lehet.

A tudósok rég rájöttek arra, hogy még a legkisebb organizmusokban is milliárd évek fejlődése van zárva. Hatalmas idő rögzülései. Nagy szaporaságuk pótolja, ellen-súlyozza fizikai kicsinységüket, amely mégis „teljes életet” hoz. Hogy egy ismertebb példát mondjak, az élesztőtölgy, ez a muslicaféle, kiválóan alkalmas a tudomány számára, hogy *a teljes élet ívét* e parányi *tartamban* megvizsgálják. Ám hagyjuk e morbidnak tetszhető analógiát, azt nézzük: mekkora gazdagodást jelentett az úgynevezett (alábecsült) „primitív” törzsek életének tanulmányozása. Vagy a felnőttek számára a gyermeki lélek vizsgálata, amelyről tudjuk: a maga nemében éppoly kerek, egész benső világ, mint az időse embereké, és végül is génjeik hatalmas időt vonnak határaik közé. Az örökletesség a gyermekben és a vénen ütközik ki leginkább. Az első még ügyetlen, a másik pedig már fáradt palástolni. *A kislányok történelmébe tehát mindig nagy fejlődés, nagy történelem van zárva*, mint szellem bűvös palackba, mint atomparányba az energia. Sokan valaha nagyok voltak, ezért lehettek mára kicsik, hiszen, ha eleve kevesen vannak – századunkra rég elfogytak volna. *Szándékosan nem hangsúlyozom a humanitárius szempontokat*, amelyekkel mindig manipulálnak. Utalok azonban egy latin mondásra, amely Istenre vonatkozik: *Maximus est minimis Deus*. Isten kicsiny dolgokban a legnagyobb. Ezek által mutatja meg legsűrűbben és -világosabban erős törvényeit. E sok kis és közepes nagyságú nép hatalmas múltja titán őseinek válláról nézi a világot.

Hogy ez az érdeklődés Európában tehát – úgymond – ismeretelméleti, episztemológiai jellegű, indíttatású lesz-e történelmeink iránt, szűkkörű vagy más és több is, azt

eldönti az idő. Ne feledjük: a fejlett Európához és világhoz csatlakozó, felzárkózó volt „népi demokráciák” *be akarnak mutatkozni*. A gazdaságilag fejlettebb világ pedig meg akarja hallgatni ezt a bemutatkozást. A kevésbé ismertnek mindig hosszabban kell mesélnie önmagáról, hisz amazoknak tudniuk kell, *holnaptól kívül élnek szorosabban együtt*. Aki bemutatkozik, igyekszik szép arcot és ruhát ölteni, ami nem jelenti az álcás, idilli harmóniák ünnepi felvonultatását. A valóságos és hihető méltóságot, a hihető és valóságos erényeket kell megmutatni. A História útján meghurcolt és megharcolt erényeinket. Ezek bemutatására a történelmi dráma kiválóan alkalmas lehet, túl azon, ami benne mégis egzotikum volna. Ami pedig azt illeti: megértik-e s élvezik-e a *bemutatkozás új korszakának* történelmi gesztusához tartozó történelmi szellemű vagy éppenséggel történelmi drámáinkat – nos, ez iránt nincs túlzott kétségem.

Engedjenek meg – „záróképpül” – egy egészen személyes természetű emléket nekem. Amikor serdülőkoromban először olvastam a *Macbethet*, és benne ezt a kifejezést láttam: *„Skócia thánja”* – egy pillanatra tanácstalanul állt kétfelé fülem, de nem volt időm töprengeni, sodort az érthető helyzet, cselekmény érthető izgalma. A mese. *Mellőzhető volt ez az információ* az egész mű megértésére nézvést. Igen: mindig vannak ilyen információk, egész nyelvünk is ilyenekre épül. Olvasás közben aztán látván, milyen emberek körében forog az a „thán”, már sejtettem, valami főúri rang lehet: talán herceg vagy gróf, vagy báró... Nos, így lesznek, lehetnek ők is majd a bojár, vajda, pátriárka, meg a többi szavakkal, amelyek tájainkról jönnek. Mellőzhető – félretelhető – információ lesz az egész értésének összefüggéseiben, ha a helyzet, cselekmény, s a hősök sorsa továbbsodorja őket. Az egész mű értése felé. Így aztán kialakulhat a *nemcsak egy, de két, sőt sokirányú kulturális áramlás Európa országai, s végül persze a Glóbusz lakói között*. Erre feltétlenül szükség van, hiszen tudnunk kell, kikkel őrizzük együtt a Föld természeti s szellemi világát, kincseit, múltját, jelenét, s kikkel milyen jövő fundamentumát rakjuk. Milyen – egyébként ezer irányból – ömlő értékekre számíthatunk e herkulesi harcban?

Volt egy XVIII. századi nagy magyar poeta, komédiaíró: Csokonai Vitéz Mihály, aki egyszer búbanatosan így kiáltott fel: *„Az is bolond, aki Magyarországon poeta lesz!”* Nem hinném, hogy e felkiáltás értéséhez szükség lenne tüzetesen ismerni a költő vagy Magyarország életét. Sőt még azt sem igen kell tudni, merre van Magyarország. Egy német, orosz, francia, portugál vagy más nemzet fia, lánya is felkiálthatott volna így életének bizonyos szakaszában. Egy Kleist, egy Lermontov, Chénier, vagy hogy modern példát hozzak: egy Pessoa... S folytathatnám. Az indulatot magát értjük meg. A szabadság indulatát... nincs ennél érthetőbb lélekállapot. A nagy művek jobbra *biankósan* vannak megírva. Csak látszólag végig beírt lapok, valójában számos *fehér helyel*, sok ismeretlen fehér folttal nyílnak ki számunkra. És mivel a papír *nagyjából* mégis érthetőkké van teleírva: mi a részt *mellőzve értjük az egészet*. Mert mi *töltjük ki* – a magunkéval – a fehér helyeket. Szót szóval fordít, *behelyettesít* az ember. A fordításban jó adag *következtetés* van... Én hiszek a „biankós megoldásokban”, mert más mód, út nincs e világban s természetben. Csak elfogadni jóhiszemmel az itt-ott érthetlent, sőt a fölény hajoló titkot is.

Van egy aforizma, ma már szállóige: a boldog népeknek nincsen történelmük. Ebben egyszerre vigasz és békeóhaj fogalmazódik meg. Nincs boldogságunk, de van történelmünk! Ám tudtuk, s tudjuk: minden népnek van történelme és így lényegében történelmi drámája is. Ergo: boldog népről nem beszélhetünk? *A történelembíány mint*

a boldogság megléte csak annyit jelenthet, hogy hosszabb ideig különösebb kataklizmák nélkül, viszonylag egyenletesen haladtak utaikon, amelyek nem voltak túlzottan tekervényesek... Függetlenül attól, lesz-e ilyen kor egyáltalán – legyen! – elmondhatjuk: valamilyen történetiség, historikum ezután is és mindig átítatja cselekvéseinket, nyelvünket és gondolatainkat. Boldog az, akinek lehet történelme, akármilyen, mert azt a mindenkori túlélők tarthatják számon. A méltó túlélés a boldogság maga.

VARGA IMRE

Kövesd a fákat!

Békák a tóban. Néhány megfigyelt gondolat.
 Hogy ami tart, fölemelt, befogadd. Sarjad,
 kinő az érzés belül. Bazsalikomágak.
 Zöldjük kitágít s illatuk. Úszkáló pontyok
 a tóban. Most az meg az a szó nem kell.
 Elveted. Jól van. A part alól. Padmalyok.
 Cuppogó halak. Zölden, zölden cirpel a nap.
 Virágzol neki, hajlongsz, ragyogsz. Tehenek,
 ökrök legelésznek. Nándi, Balaráma. A kémény
 mellől hajnaltájt már leszállt a páva.
 Farkotollát szétterjesztve táncol. Kukorít.
 Előre- s hátralep, rikácsol. Ebben is világ
 vagy, előlátszol. S hangicsál, pittyeg,
 morajlik, zümmög, duruzsol az idő. A változatlanból.
 Zöld habzású kiserdő. Egy autó elberreg, csaholás;
 leírva a kép. Ez így képtelen. Elfednéd, hogy
 kékesfehér legyen. Tisztára kitakarnád.
 Megállít szélfúttá rezgő leveleivel. Im-
 bolygó gallyak, ágak. Közelebb névtelen levélkéék,
 sárgák. (Ami szóval tart: vadsóska, útifű, nádas.)
 Légy alázatos, fű a szélben. Kövesd, indulj, a messzi fákat!

1993. május 25.

Térhatározó

Mikorra szóvá lesz a jelen,
 már érvénytelenül a nevem.
 A lét kivet majd lenyel.
 Telődöm lüktetéseiben.
 Teljesére teljességem felel.

1993. június 16.

Szavaid helyett

*Mint a hegy és mint a felhő.
Tenger kevelysége, immár lecsillapult.
A csíkos medvelepke. A világ kék szirmai.
Kelyhében fényes drágakő.
Mint a vízesés meg örvény.
A zöld moha.
Romvárosok vörös falai. Ingókövek.
Telihold. Vércse. Fecskék. Sasok.
A romlás elszélesztett zsoldosai.
Fölbredt búzatábláink. Erdeink.
A hajnali ének.
Lámpafény körül vacsorabogár.
Mondanám, mondanám.
A világ örömének. Céljának. Neked.*

1993. május 9.

LÁSZLÓFFY CSABA

Bástya közti elégiák*

Neve: áldás

A sötétedő ház, midőn alaktalanul omolnak egymásra a szobafalak törékeny csendjét ortopéd-képzetekkel kitöltő árnyak, a felfokozott állapot, mely gyermekkorom estéi előtt megborzongatott és a sejtelmes ismeretlen elérhetetlen dimenzióival bővölte tekintetemet; mikor még (már) gyertya sem sercegett, de a hatalmas szekrény, mely mintha füstölgött volna, nem doh, inkább a múlt szagával fojtogatott, s én úgy éreztem, hogy mint jóllakott szörnytől, mely tele-tömte magát elképzelt őseimmel, a családi anekdotákból ismert hős Sanyi bátyámokkal, tartanom kell tőle s az egész rám nehezedő sötétségtől, és jóllehet fülem a zajra, szemem a könnyet kicsaló kínra ilyenkor érzékenyebb volt, mint bármikor, tudtam, aznap már semmi idegenség nem zavar meg, a külvilág oly messzire kerül reggelig – ha fáj a torkom (ó, nagyanyai intelem!), még az udvar is –, akár a sír (akkoriban barátságos, buzgolkodó hely volt még az ótordai temető), vagy akár egy távoli csillag... Előbb az ajtó tűnt el szemem elől, elaludt s levált róla a kilincs (vártam a koppanást), közös álomban alétan olvadt egybe a kulcs a zárral, lábtörlővel a küszöb; és mielőtt megolvadt volna a mosdótálban a víz – a tükörbe folyt fények ugyanúgy –, a mennyezet-repedések térképe a vak határtalanságba tágult fejem fölött.

Ha akkor nem vártam csodát, mire számíthatnék a tárgyak körvonalaitól eloldozó, a látszat-biztonság alól is feloldozó sötétségben, most, mikor minden elveszett. Hunyt szemmel hallgatom belső részem – beomló bányamélyek –ompán idegen robbanásait,

*Kolozsvár középkori falain belül, a Bástya utcában lakom, melyet előbb Emil Isac, újabban Constantin Daicoviciu utcának neveztek el.

vagy testem világából kitörve, emlékezetem révületektől
rejtett rétegeiben régészkedem. Sehol a csörtető
erő – igaz, sár sem akaszt már, csak az eredendő

a ^{ny}gyag ágyásaiban kutakodom, a lelassult járatokban;
mint dér a pókhálókon, a szívszorongást meszesedés
kíséri. Se áldás, se irgalom. Ami szétfolyt,
abból a szomjúság, ami elmúlt, abból a kilátástalan
talán még kiásható.

Az elpazarolt hit és erő:
a legnagyobb titok!... Van-e még valami,
ami ebben a vaksággal viaskodó házban
belőlünk – bár kívülről – látható?

A helyzetek örök véletlene.
Az ép ésszel felfoghatatlan.

Neve épp ezért: áldás.

1992. XI. 19.

Szókratész és a strucc

„jönnek, jönnek a kedvesek...”
(Családom, nem egyéb.)
(B. Zs.)

Gyermekeink kacagnak a viccbeli struccon:
jól kifogta az aszfalton szegény!
Te viszont (helyette is) zavartalanul
folytatnád a struccpolitikát. Ennek az öreg
asztalnak szerencsére nincsenek sarkai,
így közelebb érezlek magamhoz. Az örökös szeánsz:
meghallod-e kopogtatásomat? Hetvenszer hét mód is
van szeretni – mondja a kanadai Johnston. –
Egy: ölelni, egy meg: veszekedni... Nem folytatom.
(Rejtély-e még? Ösztönök dzsungelében
az ember, ha nem hajt fejet, megy egymaga.)

Merész vágy?! Valamikor azt képzeltem,
áttetsző szívvel átvészélhetem azt a jó pár
évtizedet, elég, hogyha a test kemény.
Borzalmas utazás volt, mondhatom.
Aszú hangulatokra vágytam, s a hányás íze számban.
Mint rézlomballal rezzenő fénybogár, ólmos álomba

rázódó tömeg a rozoga járműveken. Régi lemez:
megcsalás. S én mégis mindig menteni akartam
valakit. Emlékezz vissza: kegyesen mosolyogtál
balszerencsém, mert soha nem találtam kibúvót.
Útonállók, orgazdák, az örület csörgősipkáját
viselő! – Ki hinné el, hogy nem ismerem
a struccmadarat?

Fagyasztott-csirke-nyakú, szeles
reggeleken mint akit megtart az egyensúly
a nyár képeit őrzöm, meleg színeket keverek ki,
mint palettáján Renoir: szalmakalapos férfi és
hintázó lány! pazarló virágzás világítja meg
a barbár világűr-vidéket – s közben megéhezem,
megszomjazom. Mindez csak képzelgés volna persze,
ha nem úgy innék, mint aki a soron következő
korty után mindent elveszít.

(Mire hajadból

kibomlik a csend, Szókratész már halott.

A strucc nyilván óvatosabb: lehorgonyozott fejfel
kivárja, amíg a látszat elrepül.)

1992. XI. 20.

Dal a vásárra vitt életről

„Az embernek mi drágább?
A tyúk-e, vagy a féreg?”

(Tu Fu)

A húst nem kíméljük.
Kíméljük hát a férget?

Bűnt, büntudatot – minden köteléket
eloldva, az apa génjei majd
mint omlatag hegy
roncsai húzódnak meg
fiában. Halljátok-e a morajt?

SIGMOND ISTVÁN

Lecsó az egész, Uram

Épelméjű ember nem fél az ablaktól. Nem a rámára gondolok, hanem az ablak-szemre. Ráma-ügyben még nem tudtam kiötleni egy bombabiztos tételt, noha előbb-utóbb erre is szükség lehet, amennyiben ezek után is bizonyítanom kellene, hogy nem bomlott meg bennem az összhang. A fejtegetést máris abbahagynám, ha nem volna előttem világos, hogy a befogadók nagy többsége visszafejlődött a kórkorszakbeliek bambaságának színvonalára. Hogy miért fejlődött vissza, ez most nem téma, de ha időt tudok szakítani rá, egyszer elmagyarázom nektek, hogy miért vagytok csököttebbek mint egy öregedő hulla. Hogy miért éppen öregedő, egyelőre ez sem téma, előljáróban csak annyit, hogy éppen ez van kéznél. Nem bírtok követni, ugye? Nem csodálkozom. Jól figyeljétek, csökkötkéim: épelméjű ember nem fél az ablaktól – én nem félek az ablaktól – én épelméjű vagyok. Hangsúlyozom, hogy az ablakszemről van szó, amelyen ha kinézek, mindig egy csóré vénasszonyt látok. A rámáról meséltem? A rámával az a helyzet, hogy nem lehet kilátni rajta. Megpróbáltam egészen közel hajolni hozzá, szememet szinte belepréseltem a fába, de a képek elég homályosak, azazhogy mintha egyfolytában remegnének, akárha szemtengely-ferdüléssel szemmel próbálnám szemügyre venni őket, noha egyébként olyan tisztán látok, hogy a hulla cipőjén is meg tudom számlálni a porszemeket. És természetesen mindennap megszámlolom. Ez nemcsak a leltár szempontjából fontos, de a látóidegek formában tartását is biztosítja. Közben egy fantasztikus dologra jöttem rá: a faltól sem félek. Pedig elég sokan vannak. Lehet, hogy hihetetlennek tűnik, de négy fal van. Hogy miért építettek éppen négyet, és miért húzták fel őket körém, ezt sem tudtam még megfejtetni, de egyszer ez is kiderül. Általában mindent ki lehet deríteni. Csak azt nem lehet kideríteni, ami nem létezik. Például sosem fogom megtudni, hogy félek-e a villanykörtétől. Merthogy nincs villanykörte. Villanydrót viszont van. Attól egyáltalán nem félek, noha egyetlenegy szót sem váltottunk még egymással. Általában hallgatag dolgok vesznek körül. Ezek vagy megmakacsolták magukat, vagy nem tudnak beszélni. Ez a jelenség is sokat foglalkoztatott. Egy ideig megpróbáltam szóba elegyedni a körülöttem levő dolgokkal, az egyik fal például – amelyik különösen rokonszenvesnek tűnt, miután naphosszat simogattam eredménytelenül, s amelynek egy szép őszi délután elkezdtem duruzsolgatni, becézgettem, ajnároztam – ez a degenerált, lapos állat is megátalkodottan hallgatott.

Most visszatérek az ablakhoz. Nem gondolatban térek vissza, hanem lábbal. Gondolatban nem térhetnék vissza, mert az eddig elmondottak nem voltak a mostani gondolataim. Mindezeket sokkal előbb, valamikor a régmúltban gondoltam végig, most csak annyi történt, hogy taláalomra visszafordítottam a lapokat, s megálltam annál a valamikori gondolatnál, hogy nem félek az ablaktól. Persze azt is megtehetem, hogy mielőtt visszatérek az ablakhoz, taláalomra tovább lapozok. No lássuk:

Az akasztott ember a villanydróton lóg alá. A szoba közepén. Nem lehet tudni, hogy mióta lóg itt, de hogy lóg, az faktum. Hogy miért nem vettem észre eddig? Sosem mentem át a szoba közepén, rendszerint ugyanis a fal mellett szoktam körözni. Mondtam már, hogy négy fal van? Négy fal van. A délre eső fal a kedvencem. Mindig innen indulok el. Saroktól a sarokig nyolc lépés. Mindig nyolc lépés. Végigmegeyek

a fal mellett, s amikor megérkezem a keleti fal sarkához, megállok egy kicsit pihenni. Nézem a hulla lábát, de rendszerint azon töprengök, hogy meddig nézzem a hulla lábát. Túlzás volna azt állítani, hogy nézzük egymást. Én nézem őt, ő lóg. Ez csak kezdetben volt számomra különös, később rájöttem arra, hogy mindenkinek megvan a dolga. Az ő dolga az, hogy lógjon. Nekem sokkal több dolgom van. Most például az volna a dolgom, hogy beforduljak a sarkon, azazhogy egy szabályos balra át után elinduljak a keleti fal mentén. Ez mindig gondot okoz, mert ezen a falon van az ablak. Tudom, hogy ki fogok nézni rajta, és azt is tudom, hogy megint ott lesz a csóré vénasszony. De ez a látvány már a jelenben van, a valamikori gondolat lapján csak odáig jutottam el, hogy sosem mentem át a szoba közepén. Mert ha átmentem volna, beleütköztem volna a hullába. No, itt álljunk meg egy szóra. Mélyen utálok a dolgot, de megint csak magyarázkodni kell. Szóval: csak az ablaknál szoktam felemelni a fejem, a fal melletti körözés közben mindig a lábamat nézem. A lábamon nincs semmi. Ha valamikor volt rajta valami, akkor lekopott. Annyira lekopott, hogy tulajdonképpen semmi sincs a lábamon. Ezt nézem. Ezt a semmit. Élményszerű látvány, nem tudok betelni vele. Egyszer csak megszólalt a hulla.

Az ember életében vannak olyan pillanatok, amelyeket személyesen Isten ad neki kölcsön. A vezérbika ilyenkor lesz nyuszi, a hóhér kezét csókol az elítéltnék, az államelnök belezokog a mikrofonba, s én? Én, kérem szépen, kimondom életem legnagyobb titkát, hogy meghatározta gondolataimat, tetteimet, mondhatnám azt is, hogy létem: imádok egy féllábú nőt. Azért imádok egy féllábú nőt... Kész. Isten máris visszavette a pillanatot, az államelnök tovább üvölt a félig-meddig leharapott mikrofonba, a hóhér belerúg az elítéltbe, a vezérbika udvariasan meghágja nagymamit, én meg tovább hallgatom a talányos hullát. Elég nyugős volt, legalábbis a hangjáról így ítélt meg. Nem értettem, hogy mit mondott, de azt rögtön megállapítottam, hogy civil életében fizikai munkát végezhetett, s ezeknek nincs ínycukor a felakasztott állapot. Felakasztani csak az értelmiségieket volna szabad, ezeknek mennyei élvezet ez a pozitúra, végleg visszavonulhatnak önmagukba, hogy szellemi onániával töltsék az időt. Vissza, vissza, vissza... Ezt nem értem. Valahogy az az érzésem, hogy ezt nem én mondtam. Az akasztott ember szeretne visszamenni valahova, ezek a csüngő alakok olyan fejlett gondolatátviteli technikával rendelkeznek, hogy velem mondatják ki a saját gondolataikat. Viszont a cipője nubukból van. Hosszan nézegettem, hogy tényleg nubukból van-e, aztán úgy döntöttem, hogy lehúzó a cipőjét. Nem mintha megérdemelt volna egy ilyen drága lábbelit, de érzésem szerint a hullának egyáltalán nincs szüksége már cipőre, sőt, azaz éppen ellenkezőleg, cipő nélkül könnyebben zajlik az aszalódási folyamat, és egyébként is, nekem egyáltalán nem volt cipőm. Sem a lábamon, sem a szekrényben, sem az ajtó mögött. Ha azt mondom, hogy nem volt ajtó, senki sem fogja elhinni. Persze engem egyáltalán nem érdekel, hogy ki hisz, ki nem hisz, miben hisz, meddig hisz, mennyiért hisz, menjetek mind a francba. Nem akarok tetszeni nektek. Édes jó anyátoknak sem akarok tetszeni. Senkinek sem akarok tetszeni. Én csak ennek a hullának akarok tetszeni, hogy adja ide a cipőjét. Nem értitek? Itt tényleg nem értitek, hogy miről van szó? Jól van, csökkentkéim, akkor megmondom nektek az igazat: hamis az az állítás, hogy csak azt nem lehet kideríteni, ami nem létezik. A létező megfejthetetlen. Ami nem létezik, azt olyan gyönyörűen kerül lehet járni, ahogy én körözök most a hullám körül. Még nem mertem az arcába nézni, mert attól félek, hogy előbb-utóbb beszélgetésbe elegyedünk, és akkor fuccs a nubukcipőnek, fuccs mindennek. Maradna a gondolatátvitel. Csakhogy ki lenne a befogadó? Ti volnátok

azok, akik még azt sem hiszitek, hogy nincs elmúlás? No, akkor kimondom: szekrény sem volt. Semmi sem volt. Csak én voltam, négy fal, egy ablak, egy villanydrót, rajta egy lógó hulla. Éppen aszalódott. Na, mondom, add ide, apám drága, a cipődet!

Jolánkának combtőből hiányzott a jobb lába, a bal lábával viszont igen kecsesen tudott lépkedni. Azazhogy nem is lépkedett, inkább szöcskeszerűen, ugrálva haladt, lévén hogy sem mankóval, sem bottal nem segítette magát. Egyik kezével megkapaszkodott a kerítésben, aztán ügyesen szökött egyet, újra megkapaszkodott a kerítésben, és megint csak szökött egyet. Ez a módszer igen eredményesnek mutatkozott a kerítés végéig, olyannyira, hogy az utcai járókelők kimondottan kedvtelve követték a légienséget, aki nemcsak tündöklő szépsége miatt tűnt légiensnek, hanem mert körülbelül ugyanannyi időt töltött a levegőben, mint a földön. Meg kell állapítanom viszont, hogy a tömeges rokonszenvnek semmi köze sincs az örök éléhez. Erre akkor derült fény, amikor Jolánka elérkezett a kerítés végéhez. A bámszokdók mindegyikének sürgős dolga akadt, sietve széledtek szerteszét, én viszont türelmetlenül vártam ezt a pillanatot, amikor Jolánka végre háromkézlábra ereszkedik. És ilyenkor mindig elállt a lélegzetem, mert előbukkant a Jolánka csonkjára kötött piros masni. A csonk önmagában semmiféle érzetet nem keltett bennem, rendes kis csonk volt, mint a csonkok általában. Jolánka arcán harmatosan szűzies volt a mosoly, a piros masniból pedig mámorító hangulat áradt.

Főbíró úr, kérem, távol áll tőlem a gondolat, hogy a legkisebb mértékben is elmentmondjak a vizsgálóbíró úr következtetéseinek, miszerint a közszemérem elleni bűncselekmény már akkor megfogant volna bennem, amikor eszelős kitartással, nap mint nap felajzva követtem Jolánka testének ingerlő vonaglását a kerítés utáni szakaszon. Engedtessek megjegyezmem, hogy a vizsgálóbíró úr egy közönséges, hétköznapi lator szemszögéből próbálta kielemezni a vizsgálat tárgyát képező objektumnak, nevezetesen Jolánka ingerlően hullámzó fenekének felzaklató, bűnös gondolatokra felbujtó hatását. Ami az ingerlést illeti, készséggel elismerem mint lelki tényezőt, de ennek semmi köze sem volt az állítólag elkövetett közszemérem elleni bűncselekményhez, kizárólag érzelmi billentyűket ütött le, s a felbujtásból is csak annyi igaz, hogy a Jolánka csonkján díszelő piros masni megigézett, és magához vonzott. Elismerem, hogy e vonzalom cselekvésre készítetett. Egy szép őszi délután kicsinosítottam magam, tiszta inget, zoknit és gatyát öltöttem magamra, és elolvastam néhány passzust Mózes III. Könyvéből, hogy miképpen testileg, azonképpen lelkileg is felkészülve induljak utamra. A biblikus szöveg ekképpen hangzott: „Ha valamely férfiúnak magfolyása támad, az ő folyása tisztátalan... Akár folytonos az ő magfolyása, akár megreked testében ez a folyás, tisztátalanság ez ő nála.” Szeretem a világos beszédet, Főbíró úr, kérem, ennél közérthetőbben soha senki nem szólott hozzám, noha csak közvetve szereztem tudomást az intelmről, mindezeket ugyanis eredetileg az Úr Mózesnek mondta és Áronnak, abból a célból, hogy alkalomadtán közvetítsék a fiúknak. Nekem nem voltak ilyen természetű gondjaim, én csak a Jolánka aranyos kis csonkján díszelő piros masnit szerettem volna megsimogatni, de für alle Falle dupla gatyát öltöttem magamra, hogy ne jöjjen zavarba, ha zarándoklás közben netalán belémállna ez a biblikus nyavalya. Vissza, vissza, vissza...

Főbíró úr, kérem, ezt ne tessék bevenni a jegyzőkönyvbe, a nubukcipős hulla szólalt meg ismét, valahogy elindult a távoljövőből, átvándorolt a jövőn, befészkelte magát a jelenbe, továbbment a múlt felé, ahol beleszólt a vallomásomba, de még ez sem

volt elég neki, elérkezett a régmúltba, ahol arra ragadtatta magát, hogy megszólított engem vagy azt a szerencsétlen magfolyásos Áront, vagy csak önmagát nógatja valamilyen talányos visszatérésre, nos, akkor én egyebet nem tehetek, lehúszom a nubukcipőt puffadt lábáról. Ahhoz, hogy a hullához érjek, húsz-harminc évet kell hogy ugorjak csupán, mármint a duplagatyás jelenettől számítva, s máris itt vagyok újra, a saját jelenemben, az ajtó nélküli szoba meghittsége vesz körül, négy fal, köztük a kedvencem, a délre néző, no és a csóré vénasszony a szemközti ház egyik ablakkeretében, és természetesen a húséges hulla.

Mondtam, hogy a délre néző falnál szoktam rostokolni? Azért választottam ezt a helyet, mert innen nézve csak a szemben levő falat látom, mást semmit. Egyszóval nincs kilátás. A semmire való rálátás viszont közömbösíteni tudja az összes evilági hívságokat. Mármint a hullát és a csóré vénasszonyt. Nem kell csodálkozni, csökkentkéim, hogy szeretem az északra néző falat. Tulajdonképpen pontosan annyira szeretem, mint a délre nézőt. Talán egy csöppecskét jobban is. A délre néző fal ugyanis a megnyugvást jelenti számomra (félek, hogy a megnyugvásnak is van valami köze az evilági hívságokhoz, s ha ez a feltételezés beigazolódik, rohanhatok új falat keresni, hogy néha-néha tiszta maradhassak, földi örömeiktől megtisztult. Ehhez viszont meg kellene hogy szabaduljak önmagamtól, vagyis ki kellene hogy lépjek önmagamból, csakhogy hova a jó francba lépjek ki? Tele van mocsokkal minden, verbén áztatott csecsemőkkel és spermába fulladt ringyókkal, síró parasztok mohát zabálnak az erdőszélen, látok egy kiszúrt szemet, ahogy messzire fröccsen belőle..... jaj, atyámfiai, testvéreim, mondjátok, hogy hagyjam abba ezt a zárójelet, csak előbb a látomásokat, igen, üzzétek ki belőlem a látomásokat, imádkozunk. Te benned bízunk eleitől... Nem igaz, ez sem igaz, rohadtak vagytok mind, éces buzik, gennyes sebek fészkelnek szívetek közepén, adjátok vissza nekem Jolánkát, azt a fél lábon szökdécselő, könnyes szemű szentet, a patyolattiszta szüzet, a világkurvát, azt a nagy darab valagot, csúszómászó hernyót, adok érte, adok érte, jaj, mit adjak érte?) Végre. Sikerült becsukni a zárójelet. A hulla aszaltan hallgat. Csökkentkéim, óriási szerencsések van, hogy a félkör alakú zárójelek közötti térben nem csapott ki belőlem a láva, a niagarám éppen csak csörgedezett, s még a trópusi forgószélek is máshol tájfunozták ki magukat. Nézem a falat. Az északra nézőt. A déliből megnyugvás áramlik, meleg, andalító, csendes halleluja. Az északi a semmi álarcát viseli, de ha mögéje nézel, ott rejtőzködik a világ. No, nézd a huncut kurvát! El akarja hitetni velem, hogy az elmúlás törvényei a világot sem kímélik, noha a kockaarcot benépesítik a hajszálerek a rendezetlenség szabályai szerint. Ha sokáig nézed, előbb-utóbb felfedezed a világ sorsvonalát, ha akarod, félkör alakú zárójelet, de lehet egy egyszerű hasadás a falon. Hosszú, vég nélküli menetelés. Nézheted leszegett nyakú kobrának, de lehet csak egy tűnékeny holdfogyatkozás. A házasságvonalak is jól kivehetőek. A világ kétszer ment férjhez, először a hullához, másodsor hozzám. A hullával: ásó, kapa, nos, ez nem sikerült igazán, se ásó nem volt, se kapa, a hulla most itt lóg, szerepét befejezte, s nagy a gyanúm, hogy vastapsot sem kapott. A világ feslett szajhaként az ölembe röpönt, így lett másodsor is ara. Ez a frigy is véges lesz, úgy hiszem. Már ósidők óta nézem a csóré vénasszonyt, még mindig integet. De egyszer lehanyatlík a karja, fonnyadt emlőit leszakítják a szélek, arca darabokra hull, teste elmállik, szétfoszlik, egysejtű lesz ő is, mint a teremtés hajnalán az istenek.

Gondolkoztam, hogy csöngessek-e, de hogy nem volt kulcsra zárva a bejárati ajtó, felesleges lett volna megzavarni a háziakat. Beléptem az előszobába, levettem a felöltőmet, az előszobai tükörben megigazítottam a homlokomba kunkorodó hajtincse-

ket, aztán óvatosan benyitottam a lakásba vezető ajtón. Furcsának találtam, hogy az előszobából egyenesen a fürdőszobába lehetett csak belépni, az ilyesmi nincs jó hatással egy vendégre. Igaz, hogy engem nem lehet besorolni a meghívott vendégek kategóriájába, látogatásom nem jelentett egyszerű udvariassági gesztust, azazhogy nem jellemző rá semmiféle közömbös kötelességteljesítés, kalapgyűrögetés, az állandó hülyegyerek-vigyor, amit időnként felvált a heherészés, engem senki sem hívott meg, senki sem vár, senki sem vezet be, én azért jöttem, mert a Jolánka aranyos kis csonkját díszítő piros masni vonzaskörébe kerültem, engem a masni megigézett, megbolondított, mondhatnám azt is, hogy megőrjített, továbbá elfogadott és magához hívott, és én nem jöttem félszeg vendégnek, hanem hogy lázas csókokkal borítsam el ezt a kétfele kunkorodó, feltehetőleg illatos és bársonyos és beszédes és bohókás masnicskát, mozdulataimban nyoma sincs semmiféle határozatlanságnak, tudatos vagyok és határozott, csak a pulzusom követi szaporábban a lelkemben megnőtt hevület növekvő ritmusát, egyébként tisztelt tudó vagyok és szerény, mint aki elkötelezte magát egy tartós szerelem oltárán, engem már nem lehet elvakítani, elkápráztatni és elámítani, ezen a folyamaton már túl vagyok, engem elvakított, elkápráztatott és elámított a piros masnicska, ahogy kecsesen és bájos finomsággal rákunkorodik Jolánka levágott lábának rövidre szabott csonkjára.

Lelkemben a tünemény képével belépek az előszoba utáni helyiségbe, és az első tartalmas látvány, amely a szemembe szökken, a véce kagylója s az oldalt rozsdásodó lánc, amit azért talált ki a homo génius, hogy ürülékét a lánc közvetett segítségével eltiüntesse a föld alatt. A gyerek zsíros kenyerét nem szokták bepakolni a Biblia lapjaiba, a menyasszony nem szokott maszturbálni az esküvői szertartás alatt, a műtőorvos nem szokott beleflegmázni betege nyitott hasába, kétezer-nyolcszáz ilyen és ehhez hasonló szabály ketrecében fogadtuk el hallgatólagosan a földi létet, azt már nem is részletezem, hogy Jolánka fürdőszobáját nem látták el szellőzőberendezéssel, s ez a tényező igen-csak érezhető volt odabent, sőt már az előszobában is, majd az egyetlen szobában, melyet hálószoba gyanánt használtak éjszaka, nappalnak nappal, de mindez részletkérdésé zsugorodott, amikor a délutáni szürkületben megpillantottam az alvó Jolánkát, ahogy karját szétárva aludta délutáni álmát a széles kereveten, száját nyitva felejtette egy csöppeckét, egyetlen lába édes kis domborműnek látszott a takaró alatt, minden megvolt, mindent számbavettem, csak a masnicska bohókázott velem, bújócskát játszott a szentem, most ő volt a hunyó, a kis huncutka, és milyen ügyesen csinálta, tette magát, hogy nem tudja, hogy én tudom, hol rejtőzködik, és hogy örültünk volna mindketten, ha egy hirtelen mozdulattal megmarkoltam volna Jolánka csonkját és belehahotáztam volna masnicskám kunkorodó fülecskéibe. Csakhogy én úriember vagyok és betartom a kétezer-nyolcszáz előírást, mert a tízparancsolat csak esszencia, nem tartalmazhat olyan intelmet például, hogy: „Alvó nő csonkját ne szorítsd magadhoz. Én vagyok az Úr.”

Jolánkát emberségből kötöttem ki. Vélekedésem szerint ugyanis kárt tehetett volna önmagában, ha netalán úgy alakul a programja, hogy felébred, álmosan körül néz, s mielőtt torokköszörülő ásitással honorálná saját boldogságérzetét, megpillantana maga mellett. Ilyenkor egy nő iszonyú gyorsasággal elkezd kalimpálni, s ez könnyen válhat önvészélyes ténykedéssé, igen célszerű tehát időben kikötni. Szerencsére mindig hordok magamnál különféle hurkocskákat, cukorspárgát, bilincs formájú szíjakat, sosem lehet tudni, mikor van szükség ilyesmire. És lám. A kikötésben ugyan nincsenek tapasztalataim, de az eredményért nem kellene szégyenkezniem. Jolánka meg sem mozdult, tovább aludta délutáni álmát.

Az alvó ember látványa igencsak álmosító, különösen, ha hosszan nézed az elágyult arcot, a párnába süppedt fejet, az apró kis pófékeléseket, az időnkénti cuppogást, nos, úgy döntöttem, hogy én is lefekszem egy kicsikét. Körülnéztem, hogy van-e még fekvőhely a szobában, de ilyen nem lévén, végigfeküdtem a nő mellett. Éppen csak behunytam a szemem, az álom szelének még csak arra volt ideje, hogy enyhén megcirógassa az arcomat, amikor arra riadtam fel, hogy Jolánka kitágult pupillájú szemekkel mered reám, miközben torkából hörgésszerű hangok csuklanak elő. Kétezer-nyolcszáz: „Amikor egy nő felébred, ne hörögjön. Én vagyok az Úr.” Arról nem is beszélve, hogy engem is felébresztett, pedig a délutáni szunyára nekem is van némi jogom, az ember ott szunyál, ahol elfogja a szunya, ez egy elementáris jog. A kecskét sem büntetik meg, ha pergőtűzként preckel ki belőle az ürülék, mikor ütöttek pofon egy tehenet, ha végigfosta a falu főutcáját, az üzekedő macskákat sem zárták rács mögé soha, nos, én lemondtam a nyilvános üzekedésről, nem toloom le a nadrágomat egyetlen főutcán sem, de a szunya az szent. Miután Jolánkát imigyen megbíráltam, rögtön védelmére is kelek, ugyanis nagyon rövid ideig hörgött, talán csak másodpercekig, amíg szemrevételezte a látványt, mármint az én látványomat, s még arra sem volt ideje, hogy kellő alapossággal feldolgozza ezt a mozdulatlanságában is cselekményesnek számító életszeletkét, arról nem is beszélve, hogy szellemi felkészültségében, azaz a logikus gondolkodás, a filozófia, az esztétika és a lélektan tárgykörében fellelhető hiátusok képtelenné tették arra, hogy oksági összefüggést lásson az én látványos emberségem és a csuklóimra szoruló bilincsek között. Ilyenformán még arra sem volt ideje, hogy szemügyre vegye decens öltözékemet (fehér ing, nyakkendő), szóval éppen csak rám meredt, és rögtön elájult. Iszonyom van az olyan helyzetektől, amikor alternatíva elé állít az élet, most is például döntenem kellett, hogy hagyjam ájult állapotban a nőt, vagy ébresszem fel. Először az előbbi változat mellett döntöttem, hogy szunyókáljon még egy kicsit, lám, emberszeretetem újabb bizonyítéka: saját elmaradt szunyámról végleg lemondok, s a rám eső részt átadom neki, hátha ettől béke költözik a lelkébe. Csakhogy felmerült egy olyan tényező, amely döntésem megváltoztatására készítetett. Jolánkának ugyanis felakadt a szeme, hogy egész pontos legyen, nagyon felakadt a szeme, s úgy véltem, hogy ilyen körülmények között a délutáni szieszta elementáris örömei némi örömmel párosulva nem biztosíthatják maradéktalanul a szervezet energiataralékainak feltöltődését. Viszont a felélesztéshez szükséges sóborszesz nem áll rendelkezésemre, így a közismertebb népies megoldást választottam. Csakhogy egy pofon nem mutatkozott elégségesnek, ezzel szemben pontos számadatot közölhetek: Jolánka a huszonnegyedik ütleget után nyitotta ki a szemét. Némi aggodalomra adott okot merev nézése, valamint lefittyedt szája. Ebben az állapotban az arcán megszokott szűzies báj mintha nem lett volna kimondottan evidens. Az arca maga viszont tele volt étellel, különösen a bal arcán virítottak a piros foltocskák. Merev nézése, eltorzult ajka, s különösen felemás kinézése, azaz a piros foltok aránytalan megoszlása arra készítetett, hogy a jobb arcára is kimérjem a huszonnegyvet. Csakhogy időközben újra elájult. Nem kapkodtam el a dolgot, nem estem pánikba, hanem ügyes mozdulatokkal ciklandozni kezdtem az ájultan heverő nőt. Tudomásom szerint a hónalj és a combok belső vonulata különösen érzékeny az ilyen jellegű ingerlésre, amely normális körülmények között bizsergő, fintorra, nevetésre készítő érzést kelt a kísérleti alanyban. Némileg zavaróan hatott az a tényező, hogy Jolánkának csak egy combja volt, tehát amíg a hónaljakat sikerült mindkét mutatóujjam igénybevitelével egyazon időben ingerelni, a combok esetében le kellett mondanom a párhuzamosság elvéről, a jelek

mégis biztatóak voltak, a test mintha meg-megvonaglott volna, de a jótékony bizsergés-fintor-nevetés elmaradt. Kénytelen voltam kijátszani az utolsó kártyát. A gyógyasz-százshoz ugyan nem értek, de az ébresztőmasszázsához érzek magamban némi tehetséget. Szeméremézetem erősen tiltakozott Jolánka testének lemeztelenítésekor, de sikerre csak akkor számíthattam, ha a tervbe vett nyomkodást, ütögetést, dögönyözést, gyúrást közvetlenül a test felületére alkalmazom. A hálóinget nem tudtam levenni Jolánkáról, de arra vigyáztam, hogy szépen szakítsam ketté a halványlila anyagot, az eső délutánok igen alkalmasak lesznek – unaloműző gyanánt is – a kettéhasított hálóingek egybeillesztésére. Jolánkának hűvös volt a hasa és enyhén domború, az első objektum állaga tehát, ami a kezembe akadt, ideális feltételeket teremtett sikerrel kecsegtető munkámhoz. Egy ideig egyforma ritmusban csipkedtem a hasát, aztán megpróbáltam a kínai ősgyógyászat tapasztalataira emlékezve mélyen belevájkálni a húsába, végül arra a következtetésre jutottam, hogy az ébresztőmasszázs a meglepetésszerű mozdulatokon alapszik, így minden aprópó nélkül hirtelen rácsaptam a csípőjére, csavartam egyet az orrán, megmütyüreszttem a mellbimbóját, meleget leheltem a köldökébe, beleharaptam a vállába, de hogy elmaradt az eredmény, előlről kezdtem mindent, újabb és újabb ötleteim támadtak; már úgy téptem combján a húst, hogy féltem, kiszakítok belőle egy maroknyit, lapockájába belevájtam a körmömet, nyomkodtam a szemét, fülébe ordítottam, a lábujjait szoptam (csak öt volt), mindhiába. A jóságnak, az emberségnek is megvannak a határai. A lelkeket is kitettem Jolánkáért, nincs az a képzett szanitéc, ápolónő vagy orvosprofesszor, aki ne nézett volna elismerően lihegő számra, csapzott hajamra, verítékben fürdő testemre. Amikor már végleg feladtam a harcot, megláttam Jolánka dús, fekete szőrzetét. Fesűszerűen belemélyesztettem ujjaimat a szőrcomóba, s utolsó erőmet összeszedve, hirtelen ökölbe rántottam a kezemet. Jolánka először szügyön rúgott, aztán megpróbálta letépni a fületem, közben nyolc-tíz centiméternyire teljes testhosszban felemelkedett a lepedőről, miközben velőtrázó sikolyt hallatott, s már-már kivájt a szememet, amikor kénytelen voltam kézzel ráütni a lábikrájára, ennek igencsak megnyugtató hatása volt, olyan csendes lett tőle, mint egy tébécés nyuszi. Amikor újra erőt gyűjtött, egyetlen mozdulattal elszakította a csuklójára feszülő köteleket, kidobta magát az ágyból, s háromkézlábra ereszkedve elkezdett szökdécselni az asztal körül. És szűkölt. Ezt végképp nem értettem. Miért szűkölt Jolánka? Nem bántotta senki, feküdtem az ágyon, két karomat fejem alá tettem, hogy jobban ráláthassak a nőre. És ráláttam. És összeszorult a szívem. És agyonvágott a fel-felvezés: Jolánka csonkjáról hiányzott a masni.

– Hova tetted a masnicskámat, te hülye kurva? – bömböltem le az ágyról.

Jolánka abba hagyta a szűkölést, felemelkedett, meztelen hasán összefogta kettéhasított hálóingét, szelíden rám nézett, és azt mondta:

– Hogy hívják magát?

Fojtott volna meg a saját köldökzsinórom, csapott volna agyon a villám, szakadt volna be alattam a tó jege, óriás húsórlókben lettem volna massa, nyúvek rágtak volna le csontig, csak ne értem volna meg ezt a mai napot soha: belémdöglött egy torzó. Tombol a derű csököttkéim egén, farsangi táncra perdül a finnyás gyülekezet, oh, hogy beleokádnék vigyorgó pófátokba; imádkozzatok, hogy ne nyissak ki egy újabb zárójelet. Harsonák bömbölésének hangzavarában el tudnám viselni, hogy nincs kezem. Még a fülemben sem dobol a vér, meztelen talpam csoszogását sem hallani, feje-met a falhoz döngetem, de nem hallszik semmi, vélt bűneimért csendre ítélték hóhé-raim. Feláldozom a hullá nubukcipőjén a porszemeket, az nem lehet, hogy elvegyék

a levegőtől a sisterséghez való jogot, mély lélegzetet veszek és megcélzom a nap mint nap leltárba vett por-katonákat, de a levegő néma marad, az antiloppá nemesedett borjúbőrt tovább díszítik a porszemek. Nem haragszom a csendre, csak belerokkanok a felfedezésbe: a csend kevesebb mint a semmi. És ebben a semmiben nézem a semmit: szemügyre vehető és mégsem létező kezemet, ezt az öt ujjban végződő mesterművet, amely úgy halad át a nubukcipőn, mint a levegőn. A hulla bokája sem akadály, nadrágját, alsó lábszárát is hiába próbálom marokra fogni, pedig nem látomás ez a csüngő hulla, valóságosan itt lóg közepén. A cipő az övé marad. Lehet, hogy nem is létezem? Vagy semmi sincsen, csak én magam vagyok? Nincs szemközi fal, azaz egyáltalán nincsenek falak, szoba sincs, jelen sincs, semmi sincs? Csak a gondolat repdes ég és föld között? De ha nincs ég sem, föld sem, nincs hang, szín, tér és idő, nincs nubukcipő, nincs bűn és nincs kegyelem, Áron sem volt magfolyásos, mert nem is létezett, nincs történelem, csók és szántogató paraszt, értitek, csökkentéim, hogy akkor gondolat sincs, nem volt és nem is lesz soha? Na, most jól figyeljete: egyszer csak felhangzott egy hosszú, keserves vinnyogás. Először azt hittem, hogy a kozmosznyi semmibe visszatérnek a teremtés hangjai, aztán rájöttem, hogy a hangokat egyedül csak én hallhattam, én, akit azzal büntettek, hogy őrizzem a végtelen semmiben a semmit, s azért hallhattam csak én, mert én vagyok a hosszú, keserves vinnyogás. Amit ti láttok, éreztek, hallotok, az élet, a halál, a gyereksírás és a mezei virág – mind-mind látomás. Tulajdonképpen nincs több dimenzió. Csak én vagyok. És lehet, hogy még léteznek a gondolatban megfogant semmi, ami teljesen egyenrangú a semmiben megfogant gondolat. Ezek viszont ti vagytok, csökkentéim. Gud báj.

Mélyen tisztelt Főbíró úr! Az egyik felfolyamodásomban igen nagy hibát követtem el, amikor abbeli véleményemnek adtam hangot, miszerint az igen tisztelt bíróság részrehajlásának vagyok az áldozata, s ebből kifolyólag Önt a lovak szarával tettem egyenrangúvá. A lovak szarát ezennel visszavonom, ugyanis Önt semmiképpen sem lehetne egyenrangúvá tenni a lovak szarával, sem de facto, sem de jure. Ha arra a következtetésre jutottam, hogy Ön de facto egyenrangú a lovak szarával, bizonyítanom kellett volna, hogy Ön tulajdonképpen nem tekinthető emberi közösségünk egyik komponensének, hanem írj és mondd: ürülék, azaz valakinek vagy valaminek a szervezetében lejátszódó processzusnak, nevezetesen az emésztésnek a bélcsatornából kiürülő végterméke. Ön viszont még elvont értelemben sem tekinthető ürüléknek, mert ürülékről csak a magasabb rendű szervezetek esetében beszélhetünk, s amíg a ló magasabb rendű szervezet, a jogszolgáltatás csak szeretne az lenni. Ön de jure sem tekinthető a lovak szarának, mert egyetlen jogszabály sem mondja ki tételesen, hogy Főbíró úr egyenrangú volna a lovak szarával, itt ugyanis a szóban forgó tényezők (egyfelől Ön, másfelől a lovak szara) testi és lelki felépítésének egyezése volna az alapfeltétel. Ha eltekintenénk a formai kérdésektől, mármint a tényezők testi (anyagi) felépítésétől, meglepődve tapasztalhatnánk bizonyos rokonjellegzetességeket, például a tényezők darabos mivoltának, valamint szagfejlesztő képességének egyezéseit, viszont a lelki-szellemi aspektusok esetében homlokegyenest ellenkező előjelű a képlet, mert amíg Főbíró úr részrehajló is tud lenni, a lovak szara csak a lovak szara, részrehajlás nélkül.

Távol áll tőlem a szándék, hogy ezek alapján felállítsak valamiféle minőségi hierarchiát, amelyben Ön, tisztelt Főbíró úr, a tisztas második helyre pályázhatna, de a tényeket nem lehet letagadni. Ön igazságtalanul kedvezett valakinek az én rovásomra, azaz elfogultan „viszonyult” valakinek a javára, és ez a valaki nem más, mint egy községes rendőri hatóság, amely a közszemérmert és a közérkölcst sértő megnyilvánu-

lásokat üldözi. Ön fejet hajtott az erkölcsrendészet nevezetű elavult intézmény égbekiáltóan hamis megállapításai előtt, amennyiben egyetértett úgynevezett bűncselekményem jogi besorolásával, azaz amikor közszemérem elleni büntettnék minősítette azt a tényt, hogy fényes nappal, a nagy nyilvánosság előtt a vádlott, azaz jelen felfolyamodás szerzője négykézlábra ereszkedett a háromkézlábra kényszerült Jolánka mögött, s miközben imígyen haladtunk a biciklizőknek fenntartott járdaszegélyen, fejemet beillesztettem az előttem mászó hölgy lába közé. Lehet, hogy akadémikuskodásnak tűnik, de a „közé” – mint a történetes helyviszonyait kifejező helyhatározó – hamis megfogalmazás, ugyanis legalább két dolog által határolt helyet feltételez, s tekintettel arra, hogy Jolánka mindössze egyetlenegy lábbal rendelkezik... Lám, egy jelentéktelen határozószó használata vagy téves használata befolyásolhat minősítést, triviálissá tehet egy szentképet, megváltoztathatja az élet menetét... Na jó, szentkép? Most ez a bajtok? Vegyétek tudomásul, hogy nekem saját Megváltóm van. Itt lóg középen. És igenis, szentkép. Mert ha az a rendőr álló helyzetben rögzítette volna a képet, amikor a háromkézlábra ereszkedett Jolánkát átölelve, egyetlen lábán nyugtattam volna egyetlen fejem, s nem akkor bukkant volna fel, amikor éppen előrevonszoltuk magunkat a járdaszegélyen, némileg összenőtt állapotban, azt mondhatta volna magában, hogy nicsak, Laokoón és neje koldulnak. S hogy nincs nemesebb cselekedet az alamiznaosztásnál, s hogy a rendőr is szeret az Úr kegyeiben maradni, nosza, odahajított volna nekünk egy petákot. Hogy ezért a repedt sarkú, kurva anyjába küldtem volna, az kétezernyolcszáz. És ezért kaptam volna két pofont a helyszínen és egy seggberúgást a rendőrségen. És ámen. Így viszont jött a közszemérem, a közerkölcs, az orvosszakértők és a hulla. És a csóré vénasszony és a légnemű nubukcipő. És a szemem, amelyik lát, és a fülem, amelyik hall, és a kezem, amelyik... Fal. Falak. Simák, rücskösek, hallgatagok, beszédek. Héj, élet, élet, élet, élet, ez aztán... Még mindig nem merek a Megváltó arcára nézni. Még mindig nem merek.

Ülök a hokedlin. A vaskályha mellett. A szekrény zöld. Nem talál a kék lámpaernyővel és a sárga függönyökkel. De nekem mindegy. Ez nem az én lakásom. Ez a Jolánkáé. Az én lakásomban nem zöld a szekrény és nem kék a lámpaernyő. A függönyöm viszont éppen ilyen sárga. Na jó.

Nyolc órakor ültem ide, most kilenc óra van. Nincs hideg, nincs meleg, a hőmérséklet éppen megfelelő. A fény is. Noha egyetlenegy villanykörte ég középen, kitűnően látok. A fürdőszobából sem kanyarognak ide a szagok, két becsukott ajtón és a szobán keresztül nem tudnak betörni a konyhába. Az a szagállomány, amely átszivárgott a fürdőszobából a szobába vezető ajtó résein, lecsapódik a padlóra, az ágyneműre, a szekrényre. És Jolánkára.

Fél tíz. Ülök a hokedlin. Egyedül. Nemcsak a hokedlin vagyok egyedül, hanem úgy általánosságban is egyedül tartózkodom a konyhában. A konyha térfogatával kapcsolatban volna egy-két megjegyzésem, esetleg kifogásom, de erre nem akarok sokat gondolni, mert ha arra a következtetésre jutnék, hogy a helyiség méretei meghaladják a szokványos konyhaméreteket, tériszonyom támadna, amiből arra a hibás következtetésre lehetne jutni, hogy ez a szédüléssel járó szorongás kóros idegállapotból ered, s noha szédülni szédülök egy kicsikét, nem tagadhatom le a szorongást sem, de ez nem ered kóros idegállapotból, hanem csak egyszerű, hétköznapi, szokványos, közismert bizonytalanságérzetből, amely lehet kínos is, nyomasztó is, különösen, ha éhségből fakad; még rosszabb volna a helyzet, ha netalán arra a következtetésre jutnék, hogy igen szűk a tér, mert akkor a klausztrófia nyomna agyon, s ez egy olyan nyavalya, hogy

hol a kolerás anyjában van ez a... Jön! Jön! Jön! Csikorog az ajtó. Mármint a konyhaajtó. Nem nézek oda, tíz óra elmúlt, miért néznék oda, nincs a szememnek dolga arrafelé, én csak itt ülök, üldögélek a hokedlin, elemezgetem a szorongásomat és számolom a lépéseket. Egy lépés, szotty, egy lépés, szotty, egy lépés, szotty, na, még hány lépés, szotty, na, még hány lépés, szotty, aztán csak szotty, szotty, szotty. És csend. Rózsabokorban jöttem a vilááááááágra... Csak magamban. Vállamat előrejelem, fejem lekonyul, két karomat mozdulatlanul csüngetem magam előtt. Hátha azt hiszi... Nem hiszi. Ha azt hinné, jönne, rázna, visítna. De nem. Ő csak ugribugri a kályhához, ugribugri a szekrényhez, ugribugri az asztalhoz. És vissza, és megint, és újra. Kanál pöccen a tányér aljához. Ez a kedvenc muzsikám. Ott van állandóan a fülemben. Felézek. Eszik. Jól eszik. Sokat eszik. Még mindig eszik. Tulajdonképpen állandóan eszik. Már tíz perce eszik. Nézem a kiürült tányért. Ő is nézi a kiürült tányért. Itt mindenki a kiürült tányért nézi. A hangulat békés. Aztán szotty, szotty, szotty, és vége a napnak. Csikorog az ajtó. Mármint a konyhaajtó. Nemcsak akkor csikorog, amikor kijön valaki, akkor is csikorog, amikor bemegy valaki. Azaz bárki. Ha én mennék be, nekem is csikorogna. Csakhogy én nem megyek be. Ülök a hokedlin. Tíz óra harminc perc. Számolok százig. Addig biztosan visszajön. Eszébe fog jutni, hogy valamit elfelejtett. A vacsorát. Mármint az én vacsorámat. Ha nem jön vissza, bekenem a falakat dzsemmel. Leszakítom a lámpaernyőt, kimegyek vele az utcára és minden ötödik embernek a fejéhez verem. A központi autóbusz-megállóban fogok üzekedni, és a fürdőkádból bevezetem a vizet az ágyába. Rákötök egy patkányt a szomszédék tarka macskájának a farkára, levizelek egy vak koldust és piros lámpákat teszek a templomajtókra. Írok egy novellát és közzéteszem. Nemsokára száznál vagyok. Persze számolhatok ezerig is. Ha addig nem jön ki, lilára verem, mielőtt feltrancsíroznám. Hús kilóból szappant csinálók, harmincat kiárusítok. Áramot vezeték az aggmenház kerítésébe, és a román parlamentben elszavalom a Talpramagyart. Éjfél van. Százhetvennyolcezer-kétszázhetvenkettő... Százhetvennyolcezer-kétszázhetvenhárom.... Százhetvennyolcezer-kétszázhetvennégy.....

Valami fekete van fölöttem. És tömör. A lábam körül világosság. Három lábat látok. Kettő horizontális a konyhapadlóval, egy vertikális. És szotty, szotty. Kimászom a kemence alól. Jolánka helyet mutat az asztalnál. Piros abroszon két mélytányér.

– Köménymagos leves – mondja.

Ez egy másik hokedli. Ez egy tányér, benne gőzölgő leves. Szemben velem Jolánka. Ez egy kanál. Ez a szám. És én soha nem fogok más nőre nézni, de egész életemben csak köménymagos levest fogok enni, reggel, délben, este. Elteszek télire csalamádét, és nem vizelek csak egyszer egy nap, hogy állandóan Jolánka mellett lehessenek. Meggyőzőm a vakokat, hogy mindenki vak, és kimegyek a kertbe csillagot számolni, ha Jolánka maszturbálni akar. Rózsaszírommal szórom be a budi ülőkéjét, és konfirmálok, vagy bérmálok, vagy konfirmálok is, bérmálok is. Megtanulok harminc szerelmes verset, hogy minden reggel egy-egy szavallattal ébresszem, és ha elásott aranyat találnék a kertben, beszolgáltatom a Nemzeti Banknak. Szerzek szenteltvizet, s azzal mosom meg reggelenként az ő orcáját, és csak akkor szeretkezek vele, amikor finom csettintgetéssel jelzi, hogy kéjsóvár érzetek matarásszák az ingerküszöbét.

– Szereti a lecsót? – kérdezi bársonyosan, hamisan, huncutul; csak integetni tudok némán, csukott szájjal, szemem tüzelt; ragyogott, fénylett, de nem hasonlított csillogocskákhoz, hanem két fekete svábbogárhoz, ahogy lassan moccanva követték a lecsó útját a lábasból a tányéromba.

Ó, te lecsó, sosem tudtam felfogni, hogy miért létezel. Ki fogom okádni a belem, valakinek beszélni kellene az emésztőmirigyeimmel, mert ezek a megátalkodott, bambaa állatok nem fognak nedveket termelni, amikor meglátják ezt a vegetáriánus zagyvaléket. Öt merítőkanál moslék. A vályúmra hajolok, s tömöm magamba a szétmállott, szétfótt licsi-locsit, közben meredt szemmel figyelem, ahogy a nyálkás hagyma gyűlölködve ölelkezik a tök-krumpli-vinetta hármassal, öreg paprika aggastyán paradicsommal vonaglik le a torkomon, háborog bennem az öt merítőkanálba trottyant konyhakertészet. Elvégeztetett. Édes istenem, ez a szuka lecsót adott nekem. Ez a riherongy lotyó. A korcs szajha. Megéteztetett a lecsójával.

Ülök a hokedlin. Az enyémen. A vaskályha mellett. Nézek. Azaz néznék. Magamba néznék, de most nagyon messze vagyok magamtól. Ha szigorú szemmel szüggerrálnám a lecsómat, talán békében maradna odabent. Szédülök? Vagy csak mozog valami? Jolánka libben ide, libben oda, amoda, hosszú pongyolája szétnyílik, tánc van. Egy lábon. És bocsásd meg a mi vétkeinket... És ne vigy minket a kísértésbe... És szabadíts meg a gonosztól... Csárdásozik. Felugrik, visszahuppan. Döng alatta a konyhapadló. Jujujujuju: visong. Valamilyen érzetek nagy léptekkel haladnak az ingerküszöbe felé. Látom a szemében. Édes istenem, nézz le reám. Kicsi, törekeny emberke vagyok, kicsi bűnökkel, kicsi szívembe nem férnek nagy örömök és nagy ingerküszöbök, kicsi testemen semmiféle bikaszerű nem található, s ha kicsi agyamba befészkelje magát egy kicsi őrület, az végképp ottmarad, édes kicsi istenem, légy szíves, mondd meg az angyalkának, hogy hozzon nekem ólomkatonát és lufit, anyukámnak pesszárriumot, apukámnak impotenciát, s mindezeket még születésem előtt, ha lehetne...

– Szeretem magát.

Végzetszag. Jolánka letépte magáról a pongyolát, kettéhasított hálóingének szárnyai szétlebbentek, a jobb felőli jobbra, a bal felőli balra, majd ügyes kis csonkját vésszes gyorsasággal befészkelte az ölembe – nos, megindult a lecsó. Tulajdonképpen omlott. Ennek a zuhatagnak nem volt érzelmi töltete, nem fakadt sem szerelemből, sem gyűlöletből, egyszerűen csak a torkomból fakadt, lávaszerű bőséggel, s hogy a baj ne jöjjön egyedül, patkányirtó gázokat szabadított fel bennem, ami vajmi kevés sikerrel járult hozzá a bensőséges hokedli-hangulat kialakításához. Csüggetegen néztem Jolánkára, a korai magömlésben szenvedők fátyolos tekintetével, ám a hajadon nem visított, nem verte magát a konyhapadlóhoz, csak nézett, reménykedően, bensőségesen, könyörögve. Miközben hálóingén lusta csermelyként vonult lefele a hányadék, megadtam magam sorsomnak. Mózes intelmeit elsöpörték a kéjtől meglovagolt ingerküszöbök.

Mondtam, hogy saját Megváltóm van? Itt lóg közepén. Azazhogy biztosan itt lóg közepén, noha a sötétben most éppen nem látható. Világosságban viszont sokat nézgettem, igen finom nubukcipőt viselt. Kérdés, hogy a sötétben is ugyanazt a lábbelit hordja-e, persze ez most teljesen mindegy, csak éppen eszembe jutott, merthogy a sötétségben képtelenség volna megállapítani: elméletileg a kitapogatás volna az egyetlen járható út, de csak elméletileg, mert gyakorlatilag ez az egyetlen út sem járható, legalábbis számomra. Amikor a sötét egyesül a csenddel és a semmivel, s emellett elveszted azt a képességedet, hogy kitapogass egy nubukcipőt, amely a saját, különbejáratú Megváltód lábán feszül, mindez együttvéve körülbelül olyan érzetet kelt, mint amikor ellenségednek levágod a fejét, két karját és két lábát, s az imígyen hatfele osztott testet eltemeted hat megvében, minekutána az illető másnap kopog az ajtódon, és azt mondja: „Szervusz, tátá, jól vagy?”

Csökkentkéim, jól vagyok. Egy kicsit sötét van ugyan, de ez egyáltalán nem számít. A hit ugyanis sötétben is pontosan olyan és annyi, mint világosságban, noha sötétben egy árnyalattal mintha... Na jó, ezt most hagyjuk pihenni. A Megváltó az én boldogságomért áldozta fel magát. Ezt a gesztust csak az Úr szárnyalta túl, aki megbocsátott Jónak. Hát, kérem szépen, ez melléfogás volt. Magyarázat: egyesek szerint a bajt Ádám hozta ránk. Ez nem igaz. Az eredendő bűn egy évezredekig tartó láncreakció, amelynek egyik csúcspontja Jób. Ez az úr azt állította, hogy nem csókolt kezét önmagának soha. Csakhogy: Jóbót senki sem vádolta azzal, hogy kezét csókolt volna önmagának, s ha ő mégis kijelenti, hogy sosem csókolt kezét önmagának, ez azt jelenti, hogy bizony kezét csókolt önmagának, sőt sűrű csókokkal borította el saját kezét, horribile dictu, talán nemcsak az egyik kezét, hanem mindkét kezét (lehet, hogy a lábát is?), valószínűnek látszik, hogy a vállánál kezdte a csókolást, le egészen a csuklójáig, aztán sorba vette az ujjait – nos, ez nem paráznság, önfertőzés vagy excentricitás, még csak exhibicionizmus sem, hanem egyszerűen politika. Cökkentkéim, ez egyáltalán nem nektek való, én most párbeszédet folytatok a Megváltómmal, szóval tűnés! Jób száznegyven évet élt, volt neki tizennégyezer juha, hatezer tevéje, ezer igásókra és ezer szamara. Ezzel szemben nekem nincs juhom, tevéim, igásökröm és szamaram, viszont van önvizsgálatom, ez volt az én egyetlen szellemi javam, amelyet magaménak tudhatok. S még ebben is ott ácsingóznak a kérdőjelek, vagyis hogy bűnös vagyok-e a Te törvényeid szerint, Uram, hogy a világi hatóság a Te nevedben csapott le reám?! Nem paráználkodtam más ember feleségével, vagy atyámnak feleségével, vagy leánytestvéremmel, vagy nagynénémel, nem közösültem sem férfiakkal, sem barmokkal (a tyúkokat miért nem említéd, Uram?), csak Jolánkával szeretkeztem egy kicsikét, azaz ő szeretkezett velem, és felfedte az ő szemérmét, minekutána felfedte az én szemérmemet is, ahány szemérem volt akkor a konyhában, egytől egyig fel volt fedve, és belátom, hogy mindez méltatlan pozícióban történt, egy konyhai hokedli lévén a nyoszolyánk. És nyoszolyóasszonyok nem sürgölődtek körülöttünk, hiszen nem volt lakodalom, csak egy hétköznapi egymásra találás a kékre festett lámpaernyő alatt. És Jolánka sem vétkezett ellened, Uram, nem járult ő egy baromhoz sem, hogy az meghágja őt, Jolánka csak hozzám járult, az én kezemet csókolta, miközben téged imádozott, utána elénekeltük a Tavasz szél vizet áraszt, virágom, virágom... című népdalt, Jolánka vitte a szólamot, én csak terceltem hozzá. Jóbót szent embernek tartja a bibliai közvélemény, engem közszemérem elleni büntett elkövetőjeként tart számon a világi hatóság. A szent embert megpróbáltatásokkal sújtottad, Uram: elvetted gyermekei életét és fékéllyel borítottad be testét, a talpától a feje tetejéig, de Jób nem vesztette el a hitét tebenned. Tőled csak annyit kért, hogy legalább addig fordítsd el róla tekintetedet, amíg a nyálát lenyeli. Vajon az én hitetlenségemet hogyan lehetne próbára tenni, Uram? Meg tudnád-e tenni, hogy addig fordítsd el rólam fényes tekintetedet, amíg egymilliószor lenyelem a nyálamat? Ez számomra száznegyven év volna, Neked csak egy röpké pillanat. Engem egy csóré vénasszonnyal büntettél, üres falakkal, orvosszakértőkkel, bírakkal és csenddel, ráadásul adtál nekem egy saját Megváltót, aki elfelejtett feltámadni. Tévednék, Uram? Mégiscsak szent ember volt az a Jób? Hiszen megölted tíz gyermekét, hogy próbára tedd a hitét. Többé egy emberhit mint tíz emberélet? Akkor mennyit ér az én hitetlenségem? Ér-e annyit, mint az én egyetlen életem, vagy többé annál? Itt a földön, Uram, még a Kánaán is a fertelmes bűnök hajléka lett. Az embertelen törvényeket a Te nevedben szabják meg, a büntetéseket a Te nevedben hajtják végre, a bűnöket is a Te nevedben követik el, csak még nem tudnak róla.

A hitetlenek egyenrangúak lettek a hitben élőkkel, a bűnösök a bűntelenekkel, a Megváltó az emberrel. Igaz volna, hogy odafönt cinkosok vagytok mindahányan? És mondtam, hogy idelent lecsó az egész? Lecsó az egész, Uram, egy jó marék isteni hányadék.

Szervusz, Főbíró! Hogy vagy? S őnagysága? A gyerekek? Hát, én csak itt né. A négy fal, tudod? És a közszemérem. Emlékszel? Te ott ültél, deréktól felfele, ápolt kezeiddel csapkodtad a szent asztalt, s miközben harsogtál valami okosat, én nem téged néztelek, hanem a mellettem állót, a fehérköpenyes gizigézát; kéz a kézben álltunk előtted, atyám, azazhogy ő fogta a kezem, a fehérköpenyes szaki, és micsoda zengés, zúgás, visszafojtott ricsaj hömpölygött a hátam mögött, halál-banyák és buzi-huszárok várták a verdiktet. Csupa Júdás; a Péterek, Pálok, Lukácsok és Márkok megint csak házon kívül voltak. És mégis kegyelmet adtál, te tiszta lélek, biztosan úgy érezted, hogy kegyelmet gyakorolsz, te fennkölt deréktól felfele-ember, csakhogy nincs ajtóm, egyetlen falra sem vágtak ajtót, nem tudok tovább ajtó nélkül bűnhődni el nem követett bűneimért, hozzád imádkozom, Főbíró atyám, vezérem, hajnalcsillagom, lennék a kipárolgásod, húgyod, budidban a víz, fogadj el ekcémának, leprának, talpad nyomának, faladon mászó poloskának, bárminek, akárminek, csak ajtót, ajtót, ajtót vágjatok a falba, délire, északira, nyugatira, még a keletire is elfogadom, tovább nem tudom, nem tudom, nem tudom... Szétmorzsolnám a szívemet, beleharapnék a tudómba, csak ez a hülye test, az én rothadó testem semmire sem jó; miért van felül a fej, a fogazat, s ki rejtette el bensőmben a tépni, zúzni, rágszálni való ocsmányságokat: a szívet, tüdőt, májat, vesét, epét, beleket? Tudod, mi vagy te, Főbíró atyám? Szemérmes furunkulus a törvény valagán. Te mondtad: a szemérem ösztönszerű tartózkodás az illemben ütköző, különösen a nemi étellel kapcsolatos dolgokban. Jaj, de kerekded kicsi mondat. Csupa báj, kellem és huncutság, arra jó, hogy ösztöneinkre és holmi hülye szokásokra bízva erkölcsünket. Az én erkölcsöimet. Hadd lám, mondta a fehér köpenyes, az erkölcs-szaki, hadd lám, milyen az az ember, aki nem ismeri el az ösztönöket, megveti a szokásokat, ócsárolja a közerkölcsöt, a közillemet, a közjúdásokat, a közringyókat, a közbuzikat és a közbírákat? És bejött a cellámba, és azt mondta: „Na, mutassa, maga Casanova!” Mit csinálhattam volna? Töpörtyű formát vettem fel, s a priccsemre görnyedve behúzódtam a sarokba. Ejnye, te kis furfangos zsidó – mondta –, hát nem akarsz? Nem akarok, mondtam, most éppen nem akarok. Felcsillant a szeme. Ezek a szakik akkor lendülnek igazán formába, amikor nem sikerül nekik valami. Szaladjunk körbe-körbe, mondta, s ha utolérlek, akkor dáméválsz. Főbíró úr, testvérem a bűnben, bűntudatban, bűnbocsánatban és bűntelenségben, volt-e alkalmad nyeszlett fatarók csillogó szemében felfedezni a végítéletet? Az én végítéletem a saját, különbejárátú cellámban üldözött a fal mellett körbe-körbe, s amikor leültem sírni, ölbe kapott a saját priccsemen, és arra kényszerített, hogy minduntalan a szeme közé nézzek, miközben azt kellett sóhajtanom, hogy „szépségem, te!” Ezek után betaszított egy női cellába, ahol kiéhezett némberek heverésztek testükre penészedett gönceikben, gyerek- és anyagyilkos Lombrózó-banyák; itt aztán egyszer s mindenkorra megtanultam, hogy miért kell hinni Isten átkainak, aki idejekorán figyelmeztetett: ne vessem meg az ő rendeléseit, és az én lelkem ne utálja meg az ő végzéseit, mert rettenetességeket bocsát rám, szárazbetegséget és forrólázt, amelyek szemeket égetnek és lelket epesztenek. És jött a Szent Bertalan éjszakája, és szárazbetegségben és forrólázban menekültem a vaságyak alá, és kiégték a szemeim, amikor a sárkány-banyák szétosztottak maguk között,

mindenki kapott belőlem egy falatocskát, és hogy a gyomruk nem tudta megemészteni száraz, elfonnyadt húsomat, kiokádtak magukból, és újra ott voltam a saját cellámban, a fehér köpenyes szaki ragyogó szemmel nézett reám, és azt mondta: „És most dáméválsz?”

Turbékoltunk. Először mindig Jolánka turbékolt, utána rögtön én is. És mégsem volt felhőtlen ez a testre szabott frigy. Az egyházi áldás hiánya is befolyásolhatta a dolgot, de csak mértékletesen. A konfliktushelyzeteket nem a nézetkülönbségek okozták, hanem a keskeny ajtónyílások. Amikor be akartam menni a szobába, ő akkor mászott ki. Amikor ki akartam jönni a konyhába, ő akkor mászott be. Rendszerint a küszöbön gabalyodtunk össze, amit egy ideig humorosan fogtunk fel, csakhogy a csontok érzéketlenek a humorra, s amikor Jolánka szökdécselő lába hajszálpontos következetességgel mindig a sípcsontomat találta el, hosszan, megrendülve horkantottam. Ezt is élveztük egy ideig, Jolánka valamivel önfeledtebben, mint én. Arámnak annyira tetszett ez a játék, hogy néha előzetes bejelentés nélkül hozzám somfordált és belém rúgott. Igen jól telt az idő. Aztán észrevettem, hogy egyre nehezebben tudok lábon maradni, sokkal kényelmesebbnek tűnt négykézlábra ereszkedve közlekedni a lakásban. Az ajtónyílásban nem gabalyodtunk össze, szép, tempós mozdulatokkal elmásztunk egymás mellett, s noha a horkantások elmaradtak, Jolánkától mindennap megkaptam a köménymagos levest; ahogy az asztal alatt kuporogtunk a tányér fölé hajolva, mintha szótlanabb lett volna, mint kezdetben, pedig csak nekem lett volna okom megorrolni rá, ugyanis az a gyönyörű kicsi masni, az én piros masnicskám soha többé nem került elő. Amikor említést tettem a dologról, csodálkozva nézett rám, mint aki nem érti, miről van szó. Gyanítottam, hogy a masnicskát néha felkötö a csonkjára, úgyhogy állandóan utána másztam. Ez újabb konfliktushelyzeteket teremtett. Valószínűnek tartottam, hogy Jolánka néha egyedül szeretett volna maradni a csonkjával és a masnicskával, ugyanis változtatott a hallgatólagosan elfogadott közlekedési szabályokon, azaz galoppban vágatott fel-alá, hátha nem érem utol. Próbáltam megértetni vele, hogy jobb házakban nem szoktak galoppozni, ezzel szemben igen célirányos volna átértni a poroszkálásra, azaz, ha egyoldalú lábaival egyszerre lépve, lassan, egyenletes ütemben haladna. Ebben sikerült megállapodásra jutni, noha amikor a nemlétező jobb hátsó lábával kellett volna előrelépnie, mindig határozatlan volt, kénytelen voltam elnézni, hogy a poroszkálásba becsempésszen egy-két figurát a kétnegyedes ütemű gyors ugrótáncból. A masnicskám viszont végleg feledésbe merült.

Újjászervezett, közös életvitelünket, az egymásra találás boldogságos érzetét, sajnos, elháríthatatlannak tűnő akadályok korlátozták. Ez főleg akkor derült ki, amikor Jolánka feje beszorult az ajtóba. Felmerült ugyanis az a közös gondolat, hogy délutánonként igen hasznos volna kimászni az udvarra, a friss levegőn való mászkálgatás nemcsak a fizikai, hanem A SZELLEMI LEÉPÜLÉS MEGAKADÁLYOZÁSÁNAK EGYIK HATHATÓS eszköze. Ehhez viszont ki kellett hogy vágjak az udvarra vezető ajtóból egy négyszög alakú részt, ami egy libbenő ajtócskával ellátva igencsak használhatónak ígérkezett a ki- és bemászkáláshoz. Gyatra technikai képzettségemet már-már meghaladta a ragyogó elképzelés sikeres kivitelezése, aztán mégiscsak elérkezett a sikerélmény pillanata: a négyszög alakú rés valóban négyszög alakúra sikeredett, a libbenőcskét még nem szereltem fel, de a főpróbára így is sor kerülhetett. Jolánka ragyogott. Határozottan állítom, hogy a jóérzésű emberek, a fennkölt lelkek, egyszerűen a magunkfélék sajátos módon nyilvánítják ki boldogságérzetüket. Ezt abból mértem le,

hogy Jolánka nem galoppozott az ajtóhoz, hanem csendesen odaporoszkált, majd a céltudatos emberekre annyira jellemző határozottsággal hirtelen átdugta fejét a nyíláson. Azaz, átdugta a fél fejét a nyíláson.

– Nem kicsi ez? – kérdezte nyöszörögve.

– Dehogyan kicsi, szentem – rikkantottam boldogan, és taszítottam egyet a fenekén.

Ezzel csak annyit értem el, hogy a fél feje mellé kitúródott az egyik füle is, a másik füle viszont bent maradt a konyhában. Ekkor fogalmazódott meg bennem az a tétel, miszerint egy féllábú vagy egy félfülű nő lelke pontosan olyan, mint egy kétfülű, azaz egy kétlábú nő lelke. Mély. Ez a mélység arra jó, hogy ami bekerül a feneketlen bugyrokba, gyökeret ereszt. Ez nem baj. Az a baj, hogy dolgozik. Néha tudatosan, legtöbbször ösztönösen. Ez utóbbinak véltem azt a szemet düllesztő, a bal láb rapszodikus vonaglásával kísért ordítást, amely felhangzott az ajtó négyzet alakú részében. És akkor fedték fel ocsmány arcukat azok az elháríthatatlanoknak tűnő gonosz korlátok, amelyek egymásra találásunk boldogságos érzetét nem engedték teljes szépségében kibontakozni. Ezúttal nemcsak áttételes értelemben, hanem de facto is. Azt hiszem, említést tettem már arról, hogy mennyire utálok, amikor két alternatíva elé állít az élet. A gyakorlat viszont azt bizonyítja, hogy néha egyetlen alternatíva is soknak bizonyul. Most például úgy döntöttem, hogy levágom Jolánka fülét. Az élet ezúttal megkímélt a dilemmától, azazhogy két, egymást kizáró lehetőség között kényszerüljek választani. Természetesen Jolánkának a konyha felőli fülére gondoltam, amelyik a kimászási manőver folyamán, kideríthetetlen okok miatt hátramaradt. Lehet, hogy az ajtóba vágott nyílás sikeredett szűkre, de az a feltételezés sem vethető el, hogy ez a füle nagyobb volt, mint a másik füle. Persze, a jólneveltség arra ösztökélt, hogy a dolgot előbb tanácskozzam meg az érintettel. Ennek elméletileg semmilyen akadálya nem volt, először én szóltam volna, aztán ő szólt volna, s ha még mindig nem jutottunk volna közös nevezőre, akkor még egyszer szóltam volna. És ennyi. Csakhogy milyen az élet? Az élet, kérem szépen olyan, hogy néha még egy egyszerű eszmecezerét sem lehet tisztességesen lebonyolítani, noha Jolánka egyik füle egyelőre még a rendelkezésemre állt, mint befogadó tényező, a szájából viszont egyfolytában vonítás szakadt elő. Ilyen körülmények között az eszmecezerére nem kerülhetett sor. Éppen egy megfelelő alkalmazhatóság után néztem, hogy a boldogságunkat akadályozó, immár feleslegessé vált fültől, közös megállapodásunk értelmében megszabaduljunk, amikor arra lettem figyelmes, hogy hirtelen megszűnt a vonítás, viszont felhangzott egy erőteljes vakkantás, s ezzel egy időben Jolánka a fonott kalácshoz hasonlító testformát próbált felvenni, ide-oda tekeredett az ezúttal valóban szűknek bizonyult térben, olyan cseles gyakorlatokat végzett, hogy már-már azt hittem, tengerészbogot köt önmagára, amikor valami csoda folytán visszatúródott az udvaron járt füle a konyhába, kiszorult fél feje is megjelent körünkben, valamivel elhasználtabb állapotban, mint annak előtte, de ez egyáltalán nem zavart senkit, inkább az a kérdés izgatott, hogy enyhén lilás füle vajon mennyi ideig marad ilyen csüggeteg, mondhatnám azt is, hogy lompos, azaz kullogó. Közben egy sötétszürke, véres szemű kutya belógatta fejét a lyukon, és irtózatos dühvel vakkantott be a konyhába.

Másnap akkora lyukat vágtam az ajtóba, hogy nyugodtan kimászhattunk rajta. Előbb Jolánka mászott ki, utána én is. Vakkantva indultunk útnak, szorosan egymás mögött, s alig másztunk ki az udvarról, a sötétszürke, véres szemű dög a nyomunkba szegődött, egyre közelebb jött, már érezni véltem leheletét a fenekemen, azt hittem, megőrülök a félelemtől, heréim búzaszemnyire zsugorodtak, és nem lévén más alterna-

tíva, elkezdtem csaholni. Legnagyobb csodálkozásomra Jolánka vidáman visszacsaholt. És akkor füttyentett a rendőr. Jolánka galoppra váltott, és a véres szeművel a nyomában eliramodott a helyszínről. A rendőr mondott valamit, de az emberi szó valahogy nem tudott megtelepedni az agyamban, én csak csaholtam, csaholtam és csaholtam...

Vissza, vissza, vissza...!

A türelmetlen, parancsszerű suttogás nem tőlem ered, ennél sokkal értékeőbb gondolatokat próbáltam hangosan kimondani, de nem hallatszott semmi. A fülemmel nem lehet baj, hiszen van fülem, igaz, hogy nem tudom kitapogatni, mert a kezem valamilyen csoda folytán átmegegy a fülemben is, nemcsak a nubukcipőn van bármi egyeben. Látni viszont ragyogóan látok. Most például a keletre néző falnál állok, az ablak előtt, és nézem a szemközti ház ablakkeretében ücsörgő csóré vénasszonyt. Integet. Időtlen idők óta integet, de sosem integettem vissza neki, mert nem voltam hajlandó lereagálni a külvilágból érkezett jeleket. Most azonban kénytelen vagyok kivéltet tenni, s egyáltalán nem kell erőszakot tennem önmagamon, egyszerűen nem tudom levenni a szememet az integető vénasszonyról, aki ezúttal nem a kezével integet, hanem egy piros masnival, az én piros masnicskámmal. Aztán abbahagyja az integetést, valahogy feltornássza magát az ablakba, hogy teljes testhosszban megmutassa magát nekem, egyetlen jó lábán próbálja egyensúlyban tartani aszott testét, a csonkocskát már nem látom, elfonnyadhatott az idők folyamán, hatalmas emlői ráncos zacskókként omlanak puffadt hasára.

Vissza, vissza, vissza...! Az én különbejáratú Megváltóm egyre türelmetlenebbül szólongat valakit, lehet, hogy engem, vagyis hát ki mást, mint engem, felnézek rá, most nézek először az arcára, igen, ettől féltem, csak sosem mertem kimondani, még a gondolatot is elhessegettem, hogy az én arcomra nézek, az én nyakamra szorul a villanydrót, az én fejem búslakodik ott a magasban, én magam vagyok a hullá, én magam vagyok magam. Megindulok magam felé, áthaladok a nubukcipőn, felvonszolómagam a lábakon, a testemen, s megtelepszem ismét önmagamban. S ha azt hinnétek, csökkenték, hogy ez az elmúlás, nézzetek ki az ablakon. Jolánka most is integet nekem.

SZATHMÁRI ISTVÁN

A palicsi ház

A palicsi ház mindig ott volt. Amióta tudom magam. Amióta a villamos szorgalmas, hűséges lakója vagyok. Mert néha úgy képzeltem, itt kelek, itt fekszem, innen nézem a nyüzsgő világot, akárha csak hajón lennék, vagy effélén, benne vagyok *mindenben*, de védve is, szemlélek, de csak ki kell lépni és már én is részese vagyok a dolgoknak, annak, ami van, és ha már nem jó, megyek, megyünk tovább, és még egy mosolyt, vagy röppenő csókot sem sajnál az ember, ha tudja, felhúztuk a horgonyt, igen, így is képzelődtem, de a ház előtt mindenféleképpen, az álomban és a valóságban is, meg kellett állni. Állomás volt itt. És lehetett bámulni, belesni, fürkészni, fantáziálni, óriási, sűrű, fekete bokrok, és mindig ilyennek láttam őket, pedig tudom, hogy zöldek, még ma is, ha elmegyek hozzájuk, kimegyek, akárha zarándokolnék, de nem vagyok mezítláb, ahogy egyes hívők cselekszik ezt meg, ezt a bocsánatkérést, kiengesztelést esdeklő utat, hátukon valós fakeszttel, nem vagyok ilyen, pedig az én keresztjeim is megvannak, megélnék velem, mert másképp nem lehet, még most sem, vagy most már igazán nem, tehát már gondolatban a kert árnyékos ösvényein surranok, és látom a facsipkés homlokzatot, a hátsó kertben zúgnak a fenyők, a teraszon, mely padlódeszkával bélelt, asztal és székek, az ágak közül be-bevillan a nap, a sarokban egy fekete macska szundít. De ekkor már indult is a villamos, hörgött, rázkódott, a kalauz sípja szíven talált, és néztem vissza, szinte kapaszkodtam a képbe, de hiába volt. És ez sokszor megismétlődött. Főleg nyáron, de ősszel is. Egyszer azt mondja anyám, szálljunk le, itt, hol sohase szoktunk, riadok fel a készülődésből, abból, hogy már kezdődhet a játék, már futok is a mogyoróbokrok között, és így tovább, valahogy nem akaródzott, mintha félttem volna, tartottam volna attól, hogy más lesz, Istenem, egészen más, mind bennem, de anyám már húz, pedig nem szóltam neki erről a házról, egy szót sem ejtettem, ismerősök laknak itt, mondja, már rég el kellett volna jönnünk. Beléptünk a kapun, majd végig a kerten, minden olyan, minden, ahogyan elképzeltem, árnyék, hűvös, fönt a magasban hintázik a nap, a bokrok alján barna makkok, mogyorók, a terasz padlója nyikorog, a macska alszik, az asztalkán hasas üvegben gyöngyöző tej.

Nyílik az üveges ajtó. Csontos, őszes, hosszú hajú nő jelenik meg, köténye kopott, lábán férfibakancs. Orra alatt bajusz serked. Mosolyra húzódik a szája. Hirtelen megszépül, egészen megfiatalodik. Isten hozott, mondja, és anyámhoz lép. Megölelik egymást. Az ébredező macskát nézem. És a fehér foltokat a padlón, a fény könnyeit, így neveztem el később őket, mert jártunk ide, ettől a látogatástól fogva, néha ritkábban, néha hetente, alig vártam, hogy jöjjünk, hogy ismerjem, megtapasztaljam az álmot, a levelek susogását, az apró madarak riadtságát, az égő, vékony ágak szagát, és a lakókat, persze, a fantáziát, ami már tény, hisz szerencsés vagyok, gondoltam ilyenkor, bejöttek a dolgok. Anyám látta rajtam az izgalmat, a lüktetést, és az öröm pírját is talán, de hagyott, csináljak kedvemre, amit akarok, és mintha ő is szabadabb lett volna itt, akárha valami oázisban lennének, nevetése könnyűvé vált, kiesett belőle a vibrálás, a salak, futottam, másztam, a levelekre heveredtem, és azt gondoltam, bár sohase lenne vége. És úgy is tűnt. Az asszony kedves volt, a maga módján, férfiasan, a lány, aki a rokona volt, vidám, a fiú pedig, az asszony fia, csendes, álmatag, ha rám

nézett, vagy bárkire is, sohasem voltam biztos benne, hogy lát, bármit is lát, keresztülnéz a világon, mondta róla egyszer a lány, néha azt hiszi, ő se létezik, vagyis saját maga, ezért megesik, hogy meztelenül járkal a hatalmas kertben, mert minek ruha, ha ő nincs, a fészkek után kutat, ezeket mindig látja, a fiókákat keresi, de nem bántja őket, csak fúj rájuk óvatosan, örömmel, hogy szétfussanak, -röppenjenek a pihék, az alkohol teszi ilyenné, folytatta a lány, akit később annyira megszerettem, habár jó pár évvel idősebb volt nálam, lenből van a haja, mondogattam, nem tudtam róla levenni a szemem, ha ott volt a közelemben, és mindent megtettem azért, hogy így legyen, pedig néha mosolygott ezen, kinevet, villámlott belém, de mégis rámenős voltam, vagy unalmas, az alkohol, igen, amiből oly sokat iszik, ha kilép a kapun, drukkolunk, nehogy a sínbe botoljon. De az asszony nem tűnt idegesnek. Nem rohángált, hisztizett, magabiztosnak látszott, erősnek, nagyon annak, és amikor este megkereste a fiút, az állomásnál sohase ment messzebb, szépen beszélt hozzá, kedveskedve, pedig az már részeg volt, habár nem dülöngélt, himbálózott, az ittasságot úgy viselte el, mint valami sorsszerű csapást, ami alól nem lehet kibújni, összetörte, de azért tartotta magát, már amennyire az erejéből tellett, ha most rákérdeznék, ilyen fejfel, de nem lehet, hisz elrepült már ő is a fölcseperedett fiókákkal együtt egy másik világba, de ha visszamehetnének *oda*, azt mondaná, biztos vagyok benne, élem a sorsom, élem, mást nem tehetek.

A hátsó kertben derékmagasságig ért a fű, el lehetett bújni benne, meglesni a másikat, a szőke persze nagyon érdekelt, ne szaglássz már, szóltta el magát néha, mert azért figyelembe vette, hogy fiatalabb vagyok, és persze vendég, kijár a tisztelet, de mégis, azért túlzásba ne vigyem. Nem is vittem, de hogy szerettem volna, de hogy. Pillangókat kergettünk, pókokat, bogarakat fogtunk, ő mondta nekem először, hogy szarvasbogár, azt hittem, viccel, hisz a szarvas nagy állat, a közeli állatkertből tudom, nagy és erős, de ez az, hidd el nekem, vártam, hogy elbőgje magát, fölcsapja agancsát, de semmi, iszkolt a bogár, érezvén, rossz idő vár rá, ijesztgettük, piszkáltuk, volt, hogy megjelent a férfi, elbújtunk előle, ha lehetett, de ha nem, odajött, motyogott valamit, és ment tovább. Ha meztelenül csatangol, néha kilesem, mondta egyszer a lány, minek, kérdeztem, de valahol mélyen éreztem, sok titka van még a világnak, de ettől kezdve én is gondoltam rá, és arra is, hogy a lány, akit Ilonának hívtak, vajon milyen lehet úgy, ruha nélkül. És nem kellett sokáig rá várni, a megtapasztalásra, mivel egy új lány kezdett járogatni ebbe a házba, Ilona korabeli, meg is barátkoztak, egészen jóba lettek, szinte elválaszthatatlanok, távoli rokon lehetett vagy efféle, mellőzöttnek éreztem magam, már-már arra gondoltam, le se szállok többet az én meggyezésű hajómról, hisz minek már, minek, ismerek mindent, az utat, az ösvényt, az ajtó nyikorgását, az ágak mögötti eget, az asszonyt, a fiút, de persze ez csak amolyan bosszú volt, kicsinyes ellenállás, a szívem természetes, hogy ide húzott, ez ellen tenni nem lehetett, hemperegtem hát inkább egyedül a magas fűben, lestem a macskát, a madarakat, de azért minden érzésem mégis a két lányra irányult, ha megjelentek, vagy ha a hangjukat hallottam, beleborzongtam. A ház padlását igen kedvelték. Voltam én már ott, régi albumokat, könyveket lapozgattunk, a cserepek közt beszökkent a fény, jól lehetett látni, néha a fénysávba álltam, csillogok, ugye csillogok, kiabáltam, Ilona is szerette ezt, de most nem velem járt ide, sőt határozottan a tudomra adta, ne kövessem őket, ez az ő felnőtt világuk, terük, elkámpityorodtam, de azért nem adtam fel, olyan átszellemülten, más-milyenül jöttek le innen, érdekelt, csiklandozott nagyon. A zsebemben egy ausztrál bélyeg volt, tintafolt rajta, a rokonok élnek ott, mondta nekem még régebben fönn

a lány, majd egyszer elmegyek oda, magaddal viheted, legyen a tiéd, kivettem az albumból, így került a zsebembe, ha tudtam, hogy ott vannak, ezt szorongattam, dobogott, vert a szívem, erősen, másfelé néztem, nem arra, mégsem szabadulhattam a gondolattól, hogy fel kell menni, ki kell lesni, mert ott valamit csinálnak, ugyan miért kellett, hogy történjen valami, erre nem tudtam a választ, de éreztem, valamiből kísértetiesen kimaradok.

Nyikorgott a létra, mikor rászántam magam. Visszamegyek, vissza, határoztam el, de mégis másztam tovább, kicsi volt az ajtó, óvatosan kellett becsúszni, átcsúszni ide, először csak sötétség volt és mélységes csend, majd lassan megszülettek a tárgyak, a vájdling, a matrac, a cserép, a rongyos zsák, nem messze tőlem pedig a két lány, meztelen hasukon táncoltak a porszemek, elejében nem tudtam hova nézni, később azonban vezetett az ösztön, valami pokrócszerűsége nyúltak el, egymás mellett és hallgattak ruhátlanul, nem merem még lélegezni sem, hát ez történik, ez az a nagy cselekedet, mintha csalódott lettem volna, hát ebből nem olyan nagy veszteség kimaradni, csak úgy vannak, testközelen és már húzódtam is vissza, a kinti fény szinte letaglózott, káprázott a szemem, de azért elláttam a közeli toronyig, ömlött belőle a víz, így szokott, naponta többször is, elmegyek oda, határoztam el, aláállok, jó lesz, de mégis a bokrok közt maradtam, és valahogy kicsinek éreztem mindent.

Igen, ezek voltak az én kirándulásaim. Ha anyámnak nem volt kedve jönni, kivillamosozni ide, vagy ha tovább akart menni, egészen a végállomásig, hol napszitta mólók álltak a vízben és színehagyott kabinok sorakoztak a füves részen, akkor én egyedül megyek, mondtam neki, miért ne, hisz ismerek már mindent, tudok, és rámosolyogtam, sokat sejtetően, nem tudom, értett-e ebből valamit, de nem engedett, együtt megyünk, majd legfeljebb ott alszol. Ezt nem kellett volna mondania. És ez többször is megisméltődött. Ettől fogva csak erre gondoltam. Ott alszom a hatalmas fákkal, bokrokkal körülvett házban, ódon bútor, sötét szobák, a padláson meghatározhatatlan mocorgás, neszezés, és mellettem, vagy a közelemben a két lány, a fiú későn érkezik, motyog magában, de nem baj, nem zavar, a macska a szék alatt, az ágy-nemű hideg, szaga mint a fertőtlenítőszer, a tető fölött a rengeteg csillag, kissé odébb a torony, a víz, a vitorlánház, hát Istenem, mi kell még, még, készültem rá nagyon, és a villamos hajnalban becseng, vidáman integet a kalauz, úgy, mindenkinek. De nem lett belőle semmi. Ilona tényleg elutazott Ausztráliába. A másik lánynak nyoma veszett. A bajuszos asszony nem nagyon mutatkozott. Anyám arról beszélt, hogy vége az ősznek. Levedlik bundájukat a fák. És valóban, a hegyekben már esett a hó. A rádióból tudtam. Az iskola komolyra fordult. Új könyveket hozott a postás. Barátaimmal gerlékre vadásztunk. A zsebekben cigaretta lapult.

De a kályha mellett, a kellemes melegben, ha egyedül voltam, elő-elővettem a tintapecsétes bélyeget. Furcsa volt arra gondolni, ami volt, de arra is, hogy már nincs. Fesztettem néha. Akaratlanul is a padlást örökítettem meg. Vagyis valahogy mindig oda-került.

Egy nap anyám azzal állít be, hogy beszélt a palicsi nővel. Hogy kiment-e hozzá, vagy csak úgy találkoztak, nem kérdeztem. Ilona fodrásznő odakinn, mondta. Féltestvére, a zongoraművész, vízbe fúlt. Viharba került a kis vitorlás. Másnap reggel jön a barátja, hogy hol van. Ekkor kezdték el keresni. Hosszú, finom ujjai már merevek voltak, mikor megtalálták. Pedig jó úszó volt. És körültekintő. A férfi, az asszony fia, ritkán mozdul ki. Csend van kint, nagy csend.

Arra ébredtem, hogy tavasz van. És már önálló vagyok. Irány a fürdőhely. Vonzolódik a villamos. Ott akartam leszállni a háznál. De valami visszafogott. Elvadult a kert. A kapu megroggyant, a facsipkék elkorhadtak, a létra foghíjas lett, nem, nem, és döcögtem tovább.

Ma már nem vagyok ilyen érzékeny. Leszálok, be is megyek. De minek, de minek, kérdezgetem.

LAKATOS MIHÁLY

Üzenet

*Hajnali bálon
harmat az álom
Zsibbad a szájbán a tegnapi nyál
Vézna gerezden
Vén fakereszten
Vérbe alélva a hajdani nyár.*

*Mámoros Amor
Hasztalan ápol
Halk szava kókad a gyűlölet ég
Hol van a kotta?
S hát aki hozta?
Részeges angyalok hol vagyok én?!*

*Csorba üvegben
Szunnyad a szellem
Nyögve lerondít a Nagyszerelem
Balzsama kábít
„Többre ne számíts!”
Messzi koroknak a falra kenem.*

Viharban

*Züllik ma este a föld
ismeretlen táncot jár a szél
s füttyült dallamát bár nem ismerhetik
(felismerően bólogatnak rá a fák
iszkolna a pánikba esett part
és mélyül bennem a félelem
hogy im én – a régi meder
az új partot már nem ismerhetem*

Vonzódások

BESZÉLGETÉS TÜSKÉS TIBORRAL

ALBERT ZSUZSA: *Ahogy az ember vonattal Pécs felé közeledik, ezen a hótalan Dunántúlon a sűrke meg a kék sávok valamiképpen azt a tájat idézik, ahol emberként lehet élni művelt földek között. Az ember néhol egy-egy fácányúkot lát felrebbenni, és akkor jön egy olyan város, mint Pécs, ami igen régóta a magyar kultúra központja. Amikor le szálltam a vonatról, Tüskés Tibor azt mondta, hogy ez a város a világ közepe, s utána rögtön Rómáról kezdett beszélni, amit szintén a világ közepének mondanak. Azt gondolom, Pécs lett Tüskés Tibor azzá a közismert irodalmi személyiséggé, akinek most ismerjük. Azonban beleolvastva munkáiba, azt látom, hogy Balatonszántódon született, amiről azt mondja, hogy tulajdonképpen nincs is.*

TÜSKÉS TIBOR: *Úgy van. Az én matrikulámba bele van írva, hogy Balatonszántódon születtem, de valójában a térképen ez a hely nem található. Van a balatoni hajóközlekedésben Szántódrév, a vonat megáll Szántód-Kőröshegyen, és valamikor volt egy Szántódpusztva nevű közigazgatási egység. De valami furcsa módon nekem mégis akkor azt írták a születési anyakönyvi kivonatomba és a keresztlevelembé, hogy Balatonszántódon születtem.*

A. Zs.: *Kik voltak a szülei? Sok-sok családi emléket mutatott a lakásban az előbb.*

T. T.: *Apám vasutas volt, sőt a nagyapám is, és még a bátyám is az lett. Elmondhatom, hogy a családban tradíció a vasúthoz való kötődés. Apám Szántódra is úgy került, hogy odahelyezték, onnét pedig azért jöttünk el, mert Szántódon nem volt iskola, és akkor a MÁV megtette egy érdemes munkásának, hogy ha kérte, Szántódról behelyezték Nagykanizsára. Nekem csak hat év volt a szántódi tartózkodás. Következett az a város, ahol valójában apám is, anyám is születtek. Tehát ez számukra hazatérés volt. Az később derült ki, hogy apám valamikor verseket írt, és megmaradt az első világháborús naplója.*

A. Zs.: *Amit éppen a közelmúltban adott ki.*

T. T.: *Az úgy történt, hogy én újra bejárhattam azokat a színhelyeket, ahol ő annak idején húszéves katonaként a román fronton harcolt... Hát ennyi volt az az irodalmi indítás, amit apámtól kaptam. Anyámtól meg azt szoktam hallani, hogy tanítónő szeretett volna lenni.... Ez a Nagykanizsa az én diákkoromban – mert hát az elemi népiskolát is, meg a középiskolát is ott jártam, ez összesen négy meg nyolc, tehát tizenkét év – egy kisváros volt, egy dunántúli kisváros. Nem megyeszékhely. A megyeszékhely Zalaegerszeg volt. De ezt a várost Nagykanizsa mélyen lenézte. Úgy leérettségiztem Kanizsán, hogy soha a megyeszékhelyen nem jártam, csak felnőttkoromban jutottam el. Nagykanizsában volt egy sajátos tartás. Kanizsa vára fontos szerepet játszott a magyar történelemben. Sokáig Kanizsa volt Zala megyében a fontosabb, az urbanizáltabb hely. Nagykanizsán nagy forgalmú üzletek voltak, olyan csemegekereskedés, amelynek hajói jártak az Adrián, és keletről hozták a fűszereket. A monarchiabeli Magyarországra gondolok. A fővárost, Pestet a tengerrel összekötő vasútvonal itt vezetett keresztül. Joyce Ulyssese, Bloom úr Szombathelyen át az Adriára Kanizsán keresztül utazott... A város egyetlen gimnáziumába írtak be a szüleim.*

Piaristák tanítottak. A mi osztályunk volt az utolsó végzős piarista osztály, mert 1948-ban az iskolák államosításával és a rend feloszlásával ez a fajta oktatás jó időre megszűnt, illetve igen szűk területre szorult Magyarországon. Mit adott nekem ez az iskola? Ha behunyom a szememet, és visszagondolok azokra az évekre, mi jut eszembe? Adott egy érzelmi gazdagságot és egy gondolkodásbeli nyitottságot. Ezek a tanárok valóban tanárnak készültek. Talán inkább tanárok és pedagógusok voltak, mint papok. Szerzetesek voltak, akiknek egész élete, a nap huszonnégy órája azt szolgálta, hogy bennünket gazdagítsanak. Ennek az iskolának egyébként sok jeles diákja volt. Deák Ferenc, Hevesi Sándor, Fejtő Ferenc... Ez az iskola személyválogatás nélkül magához tudta fogadni a diákokat. Ott nem érezhetett se társadalmi ok, se felekezeti másság miatt megkülönböztetést a diák. (Szemelvény. Zrínyi Miklós: Az idő és a hírnév.)

Hetedikes lehettem... 1947-ben egy vasárnap délelőtt, a diákmise után átvonultunk a tornaterembe. Ez volt az a hely, ahol színpad is volt, meg sok diák is elfért. Budapestről írók érkeztek, a Vigilia és az Új Ember munkatársai. Rónay Györgyre és Kunszery Gyulára emlékezem. Nagykanizsán, Zrínyi városában Rónay György a költő Zrínyi Miklósról beszélt. Nagykanizsán sok minden emlékeztetett Zrínyire. Utca, sportegyesület, dalárda viselte a nevét. Volt a Zsigárdi-erdőben egy fa, amelyet úgy hívtak: Zrínyi-fa.

A. Zs.: *Magának pedig van egy könyve Zrínyiről, és írt egy könyvet Rónay Györgyről.*

T. T.: Igen. Talán nem írtam volna meg ezeket a könyveket, ha nem kanizsai diák lettem volna, aki járt a Romlottvár területén, túrta a földjét, keresett és talált ott kormos téglát meg törött pipát, és nem találkoztam volna azon az irodalmi matinén Rónay Györggyel. Mert amikor már pesti egyetemista voltam, neki mutattam meg először az írásaimat... Még egy emlékezetes találkozásom volt Kanizsán az élő irodalommal. Az érettségim két elnökünk volt. Az egyházi elnök a pécsi cisztercita gimnázium igazgatója, Mayer Móric, és a világi elnök egy aranykeretes szemüvegű civil férfi, akiről később tudtam meg, hogy Palkó Istvánnak hívják, és szombathelyi tanár. Az élő irodalommal kapcsolatos tételt húztam. Ez az egyházi iskolában így volt megfogalmazva: „Katolikus költők.” Tehát beszéljek Sík Sándorról, Harsányi Lajosról, Mécs Lászlóról. Miután előadtam tudományomat, a civil elnök megkérdezte: hallottam-e Weöres Sándor nevét? Azt válaszoltam, igen, hallottam, úgy kell írni, hogy dupla vé, e-ös Sándor. „Na, és tudna valamit róla mondani?” Egy folyóirat került akkoriban a kezembe. Diárium volt a címe. Ez egy nagyon érdekes, színvonalas, irodalmat népszerűsítő folyóirat volt, és ebben találkoztam olyan Weöres Sándor-versekkel, amelyeket későbbi köteteiben *Ócska sírversek* címmel olvastam.

A. Zs.: *Hogyan került a Diárium Kanizsára?*

T. T.: Azt is tanáromtól kaptam. Az egyik órán abból olvasta föl Várkonyi Nándor egyik tanulmányát. Egy részletet *Az elveszett paradicsomból*. És hogy ennek a történetnek is a folytatására utaljak: később, sok év múltán módom nyílt Várkonyinak ezt a munkáját, ami kéziratban maradt, kiadni Pécsen a Pannónia Könyvek sorában... Visszatérve az érettségire: Palkó István kérdésére Weöres Sándornak ezt a sírversét idéztem: „Ím, itt nyugszik / Édes Ignác, / Megyeszerte / Híres cukrász, / Elvitte egy / Rémes eset, / Nem készít már / Krémeseket.” Ezzel aztán a szigorú elnököket is sikerült egy kicsit megmosolyogtatni. (Szemelvény. Weöres Sándor: *Ócska sírversek*.)

T. T.: Talán ezek lehettek azok az indítékok, amelyek arra készítették, hogy az érettségi után a bölcsészkarra jelentkeztem. 1948 szeptemberében még a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozhattam be. Igen ám, de akkor kezdődött a magyar történelemben az a – mondjuk így – négy szűk esztendő, amit a személyi kultusz korszakának szoktak nevezni. Én inkább az elszemélytelenítés és az elszemélytelenülés négy évének, négy szűk esztendejének mondanám, mert az a négy év mindenre jó volt, csak arra nem, hogy azt az indítást, amit a nagykanizsai kegyes atyák adtak, kamatoztassam. Persze azért talán az egyetemnek ez az éhkoppja is – tehát az a körülmény, hogy még szellemi táplálékhoz sem jutott egy érdeklődő bölcsész, legalábbis jó táplálékhoz – kialakított valamiféle igényt. Tehát az a fajta hiány, ami abból származott, hogy az egyetemi előadásokon vagy a könyvtárakban a valódi értékektől el volt rekesztve egy akkori bölcsész. Ezt elmondani vagy földézni a mai fiataloknak, szinte hihetetlennek tűnik. Volt olyan szobatársam, aki a szegényeknek gyűjtött, emiatt letartóztatták, internálták, természetesen az egyetemről is kidobták. Kassák Lajos *Egy ember élete* című önéletrajzát csak különleges kutatói engedéllyel és helyben olvashattam el az Akadémia könyvtárában... Már akkor hallottam az egzisztencializmusról. És olvastam Sartre tanulmányát, amit erről írt. Azt is tudtam, hogy Camus *A közöny* című regényét Gyergyai Albert lefordította. Professzorom volt Gyergyai Albert, akit nagyon szerettem, tiszteltem és csodáltam. Előadásain, szavain szinte csüngtem. De amikor odamentem hozzá, és megkértem, hogy professzor úr, nem tudná kölcsönadni Camus említett regényét, én franciául nem tudok, akkor azt mondta: „Ne emlékeztessen ifjú barátom botlásomra, hogy azt a regényt meg gondolatlanul valaha lefordítottam.” Vagy ha arra gondolok, hogy a Széchényi Könyvtárban volt egy szűrős szemű, gombszemű könyvtári felügyelő, aki – egyébként közepes tehetségű költő volt, ahogy később megtudtam – azzal foglalkozott, hogy kéréscéduláinkat ellenőrizte. És ha arra, mondjuk, Thurzó Gábor vagy Rónay György nevét írtam, visszadobta azzal, hogy ezek klerikális szerzők. Én pedig, tudja, hogy mit akartam olvasni? Szondi Lipót tesztkönyvét, mert hát már akkor ismertem azokat a tesztfényképeket. De még többet akartam tudni. Jungról is, Freudról is. A pszichológia érdekelt. Ő pedig csak annyit tudott Szondiiról, hogy Svájcban él, és burzoá ideológiát képvisel, és a kérést visszadobta. De egy bölcsészbe mindig szorul egy kis rafináltság. A következő alkalommal a kéréscédulára már nem Szondi nevét írtam, hanem azt, hogy Sztálin: *A dialektikus és a történelmi materializmus*. Csak éppen a szám, a könyv jelzete, „helyrajzi száma” volt a Szondi-féle tesztkönyvé, és a derék könyvtári raktáros eszerint hozta ki a könyvet. És amikor odaadta, mondta, hogy hallgató úr, ez nem ám az a könyv, amit maga kért. Mondom: „Jó, jó, csak hagyja itt...” És akkor, ha reggel kilenc órakor oda beültem, és megkaptam a könyvet, akkor egész nap, legalább öt óráig vagy kilenc óráig, amíg maradtam, akár a zárásig nálam lehetett. Csak arra kellett vigyázni, hogy amikor visszaadom, jól tornyozzam föl a könyvcsomót, ami alá rejtettem Szondi könyvét.

A. Zs.: *Egyébként egész eddigi munkásságán meglátszik ez a hallatlan nyitottság – az irodalomban is, meg másban is, mert hát ugye nem beszélék most arról a sok könyvről, amit utazásairól meg egyéb mindenről írt –, hogy nem lehet azt mondani: Tüskés Tibor most csak ezeket szereti, most csak azokat szereti a kortárs magyar irodalomból.*

T. T.: Ez a „mindenevés” lehet hátrány is. Mert hallottam már, hogy valakire azt mondták: olyan sokoldalú, hogy tulajdonképpen már egyénisége sincs.

A. Zs.: *Azt hiszem, egy kritikusnál ezt nem így kell felfogni.*

T. T.: A sokoldalúságot persze én sem tartom bűnnek, de azt azért hozzáteszem, hogy a sokoldalúságnak is legyen valami rendező elve, legyen gerince. Na most akkor, ha szabad arról beszélni, hogy a magam hite szerint ebben a sokoldalúságban – tehát tájesszé és írói portré, történelem és irodalom, pszichológia és akár természettudomány – mi az, ami valamiféle rendező elvet ad, akkor azért – azt hiszem – meg lehet ezt találni. Talán az olvasó is észreveszi, aki ezeket a könyveket a kezében tartja, hogy egyetlen szerzőjük van. Ebben a sokoldalúságban talán azt a tulajdonságomat látom megvalósulni, amiről azt kell mondanom: mindig az a viszony érdekelt, ami az embert a környezetéhez fűzi.

A. Zs.: *Gondolván a munkáira, azt mondom: ez az ember lát és gondolkodik; helyreteszi, „megemészti” a világot maga körül.*

T. T.: Németh László egyik könyvének címében találkoztam ezzel a kifejezéssel: *A kísérletező ember*. Aztán kerestem még a szóhoz, a kísérletezőhöz társakat: kérdező, kételkedő, kíváncsi. Azt hiszem, az ember szellemi növekedésének, gyarapodásának alapja, hogy kérdezzen, hogy soha ne elégedjen meg a kész válaszokkal, hogy merjen kételkedni, hogy legyen kíváncsi. A dolgokat, a világot csak ez viszi előre. Talán ez volt az, ami túl tudott emelni azon a keserves, négy szűk esztendőn is, hogy amit én akkor az egyetemen kész ismeretként hallottam, vagy kötelező olvasmányként el kellett olvasnom, arról azt gondoltam: nem biztos, hogy úgy van.

A. Zs.: *Megint ugorhatunk egyet. Voltak tanári évei...*

T. T.: Egy évet tanítottam Dombóváron, ahová – talán mondhatom – egy kicsit száműzetésbe érkeztem, mert a bölcsészkar elvégzése után egy elosztóbizottság elé kerültünk...

A. Zs.: *Ugye 1952-ben?*

T. T.: Igen, '52-ben, ahol megmérték a mire való képességünket, és a lehetőségeinkhez szabták az utunkat. Amit akkor véleményként kialakítottak rólam, a történelem egy forgószele elém sodort. Akkor, amikor 56-ban ezeket a szigorúan titkos dossziékat az érintettek kezébe adták. Nos, ebben a dossziében elolvashattam egyik professzorom rólam megfogalmazott véleményét, s mivel szó szerint őt idézem, talán nem szerénytelenség, ha elmondom, hogy ezt írta: „Tudományos munkára alkalmas képességei szerint. Aspirantúrára nem javasoljuk ideológiai fejletlensége miatt.” Majd következett a részletes jellemzés: „Apja vasutásból lett vasúti tisztviselő. Jó képességű, tehetséges, szorgalmas. Fejlődését megnehezíti vallásossága. Ha erről beszél, részint hangoztatja a szabad vallásgyakorlás alkotmányos biztosítékait, részint arról beszél, hogy a materializmust nem lehet átvenni, azért meg kell küzdeni. A bizottság úgy látja, hogy őszintesége garancia további jó irányú fejlődésére. Az egyház helyzetéről meglehetősen formálisan, tartózkodóan beszélt, a saját vallási kérdéseiről nyíltan, a lényegre érintően. A tanári pályára elhivatottságot érez, erről komolyan és meggyőzően beszél. Erős ideológiai vezetésre van szüksége. Javasoljuk középiskolai tanárnak Dombóvárra.” Egy évig tanítottam csak ott. Ennek az egyetlen tanári évnek mégis sok mindent köszönhetek. Még '52 őszén visszakaptam egy felbontott borítékot, a levél hiányzott belőle, amit egy Pesten élő tanáromnak küldtem. Hogy ki küldte vissza a borítékot, nem tudom, de a tanáromat akkor letartóztatták. Aztán emlékezem arra is, hogy a következő év tavaszán három napig gyászzené szólt a rádióban, mert Sztálin meghalt. Majd jön a „júniusi program”, és jön az „olvasás”, az „oldódás”, és akkor kértem, hogy Dom-

bóvárról a közeli városba, Pécsre helyezzenek. Ez se volt könnyű, mert igazgatóm azt írta áthelyezési kérelmemre: „Nevezett, megítélésem szerint házasságát abból a célból kötötte, hogy Pécsre nyerjen áthelyezést.” Hát így kerültem Pécsre, a Janus Pannonius gimnáziumba. A dombóvári egy évvel együtt összesen húsz esztendőt tanítottam. Ennek a húsz évnek, az iskolában eltöltött két évtizednek nagyon sokat köszönhetek. Azt is elmondhatom néhány könyvemről, hogy nem is én írtam őket, hanem a tanítványaim. Vagy legalábbis a tanítványaim nélkül soha nem írtam volna meg.

A. Zs.: *A vers- és novellaelemzésekre gondol?*

T. T.: Azokra is, meg az olyanra, mint a *Babits és Pécs...* '53-ban Pécsen valamelyik osztályban, a harmadik vagy a negyedik gimnáziumban irodalmat tanít egy huszonhárom éves tanár, és azt olvassa a tankönyvben, hogy Babits Mihály pécsi diák volt. Babits '41-ben halt meg, '53-ban mindössze tizenkét év telt el a költő halála óta. Nekem ma tizenkét év iszonyúan rövid idő. Akkor persze ez a múlt volt, a történelem. És ezekkel a diákokkal megélhettem azt az élményt, hogy ők valamiképpen a diák Babits Mihály utódai itt Pécsen, én pedig valami módon talán a tanár Babits Mihálynak lehetek az utóda. És akkor ezek a diákok, egy irodalmi szakkör tagjai elkezdik keresni Babits pécsi nyomait. Egyébként akkor, '53-ban Babits neve nem éppen jól hangzó név volt, inkább az individualizmus, a polgári magány költője, és más efféle jelzővel ellátott, háttérbe szorított költő volt. És akkor ezek a diákok Pécsen még megtalálják Babits élő osztálytársait, akik a kis Babits Misiről mesélnek. Megtalálnak Babits-kéziratokat, megtalálják Pécsen élő rokonaihoz írt leveleit. És megtaláljuk Lovász Pált, aki a Janus Pannonius Társaság főtítkára volt, s aki 1931-ben meghívta Babits Mihályt Pécsre... Így gyűltek a dokumentumok, és megérett egy, diákoktól igazán nem várt gondolat: legyen emléktábla annak a diákszobának a falán, ahol Babits Mihály Pécsen lakott. És akkor ennek az iskolának, a Janus Pannonius Gimnáziumnak az irodalmi szakköre emléktáblát állított egy pécsi ház falán. (Szemelvény. Babits Mihály: Utca, estefelé.)

A. Zs.: *És hogyan került később a Jelenkorhoz? Ahol Csorba Győző a Sorsunk hagyományát folytatta, és adta meg Pécs város irodalmi légkörének a jellegét, s ebbe kapcsolódott – gondolom – Tüskés Tibor is.*

T. T.: Amikor egy értelmiségi ember egy olyan városba kerül, melyet nem ismer, és mégis munkaterületként kap, azt hiszem, jól teszi, ha megismeri annak a településnek a múltját, s ha szellemi ember, netán tanár, netán irodalomtanár, akkor az irodalmi múltját. Így folytatódott a mi vizsgálódásunk a múltba visszamenőleg, és egy kicsit talán előre is, mert az élő írókkal is találkoztunk. Említettem Lovász Pál nevét, aki – mint a társaság volt főtítkára – nagyon sokat mesélt arról, hogy mi volt itt, Pécsen a harmincas és a negyvenes években.

A. Zs.: *Ez a Janus Pannonius Társaság volt...*

T. T.: Igen, a Janus Pannonius Társaság... Őnala találkoztam Várkonyi Nándorral, aki a Sorsunk szerkesztője volt. Annál az emléktábla-avatásnál, amiről az előbb beszéltem, ott volt a hallgatóság soraiban Bárdosi Németh János: ő akkor és ott nyújtotta a kezét. Csorba Győzővel egy irodalmi est előtt találkoztam, és ismerkedtem meg. Ezek az élő emberek a maguk kéznyújtásával közvetítették számomra az értéket, egy olyan értéket, ami itt, Pécsen – talán nem túlzás, ha azt mondom – a Gellért-legendától és Janus Pannoniustól kezdődően az itt járt Csokonain, Petőfin, Vörösmartyn és az itt diákoskodó Vas Gerebenen, Surányi Miklóson, Babits Mihályon keresztül a jelenig ér.

Ehhez azért hozzátartozik az is – ezt most már megismerve Pécs irodalmi életét, én mondom –, hogy azért ez nem egy töretlen ív a kezdetektől a maig, hanem hullámhegyekből és hullámvölgyekből áll.

A. Zs.: *Létesült egyetem, aztán megszűnt az egyetem.*

T. T.: Nagy Lajos egyetemet alapított, de jöttek a törökök. Aztán volt itt a reformkorban egy virágzó diákváros, de követte a Bach-korszak tespedtsége. Aztán volt a századforduló idején egy újabb virágzás, a város megmagyarosodása. Majd volt a Janus Pannonius Társaság. De mi követte? 1948-ban a társaság és a Sorsunk lefejezése. Majd megint volt egy kezdemény a Dunántúl című folyóirat körül '52-től '56-ig, ennek a folyóiratnak már én is olvasója lehettem, amit megint mi követett? A szerkesztő meg néhány munkatárs börtönbe zárása. Az érintettek jó része elköltözött Pécsről. Tehát egy vákuum-helyzet keletkezett. Szántó Tibor, Őrsi Ferenc börtönben ült. Kalász Márton, Galsai Pongrác, Telegdi Polgár István elköltözött Pécsről. Mi pedig akkor itt voltunk fiatalok, akik már olvastuk a Dunántúl utolsó számait. Bertha Bulcsunak már a kéziratát is elfogadták közlésre, '56-ban már én is publikáltam. És akkor mi, fiatalok egy olyan lehetőséghez jutottunk, hogy valamit megint csináljunk. És '58-ban engedélyt adtak egy új folyóirat indítására. De a lapot kezébe adták egy olyan valakinek, akinek a nevét itt úgy emlegették: a „sanda Mészáros”. Aki egynémely, Pécsen akkoriban tevékenykedő író börtönbe juttatója volt. Fölismerték csakhamar, hogy nem lehet egy irodalmi folyóiratot rábízni, mert újságírónak is közepes volt, és úgy szerkesztett, hogy előbb a pisztolyát kitétte az íróasztalra: „Na, most beszéljük meg a kéziratokat.” Akkor én a folyóirat mellett működő lektorátus vezetője voltam, így kerültem a folyóirat-szerkesztés közelébe. „Volt egy szent szándékunk, gyönyörűket írni.” A folyóiratot 59-től 64-ig szerkesztettem, részben azoknak a pécsieknek a támogatásával, akiket említettem, részben az innét elszármazottak megkeresésével. Mert az is jellegzetessége ennek a pécsi irodalomnak, hogy akik itt felnőttek, és már másutt bontakozott ki a pályájuk, mindig szívesen emlékeztek vissza Pécsre, és Kodolányi Jánostól Weöres Sándorig, Mándy Ivántól Mészöly Miklósig közölhette a folyóirat az írókat.

A. Zs.: *Egy időben a Jelenkort tartottam a legjobb folyóiratnak, és gondolom, ezzel nem vagyok egyedül. Éppen abban az időben.*

T. T.: Azt, hogy milyen folyóirat volt a Jelenkor, mivel még élek, mondják el mások. Nemrég került a kezembe egy levél. Rónay György írta, 1961. május 1-jén kelt. Ma már irodalomtörténeti dokumentum. Idézek belőle: „Levelednek igen örültem; bizonyára nem kell magyarázgatnom, hogy miért. S mindjárt ezzel kapcsolatban hadd mondjak el valamit. Bizonyára észrevetted, hogy egynéhány embert már »irányítottam« hozzád; az egyre jobb Jelenkorból látom, és köszönöm, hogy szívesen fogadod és istápolod őket. – Mondom: egyre jobb a Jelenkor. És igen nagy örömmel láttam a te megsúlyosodott szerepedet; meglátszik azóta a lapon a jóízűség és tájékozottságod. De – és most térek rá arra, amit talán kissé furának fogsz tartani, éppen éntőlem. S talán nem veszed rossz néven, ha az öregebbség és a barátság jogán elmondom ezt. Én a pécsi, helyi viszonyokat nem ismerem – az erőviszonyokat sem. Azt tudom, hogy itt Pesten a vidéki lapokról ilyesforma a vélemény: a debreceni a »narodnyik«, a szegedi a szektás, a pécsi a »polgárius«, sőt egyes rosszindulatúbbak szerint a »revizionizmus« felé hajlik, örököséként a Dunántúlnak. Hogy ez így van-e, nincs-e így, azt nem is vitatom; elég ténynek a – szórványos – vélemény. Nos, érzésem szerint ezt a véleményt, illetve ennek esetleges következményeit nem árt valamennyire kiparí-

rozni. Az ilyen dolgok többnyire sosem a jelenben hatnak, hanem adódhatnak egy pillanat, egy helyzet, egy esetleges »irodalompolitikai« mozzanat, amikor egyszerre élesen »aktualizálódnak«, visszafelé is hatva. A Jelenkorban ott láttam, csak úgy kapásból (és nagy örömmel láttam) Weöres Sanyi nevét, például, s ott láttam Hernádi Gyuláét is, szintén örömmel. Nos, nehogy egyszer valaki valahol, rosszindulattal, ártó vagy gáncsoló szándékkal, bedobhassa a nálunk többnyire nem tények, hanem szólamok szerint igazodó »köztudatba«, hogy a Jelenkor szállásadója vagy szálláscsinálója az éppen most derésre vonás alatt álló ún. »egzisztencializmusnak« (épp Hernádi az egyik »vádlott«), nem tudom, nem volna-e jó, ha a Jelenkor (azaz mint főszerkesztő, te) bizonyos »egyensúlyozási« szándékkal időnkint (ha még nem történt volna meg) cikket, novellát kérnél olyan pesti (vagy nem pesti) írótól, kritikusoktól, akik köztudomásúan és határozottan marxisták. Gondolok például olyanokra, mint [...] – mindebből bizonyára sejted, mire gondolok. Elejét venni annak, hogy a lapot olyasféleképpen nézzék, mint »gyanúsát«; elejét venni annak, hogy egy jóégg tudja, mikor összeütemedő olyasféle »enciklikában«, mint amit a kritikáról adtak ki legutóbb, terhelő példaként a Jelenkort idézgessek. Nem mondom egy szóval sem, hogy bármiféle ilyen veszély fönnállna; de mindig fönnállhat, s ahol a sokfajta fúrás oly nagy divatban van, mint sajnos nálunk, a lehetőségeket is lehetőleg a legkisebb százalékra ajánlatos redukálni. Mindez, úgy vélem, a lap mostani irányának, izlésének stb. semmi változtatását nem kívánná, csupán az előre számító okosság diktálná – véleményem szerint – ezt a fajta tájékozódást, persze ebben is mindenképpen azért a jó színvonalat tartva szem előtt. Remélem, nem veszed rossz néven, hogy effajta tanácsokkal beleokvetetlenkedem a dolгодba; bizonyára nem kell mondanom, hogy azért teszem, mert egy nagyon felelős poszton a barátomat féltém, s mindazt, amit az ő jelenléte jelent ezen a poszton."

A. Zs.: *Fantasztikus... Én a Rádióban dolgoztam akkor, sokkal kevésbé fontos szerkesztőként, de én is csak úgy tudtam dolgozni, hogy mindig voltak mögöttem ilyen emberek. Például Rónay Györggyel is jóban voltam. És néha kimondva, néha megéreztetve figyelmeztették az embert. És azért lehetett meglelni, mert ott voltak mögöttünk, és az a furcsa, hogy ezt nem vették észre a vizslató szemek.*

T. T.: Rónayt nagyobb látóköre, az a tény, hogy Budapesten élt, olyan ismeretekhez juttatta, amelyekkel mi nem rendelkezünk itt, s így ártatlanok voltunk. „Bűnözéseink” mögött is ott volt ez a tájékozatlanság. Persze tanácsa nemcsak a mi makacsságunk miatt nem használt, hanem azért sem, mert azok az általam kipontozott nevek nem voltak készek nekünk kéziratot adni. Nem tudom, hogy miért. Talán olyan sokfelé hívták őket? Mi legalábbis hiába kértünk kéziratot a kor eme jeles, futtatott, protokoll-listán szereplő íróitól. Nem nagyon kaptunk. Kaptunk viszont néhány év után dádákat, mert azért pár évig még elszerkesztettük a folyóiratot. '64-ben „köszönték meg” a munkámat. De úgy jöttem el, hogy azt éreztem: érdemes munkát végeztem. És az idő, azt hiszem, igazolta a vállalást. Azt, hogy – akár kudarccal is, akár megcsúfoltatás árán is – mégis az értéket volt érdemes szolgálni, nem pedig alkalmazkodni a kor kívánalmaihoz, olyan igényekhez, amelyeket percemberkéek fogalmaztak meg, akiket a történelem szele elsodort azóta.

A. Zs.: *Utána újból tanított?*

T. T.: Utána emelt fejjel visszamentem ugyanabba az iskolába, ahol korábban tanítottam, a pécsi Janus Pannonius Gimnáziumba, és egészen '73-ig köztanári szolgálatot láttam el ebben az iskolában.

A. Zs.: *Most eszembe jutottak azok a monográfiák, amelyeket Rónay Györgyről írt, aztán Pilinszkyről, Nagy Lászlóról, Csorba Győzőről, Kodolányi Jánosról. Volt idő, amikor azt gondoltam, hogy a költők azok, akik elsősorban érdeklődése előterében állnak, de most, hogy Kodolányi nevét mondom... Ezt talán a dunántúliság magyarázhatja. Sok mindenkől tevődik össze egy ember érdeklődése. A kritikus, ugyanaz a kritikus hogyan látja egyfelől Nagy Lászlót, másfelől Pilinszkyt? Jó költő mind a kettő.*

T. T.: Az biztos... Tehát az a kérdés: hogyan fér meg egy kritikus vagy irodalomtörténész asztalán?...

A. Zs.: *Én meg tudom érteni, mert az én asztalomon is megfér. Csak...*

T. T.: Azt szoktam mondani: a különbségek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. A különböző értékek elviselik egymást. Nemcsak egy csodálatos barokk műtárgy vagy bútordarab fér meg egy egyszerű klasszicista bútorral vagy műtárggyal egy lakásban, hanem – azt hiszem – a különböző irányt, ízlést, ars poeticát valló költők is megférnek egymással... Ezeket a könyveket úgy fogom föl, mint ahogy a festőművész a portrészítést. A festészet sajátos műfaja a portré. Ahogy a jó portré egyik velejárója, hogy nemcsak az látható a képen, akit ábrázol, hanem benne van a portrészítő kezevonása is, ezeknek a könyveknek is, mindegyikének megvan valamiféle személyes indítása. Hogy miért nem X-ről vagy Y-ról vagy Z-ről írtam, azt nem tudnám megmondani, de hogy miért ezekről az írókról készítettem portrét, annak minden esetben megvan valamiféle személyes indítása. Pilinszky varázslatos hangja ragadott meg, amit Pécsen hallottam először, amikor 1960-ban itt járt... Kodolányi bennünket, fiatalokat közel engedett magához. Egyszer Akarattyán fölkerestem, kéziratot kértem és kaptam tőle... Hogy Rónayról miért írtam? Azt talán az elmondottak után nem kell külön indokolnom.

A. Zs.: *Kihagytam az előbb Illyést, akiről ugyancsak könyvet írt. Akarattyáról, a Balatonról jutott eszembe.*

T. T.: Igen, hát Illyéstől is közöltünk kéziratot. Ő az, aki igazán párizsi is, dunántúli is egyszerre. Aki a dunántúliságnak Babits mellett a legjobb megfogalmazója. „Hű nevelőm, dunántúli dombok, / ti úgy karoltok, hogy nem korlátoltok, / nem fogtok rabul, amikor öleltek, / ti úgy öveztek, hogy égig emeltek!”... Úgy gondolom, hogy ezekben a könyvekben sikerült az irodalom megközelítésének egy sajátos életműszerét is kialakítani, megvalósítani. Ezekben a könyvekben valamiféle rokonságot az teremt, hogy talán nem eklekticizmus, ha azt mondom: engem nem tudtak az irodalomtörténet-írásban érvényesülő különféle divatok lekötöni. Se a pozitívizmus, se a szellemtörténet, se a strukturalizmus, se az avantgárdal való elkötelezettség. Hanem a művekben az esztétikai értéket, az értéket létrehozó alkotóban pedig a személyiséget kerestem. Leginkább a lélektani jellegű megközelítést választottam, amikor ezeknek az alkotóknak a személyiségét próbáltam fölmutatni. Hogy melyek azok az élettények, élelmények, indítások, amelyek ezt az egyedüli, egyszeri, egyedi és sajátos életművet létrehozták. Ami a nevükhöz kötődik. Miért mások? Nem egy normatívához próbáltam mérni a műveiket. Ideológiai rendszereket sem állítottam föl, hogy ahhoz szabjam az életműüket. Hanem belülről próbáltam megérteni, fölmutatni, hogy sajátos életük milyen volt, hogyan tudták azt az életművet létrehozni, amit létrehoztak. A kritikák is azt szokták elmondani könyveimről, hogy nagy szerepet tulajdonítok a gyermekkor-nak. Tehát annak, hogy például Nagy László hol és mikor volt diák, hogy elmentem abba a pápai iskolába, ahol tanult, és kikerestem az érettségi bizonyítványát, és azt is

tudom, hogy miből felelt Pápán, amikor érettségizett. Vagy választ kerestem arra, hogyan és miért született Pilinszky Budapesten a Bábaképző Intézetben? Vagy mit jelentett Kodolányi számára a szellemi szülőföld, az Ormánság, ami egész életművében, azt hiszem, meghatározó, mert nemcsak az ormánsági témájú novellái, regényei, hanem a biblikus témájú vagy a magyar történelmi múltban játszódó regényei is elképzelhetetlenek enélkül: ha a tatárjárásról beszél, akkor is ott van a pécsváradi apátság, ahonnet elindítja Julianus útját... Így gondolom én azt, hogy ezekre a könyvekre a személyiség titkainak keresése során inkább a lélektani elemzés, és nem annyira az irodalomtörténeti vagy az ideológiai megközelítés a jellemző, és talán ezért lehet kézbe venni ezeket a könyveket akkor is, amikor majd új, nagy, összefoglaló monográfiák fognak az említett írókról megszületni. Mert ezek a könyvek olyanok voltak, mint az az ember, akinek egy ismeretlen erdőn kell keresztülmennie, és félelmében füttyül. Úgy írtam ezeket a könyveket, mint aki ismeretlen területen jár. Mert nem öt könyv állt rendelkezésemre, öt nagy monográfia, amiből megírhattam egy hatodikat.

A. Zs.: *Emlékszem egyik mondatára valamelyik könyvéből. Azt kérdezte ott: hogyan lehet egy nap alatt tízszer átlépni Magyarország és Jugoszlávia határát. Úgy, hogy végighajózzok a Dráván. Amit ír, annak mindig kézzelfogható magva van.*

T. T.: Hát persze... Az ilyenre szokták mondani, hogy realista. De ezt a realizmust én úgy képzelem el, hogy egy fa nemcsak a látható törzse, hanem egy fának gyökere is van, ami nem látható. De amivel táplálkozik. Vagy ha azt a fát most nézem, akkor az lombtalanul egy geometriai rajz. De látom benne a levelet, a virágot és a gyümölcsöt is. Tehát én a realizmust ezzel a teljességgel, a tudatalattival és a tudatfölöttivel, a szellemivel és a lelkivel együtt értem. A legabsztraktabb kép is valóságos színekből, formákból tevődik össze. Egy lettrista vers is nyelvi anyagból építkezik. Az is, ami a neoavantgárd vagy a posztmodern körébe sorolható, számomra föld egy rejtvényt, és ezt is meg akarom fejteni. Novellaelemző könyvemben Csáth Gézától Esterházy Péterig jutottam el. Ahhoz az irodalomhoz is, amelyik ma születik, egy mai kritikusként kell hogy érzékenysége legyen. Az én számomra nem zárult le a magyar irodalom a magam olvasmányélményeivel vagy a Jelenkor szerkesztésével, vagy a közelmúltban meghalt nagy klasszikusokkal. Persze az is valóságos érzése lehet egy mai kritikusként, ha bizonytalan, ha nem lát értékeket, ha nem lát nagy fákat. Ez valóságos életérzés. Egy csodálatos nemzedék ment el a közelmúlt években és évtizedekben. És nemcsak a nagy öregek, a Füst Milánók és Tersánszkyk, Németh Lászlók és Illyés Gyulák, hanem a fiatalok is. Mert például ötvenvalahány éves korában meghalni Nagy Lászlónak ma Magyarországon mégiscsak tragikus halál... Hogy ennek a hiányérzetnek mi az oka? Sok oka van. Először is a közelmúlt szocialistának nevezett irodalompolitikája: a politikának az irodalommal való foglalkozása, ami nem engedte felnőni a fiatalokat. Illyés hány éves korában szerkesztett folyóiratot? Mikor jelent meg Radnóti első verseskötete? Ma negyvenéves „fiatalok” mutatkoznak be első verseskötetükkel, és hatvanadik évén túl szerkeszt folyóiratot Csoóri Sándor. Ha az a nemzedék, amelyet ma értékesnek mondunk, fiatalon jut levegőhöz, talán felnőhetett volna egy értékekben gazdagabb, élő magyar irodalom.

ÖRÖKSÉG

Széchenyi- és Wesselényi-értelmezések

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

A magyar liberalizmus klasszikusainak szellemi öröksége

I.

Közép- és Kelet-Európa 19. századi birodalmi – a Német-Római Szent Birodalom, s a helyébe lépő Német és az Osztrák Császárság, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia, az Oszmán Birodalom és az Orosz Birodalom – későn és szinte kezelhetetlenül bomlottak fel, s a helyükön sárkányfogvetések keltek ki. Sárkányfogvetések, amelyek az európai, sőt az egész nemzetközi államközösség 20. századi létét és egyensúlyát fenyegették az újra és újra fellángoló balkáni háborúk, a két világháború, s a totalitárius rendszerek formájában. A „német hisztéria” és a „kelet-európai kisállamok nyomorúsága” abban a birodalmi örökségben gyökeredzik, amely befagyaszta, elfojtva és meg nem emésztve a szovjet birodalom és az általa fenntartott tekintélyelvű rendszerek összeomlása után is velünk maradt és bennünk él.

A térség országaiban a 19. században nagyreményű és nagyigényű liberális mozgalmak voltak, amelyek valamennyien szembekerültek azzal, hogy nem egyszerűen védekezniük kellett saját államuk túlhatalma ellen, hanem rájuk várt a saját nemzeti állam megteremtésének a feladata a birodalmi abszolutizmusokkal szemben. A polgári civilizáció, a középosztályi társadalom és a polgári alkotmányos nemzetállam pedig nem valóság, hanem program volt.

II.

Magyarországon az 1790-es években fogalmazódott meg az a felismerés Hajnóczy József tollából, hogy a kiváltság nélkülüket, a misera plebs contribuens-t be kell venni az alkotmányosság sáncái közé. Ez az elképzelés vált a magyar liberalizmus elindító-jává, amely az 1820-as években fejlődött tovább. Az „érdekegyesítés” az 1790–91-es országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottsági munkálatok 1830-as megyei vitái és Széchenyi István nagy triász (a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium*) nyomán és mindenekelőtt Wesselényi Miklós energikus és tehetséges politikai vezérlete és *Balítéletekről* című műve eredményeként az 1830-as években az országgyűlésen és a megyékben közvélemény-formáló erővé vált. Ez a koncepció és stratégia az 1840-es években Deák Ferenc és Kossuth Lajos irányításával immár a közélet meghatározó kihívását képviselte. A magyar liberalizmus történelmi teljesítményét az 1848-as törvényekben formába öntött jobbágyfelszabadítás, közteherviselés, népképviselő és felelős minisztéri-

um, valamint az 1848/49-ben a forradalmi és ellenforradalmi kontinentális Európában kivételes, mert egy esztendeig folytonos alkotmányos legitimitás, nevezetesen az 1848 júliusától egy évig Pesten, Debrecenben, ismét Pesten, majd Szegeden működő népképviselői országgyűlés, továbbá maga a másfél esztendeig sikeres önvédelmi háború testesítette meg.

III.

Az „érdekegyesítés” azt jelentette, hogy magát az idejétmúlt feudális alkotmányosságot át kell alakítani, polgári alkotmányossággá kell formálni. Ez egyrészt védelmet biztosíthatott azzal szemben, hogy az abszolutizmus az alkotmányosságot az azon kívüliek mozgósításával fenyegetse (mint tette ezt például Galíciában 1846-ban), másrészt pedig magában foglalta a jogkiterjesztő asszimiláció programját, a polgári magyar nemzet megteremtését, a rendi, nyelvi, felekezeti és osztályértelemben heterogén jogállású lakosság egységes középosztályi nemzetté alakulását. A liberálisok a kollektív jogokat a kiváltságok újmódi formájaként, azok továbbéltetéseként értelmezték, s felfogásukat meghatározta az egynyelvű nemzetállam mintája, amelyet II. József és a francia forradalom példája rögzített. A germanizáció emléke és az orosz terjeszkedés veszdelme a közösség egzisztenciális fenyegetettségének tudatát erősítette és a nemzethalál félelmét ébresztette fel a magyar politikai és liberális elit javarészt értelmiségi tagjaiban. Ezekre viszont jogkiterjesztéssel és nem kirekesztéssel, modernizációs stratégia kimunkálásával és megvalósításával, és nem kiváltságőrzéssel válaszoltak. És ebben – a magyar liberalizmus klasszikusa, az abszolutizmus elleni küzdelmet a civilizált Magyarország megteremtésére irányuló modernizációs stratégiával (ahogy Kölcsey fogalmazott: a hazát a haladással) szintézisbe hozó – Wesselényi és – a magyar liberalizmus mezőnyében a whig típusú (az abszolutizmus lététől elvonatkoztató) arisztokratikus liberalizmust képviselő – Széchenyi (aki az abszolutizmus elleni küzdelmet és a civilizált Magyarország megteremtését elválasztotta és elválasztatta egymástól) nem különbözött egymástól.

IV.

A szabadság az önálló cselekvés lehetőségét, az önmeghatározás képességét, az önrendelkezés jogát jelenti. A liberalizmus pedig az abszolutizmus ellenpárja, és arra irányul, hogy senkinek és semminek ne legyen és ne is lehessen teljhatalma vagy túlhatalma a mindinkább középosztályosodó társadalom és az azt alkotó egyének felett. A nacionalizmus viszont a mitizált, az egyénektől elszakított és azok fölé emelt fiktív (hiszen nem egyénekből álló, hanem azoknál magasabbrendűnek és tőlük függetlennek deklarált) közösségnek kívánja alárendelni az egyént, s hívei a szabad ember legsajátosabb jellemzőjét (a közösség iránti önkéntes önfeláldozást) várják el azoktól, akik éppen emiatt sem lehetnek szabad emberek. A patriotizmus ettől éppen abban különbözik, hogy nem állítja szembe egymással az egyént és különböző közösségeit, hanem az egyének, méghozzá a szabad egyének önkéntes és spontán együttműködésén alapul.

V.

Nemzeti liberalizmusról addig van értelme beszélni, amíg van idegen uralom, elnyomó idegen abszolutizmus, és nincs független alkotmányos nemzeti állam. Ha ez a helyzet megszűnik, a kifejezés ahhoz válik hasonlatossá, amit a „szocialista demokra-

tizmus" demokráciát meghamisító „new speak” kifejezése testesít meg. Használója ugyanis összekeveri a patriotizmus szabadságon alapuló spontán lojalitásait a nacionalizmus parancsolt egységével és arrogáns követelődésével, a szabadság világát az urak és szolgák hierarchikus világával, a kölcsönös szolgáltatások rendszerét a rang és a vagyon uralmával. Ez pedig már nem nemzeti és nem liberális álláspont, hiszen nem az állampolgári jogegyenlőségen alapul, hanem a közös vérségi eredet, a közös leszármazás fikcióján, s a közösséget elvileg magasabbrendűnek tartja, mint az egyént. A magyar liberalizmus örökségére hivatkozni ebben az esetben pedig komolytalan, hiszen az a „hamis realizmus” taktikai eszköze, pusztá propagandafogás, retorikus fordulat, üres díszítmény lett, hiszen felhasználói meghamisították.

VI.

Azok az 1992 őszén született műhelyreferátumok, amelyek egy részének átdolgozott változatát a következő lapokon olvashatjuk, a szegedi bölcsészkaron tartott szövegelemző eszmetörténeti szemináriumom keretében születtek, amelynek résztvevői egy-egy fogalom belső rekonstrukciójára vállalkoztak. A fogalmak jelentés-tartalmainak és szövegösszefüggéseinek feltárása azt feltételezte, hogy a szeminárium tagjai ne kész klisékkel közelítsenek Széchenyi triászához és Wesselényi *Balítéletekről*-jéhez, hanem alázattal, befogadóan és elemzően. És persze azt is megkövetelte, hogy jobban fogadják el magukat, mint ahogy az szokásos. A másokat megbélyegző negatív, mondhatnám, úrhatnám szolga típusú beállítottság ugyanis kizárja az érdemleges alkotást. Az magától értetődően pozitív beállítottságot igényel, s ha ennek feltételei jórészt hiányoznak, azokat magunknak kell megteremtünk, mindenekelőtt magunkban. Remélem, a szemináriumon tapasztaltak és elsősorban saját munkájuk adtak némi fogódzót ehhez. Remélem azt is, hogy az elmélyedés önként vállalt kényszere számukra személyiségük gazdagodását segítette. Abban is bízom, hogy ez a fél tucat írás a történész szakma tanár, kutató, levéltáros, könyvtáros és muzeológus tagjai, s a széles értelemben felfogott társadalomtudományok művelői számára a műhelyalkotás iránti kedvet erősíti. Az igencsak kontraszelekción, oligarchikus tagolódáson, hatalomféltésen és monopolhelyezeten alapuló egyetemi képzésben pedig egy lehetséges kitérési irányt jelöl: az emberi elfogadás és a teljesítményelv összekapcsolásának egyik lehetséges változatát.

A szerzőknek első publikációjukhoz gratulálok, és kívánom, hogy immár az igényes tanulmányírás készségeit sajátítsák el. A *Tiszatáj* szerkesztőit folyóiratuk 1974/6-os „Fiatal történészek írásai” címmel, Ilia Mihály bátorságának köszönhetően publikált monopóliumtörő számára emlékezve és emlékeztetve üdvözlöm és kérem, nyúljanak vissza rendszeresen ahhoz a kivételes hagyományhoz. Az olvasót pedig szeretettel köszöntöm és kérem, ki-ki tegye meg, ami tőle telik, hogy ne legyen igaz a mi életünkre Tacitus hajdani keserű megállapítása: „Túléltek Tiberiust, Caligulát, Nérót, de közben eltelt az egész életünk.”, hiszen: „Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.” Tehát: „Lectori salutem.”

Budapest–Szeged, 1993. április 26.

BERKES TÍMEA

Előítéletek, alapjuk és kritikájuk Széchenyi és Wesselényi műveiben

Az előítélet mind Széchenyi István, mind Wesselényi Miklós írásaiban kulcsfogalom, noha más összefüggésben. Széchenyi rendszerében az előítéletes gondolkodás a haladás gátja: tehát egy gyakorlati akadály, aminek eltávolítása a fejlődés feltétele. Wesselényi szerint az előítéletes gondolkodás az emberi tökéletesség igényének feladását jelenti; az ellene való harc tehát önmagáért is kötelesség. Az előítéletek megszűnésének gyakorlati következményei sem csupán önmagukért fontosak: azok is beletartoznak a tökéletesség követelményébe.

Széchenyi István érvelését *Hitel* és *Világ* című művei alapján próbálom összeállítani; Wesselényi Miklósét pedig az ugyancsak az 1830-as évek elején megjelent *Balítéletekről* című munkája alapján rekonstruálom.

A két szerző eltérő okból tartotta fontosnak az előítéletek elleni harcot, így más volt könyveik célja. Széchenyi célja az, hogy bebizonyítsa a hitel, illetve tágabb értelemben a magyarországi gazdasági rendszer megváltoztatásának szükségességét. A haza fejlődésének alapja az értelmi fejlődés, a kiművelt emberfő; az értelmi fejlődés feltétele pedig az előítéletek megszüntetése. Az előítéletek elleni harc Széchenyinnél tehát eszköz, illetve feltétel, a haza előrejutásának feltétele. Először a múlt előítéleteit kell elvetni, mert megkötik a következő generációkat. „A magyar... most semmi, de minden lehet...”, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van, az Előítélet s Elbizottság”.¹ Széchenyi gyakorlati szemléletéből következik, hogy legfőbb előítéletnek azt tartja; a kormánytól várjuk állapotunk javítását. Többször kifejti, hogy az elmaradottság oka nem a kormány, hiszen annak érdeke, hogy polgárai gazdagok és műveltek legyenek; nem is a törvények, hiszen azokat meg lehet változtatni; hanem egyedül az előítéletek. Sok olyan dolog van, amelyet sem a kormány, sem a nép nem tehet meg; ezek a tennivalók a független birtokosokra várnak. Széchenyi műveinek elsődleges címzettjei tehát azok a birtokosok, akiktől elvárható lenne, hogy függetlenségüket elérve részt vegyenek ezek megoldásában.

Wesselényi célja az előítéletek feltárása. Azok megszüntetése ugyanis nem „csupán” egy gyakorlati cél megvalósításának feltétele, hanem önmagában cél. Az előítéletek elleni küzdelmet kötelességként fogja fel. Egyrészt azért, mert „erre mindenki meg van hívva”², másrészt személyes oka az, hogy ő nem olyan érzékeny a kritikára, így jobban el tudja viselni annak következményeit. Az előítéletek elleni harccal tartozunk magunknak és embertársainknak; mindenkifelett azonban az „örök igazságnak”³. Wesselényi az előítéleteknek jóval szélesebb körével foglalkozik mint Széchenyi. Ennek oka az az alapfeltevése, hogy „A test tehetségei nagyon – a lélekéi pedig végtelenül tökéletesíthetők.”⁴ Ebből következik, hogy ha valaki bármelyiket is elhanyagolja, akkor nem teljesíti legfőbb kötelességét; öntökéletesítését. Az ember hibái gondolataiban vagy cselekedeteiben meglévők lehetnek. A kettő közül a cselekedetek hibái a feltűnőbbek; azonban a gondolatok hibái fontosabbak, hiszen azok okozzák a cselekedetek hibáit is. Látszólag haszonelvű érvelés, hogy a gondolatok hibái ellen azért kell

küzdeni, hogy a cselekedetek hibái is megszűnjenek; azonban szerintem csak látszólag, hiszen az ember öntökéletesítési kötelessége cselekedeteire is kiterjed. A „tökéletesülés-re meghívott emberhez” sem az előítéletek, sem azok következményei nem méltóak.⁵ Wesselényi hangsúlyozza, hogy a hibák felsorolásával nem személyeket támad, hanem kizárólag hibáikat. Az emberi lény ugyanis nemesebb annál, semhogy hibái lényegéhez tartoznának.

Wesselényinél ez az emberfelfogás kereszténységéből eredhet; abból a tanból, hogy mivel Isten saját képmására teremtette az embert, kell, hogy legyen benne valami isteni. Az ember tehát előítéleteit csak fokozatosan szerzi meg, így az azok elleni harc fiatal korban a legeredményesebb. Műve elsődleges címzettjei tehát a fiatalok; annál is inkább, mert az előítéletek meglete idősebb korban esetleg menthető a megszokással, fiatal korban azonban nincs rá mentés.

Előítéleteihez az ember erősebben ragaszkodik, mint igazolt tudásához. Ennek egyik oka Wesselényi szerint az, hogy a gyengébben indokolt dolgot az ember erősebben védi, ezzel próbálja annak gyengeségét ellensúlyozni. Másik ok az, hogy az előítéletek általában összekapcsolódnak és egymásra épülnek; gyakran egy egész élet épül rájuk – így egyetlen elem megingatása az egészet döntené romba. Széchenyi óv is attól, hogy túl hirtelen semmisítsük meg az előítéleteket, mert az „némelly öregben tán halált is okozhatna.”⁶

Széchenyi megkülönböztet zavart ideákat és szerencsétlen ideákat. Szerinte az utóbbiak elsősorban tudatlanságból erednek, és kevesebb kárt okoznak, mint az előbbieket, azok ugyanis a „sok, de főtlen képzelgések szülötti”⁷, így jobban meggyökeresnek az emberben, és gyorsabban is terjednek. Wesselényi balítéletekről és előítéletekről beszél. Ha csak önmagában nézem ezt a két szót, akkor tehetek olyan megkülönböztetést, hogy az előítéletet az ember készen kapja, tehát az nem igényel sok gondolkodást, míg a balítélet hibás gondolkodás eredménye. Ez alapján megfelelőnek Széchenyi kategóriáinak. Wesselényi azonban körülbelül szinonimaként használja őket, vagy legalábbis nem fedeztem fel következetes megkülönböztetést a kettő között. Mindkettő alapjának a tudatlanságot tartja, így Széchenyi „szerencsétlen ideák” fogalmával lehetne őket azonosítani. Azonban Széchenyi megkülönböztetése, ami szerint – leegyszerűsítve – az egyik a túl kevés, a másik a túl sok, de rendszertelen gondolkodás eredménye, ebben a formában nem állja meg a helyét. Ugyanis szerintem az, hogy valaki mi alapján – tehát túl sok vagy túl kevés gondolkodás után – jut el hibás véleményéhez, azt nem az adott téma dönti el, ami alapján Széchenyi kategorizál, hanem az adott embertől függ. Széchenyinek ezt a megkülönböztetését tehát önkényesnek tartom.

Mindkét szerző foglalkozik a régi és új melletti és elleni, a hon melletti és elleni, valamint a magyar nyelvet érintő előítéletekkel. Ezekben a kérdésekben mindkét szerző érvelésének alapja: az előítéletet az okozza, hogy egy dolog megítélésénél nem a dolog önértéke alapján minősítenek, hanem egy releváns tényezőt választanak az értékelés alapjának.

A régi melletti előítéleteket Széchenyi gyakorlati szempontból helyteleníti. Szerinte „a múlt a halál, jelen s jövő az élet”;⁸ az élők helye tehát az utóbbiakban van. A régiek erényét tisztelni kell; azonban műveik gyakorlati útmutatásul nem alkalmasak, mert elavultak. Wesselényi szerint is igaz, hogy a múlt embereit tisztelni kell, azonban ennek a tiszteletnek meg kell maradnia az érzések szintjén és az egyes embereknek szóló tiszteletnél; a gyakorlatba ezt nem szabad átültetnünk, mert ez

lehetetlenné teszi a jelen és jövő iránti kötelességeink teljesítését. Wesselényi szerint ha valamit meg akarunk őrizni a múltból, akkor azt nem változatlanul kell hagynunk, hanem folyamatosan a jelen követelményeihez kell igazítanunk. A két szerző véleménye tehát egyezik annyiban, hogy helytelennek tartják a régiek műveinek gyakorlati alkalmazását, azonban az indoklásban eltérő a hangsúly. Széchenyi az ez által okozott lemaradást egy gyakorlati tényként fogja fel, amit meg kell szüntetni; Wesselényi ennek a ténynek a morális következményeit tartja súlyosabbnak; a jelen és jövő iránti kötelességeink elmulasztását.

A régi melletti előítéletek egy speciális fajtája az a vélemény, hogy a régi generációk bölcsőbbek, mint a maiak. E vélekedés következménye Széchenyi szerint az is, hogy sokan a régiek által hozott törvényeket megváltoztathatatlanoknak tartják. Mindkét szerző véleménye az, hogy a generációkról alkotott ilyen vélemény alaptalan; a helyzet éppen fordított: a mai generáció bírja az előzőek tapasztalatát is. A törvények megváltoztathatatlansága pedig azért helytelen vélemény Széchenyi szerint, mert ezzel megkötnék a jelen és jövő generációk kezét, így gyakorlatilag megszüntetik azok törvényhozó jogát.⁹

A régi melletti előítéleteket mindketten különösen károsnak tartják Magyarországon. Nincs ok arra, hogy az ország múltját dicsőnek tartsuk; Wesselényi szerint a múlt nagy részén „otromba erőszak s vak tudatlanság”¹⁰ uralkodott. Így nem lenne helyes a jelenlegi szelídebb korból oda visszakíváncolni.

Az új melletti előítéleteket Wesselényi kevésbé károsnak tartja, mint a régi melletti előítéleteket. Azonban ezeknek is lehetnek kellemetlen következményei: a magánéletben felesleges költségeket, társasági életben majmolást, a polgári életben pedig nyugtalanságot és zavart okozhat az új folytonos kergetése. Az egyetlen megoldás az lehet, hogy ne vessünk el semmit csak azért, mert régi, viszont ha már elavult, akkor változtassunk rajta, akármilyen régi is.

A hon melletti előítéletek Wesselényi szerint a haza szeretetéből származnak, mégis károsak; ugyanis elégedetté teszik az embereket, így gátolják a további fejlődést. A haza iránti előítélet csak azoknál bocsátható meg, akiknek „mindent kell szeretniök, hogy mindent ne utáljanak”¹¹; azonban a műveltebb emberektől elvárható, hogy különbséget tudjanak tenni a haza ideája és a haza nyelvének, borának stb. minősége között. Ennek az előítéletnek a következménye, hogy sokan minden másságot eleve rossznak tartanak; ugyancsak ebből ered, hogy bizonyos tulajdonságokat speciális magyar tulajdonságoknak tartanak. Utóbbi tételt Wesselényi alapjaiban kérdőjelezi meg: (általánosságban) elutasítja azt, hogy nemzeteket fel lehetne ruházni olyan jellemző vonásokkal, amelyek általánosan jellemzőek annak a népnek a tagjaira. Mindennütt vannak jó és rossz, bátor és félénk stb. emberek; nekünk kötelességünk, hogy a jót elismerjük, bárhol is találjuk azt.

A hon melletti előítéletek egyike a „legyünk szegények, de szabadok” felszólítás. Wesselényi kétféle szabadságot különböztet meg. A szenvedő szabadság a szükségletek leszorításából származik – ez egyéneknek is nehezen valósítható meg, nemzeteknek pedig sehogyan. Egyedül a másik szabadság méltó az emberhez, amikor mindenki szabadon dolgozhat igényei kielégítéséért. Ehhez a szabadsághoz a gazdagodás igénye járul. Széchenyi Dessewffy felvetésére válaszol, miszerint „megkívántatik azt tanítani, hogy a pénzt nem kell nagyra becsülni.”¹² Ezt rendkívül káros nézetnek tartja Széchenyi, hiszen a lelki függetlenség egyik feltétele a vagyoni rend. A vagyon nem cél, hanem eszköz: a szegénység ugyanis lehetetlenné teszi az értelem fejlődését, az pedig függéshez

vezet; a szegénység egyenes következménye a szolgaság. Tehát mindkét szerző szerint összekapcsolódik a szabadság a gazdagodás követelményével. Azonban a két szerzőnél e megállapítás alanya más. Wesselényi a nemzetek gazdagságáról és függetlenségéről beszél; nála tehát a függetlenség a nemzet zsarnoktól való függetlenségét jelenti. Széchenyi az egyes ember függetlenségéről ír, így szerintem ő függetlenségen az egyén személyes függőségi viszonyoktól való mentességét érti. A személyi függőségi viszonyoktól való mentesség Wesselényinél is megjelenik egy másik összefüggésben. Szerinte a parasztok személyi függése a jobbágyi állapotuk következménye, így azonnal megszüntetendő.

A pénzről való előítélet egyik következménye a polgárság elleni előítélet. Wesselényi szerint a nemesség lenézi a polgárokat és foglalkozásaikat egyaránt. Pedig egyrészt ők bírnak a legnagyobb műveltséggel, másrészt pedig, mivel ők a legtöbb nemesi család hitelezői, igen nagy a befolyásuk is. A nemesség ezen előítéletének következménye az, hogy a polgárság kirekesztettnek érzi magát a nemzetből, így nem tesz meg mindent annak előréjutásáért. Ez az oka annak is, hogy a meghonosodott idegen polgárok nem magyarosodtak meg.

A magyar nyelvet érintő előítéletek alapja az, hogy valamit nem önértéke alapján minősítünk, hanem valamilyen külső szempontból. Széchenyi szerint a magyar nyelv még nem elég fejlett a finomabb gondolatok kifejezésére, noha a legfontosabb, a férfiúi erő megvan benne. Azonban a nyelv feladata az, hogy a lehető legpontosabban fejezzük ki magunkat; így helytelen az a nézet, hogy akkor is magyar szavakat használjunk, ha azok nem fedik pontosan mondanivalónkat. Ha van megfelelő magyar szó, használjuk, ha viszont nincs, akkor gazdagítsuk az idegen szóval nyelvünket. A nyelv ugyanis nem cél, hanem eszköz; eszköze az ember legszebb szabadságának, az önkifejezésnek.

Wesselényi a kérdés másik oldalát vizsgálja, azt, hogy társaságokban nem a magyar nyelvet beszélik. Ennek egyedüli oka lehet, hogy nem tudnak magyarul. Ez kisebb hiba ugyan, mintha nem akarnának magyarul beszélni, azonban az anyanyelv nem tudása a nem akarás vétkét is magában hordja.

Széchenyi még három „zavart ideával” foglalkozik. Az első a „charakter és bizodalom” helytelen értelmezése. A fejlődés egyik legfőbb hátráltatója, hogy sokan azt tartják jellemes embernek, aki egész életében vagy ellenzéki, vagy kormánypárti volt. A jellemzilárdságnak és a lelki függetlenségnek éppen az lenne a jele, hogy valakinek a véleménye változatlan, így egyszer a kormánnyal, másszor az ellenzékkel ért egyet, attól függően, hogy éppen melyik képviseli ugyanazt a véleményt. E tévhit következményeként az arra érdemtelenek kapnak bizalmat és hatalmat.

Ennek a véleménynek egy alapvetőbb oka az a téves vélemény, hogy a királyhoz való hűség és a hazaszeretet nem egyeztethető össze. Ennek következtében a két tábor hívei egymás ellenségeként kezelik egymást, pusztán eltérő meggyőződésük miatt.

A szív körüli zavart ideát két alapvetően különböző szempontból támadja Széchenyi. Alapítétele szerint az ember nem jogosult megítélni embertársai szívét, mert ez egyedül Istenre tartozik. A „jó szívú” és a „rossz szívú” kifejezéseknek így tulajdonképpen nincs értelme, hiszen nem mondják meg a lélek tiszta vagy tisztátalan voltát. Itt tehát magát az alapállítás jogosságát támadja Széchenyi, a dolog megítélhetőségét vonja kétségbe. Másik támadása e vélemény káros következményei ellen szól. Az emberek rövid távra gondolkodnak, inkább a már megtörtént baj következményeit igyekeznek csökkenteni, mint az eljövendő bajoknak elejét venni. Az első támadási irányát a földi bíróról szóló példájával igazolja, aki, bár rothadt szívet viselt, halálba küldhette

azt, aki felindulásból olyat tett, amiért halál jár, de ez a tette nem szívéből eredt. Ez alapján a „szándék” szóval tudnám helyettesíteni Széchenyi „szív” szavát. Az első tétel tehát úgy szólhat, hogy az emberi tettek mozgatója, tehát az, hogy valamit milyen szándékkal tettek, kívül esik az ember által elvégezhető morális megítélés keretein. Ebből viszont két dolog következhet. Az egyik, hogy mivel embertársaink szándékát megítélni nem tudjuk, a hozzájuk való normális viszonyulás megköveteli, hogy eleve a jót tételezzük fel róluk, tehát jó szándékot tulajdonítsunk nekik. A másik következtetés az lehet, hogy mivel valami alapján mégis meg kell ítélnünk embertársainkat, a megítélés alapja csakis cselekedetük lehet. Az első következtetést Széchenyi elméleti dolgokról szólva elfogadja, azonban attól óva int, hogy gazdasági tevékenységünket erre az alapra helyezzük. Tehát a véleménynyilvánítás körébe tartozó dolgok megítélésénél alapvető a jóhiszeműség; a gyakorlati életben azonban célszerű az óvatosság és a cselekedetek alapján való ítélet. A cselekedet alapján való ítélet jogosságát nem vonja kétségbe, hiszen az előbbi példánál sem tartotta törvénytelennek a bíró ítéletét. Az ember tehát tulajdonképpen kettős megítélési rendszernek van kitéve: az első minősítés a földi életben éri, jobbára cselekedetei alapján; a második ítélet, amelynek eredménye ellentétes lehet az elsőével, a halála után, s ez a második, Isten általi ítélet a döntő.

A legnagyobb előítélet Széchenyi szerint az, hogy a kormánytól várjuk helyzetünk javítását. Vannak olyan dolgok, amelyeket sem a kormány, sem a nép nem tehet meg, de jó is, hogy nem tehetik meg, mert abból önkény vagy anarchia származna. Ezek a tennivalók a birtokosokra várnak, megoldásuk eszközei az egyesületek. Az egyesületi szellem „az emberek közt a lehető legnagyobb, de egyszersmind legszelídebb erő s hatalom.”¹³ Az egyesületeket olyan emberek alkotják, akik jólétüket munkájukkal növelhetik, ennek következtében öntudattal és önbecsüléssel bírnak. Az állammal tehát egy olyan civil társadalmat állít szembe, amelynek fő szervezőereje az ember saját jóléte növeléséért végzett munkája.

Wesselényi a balítéletek tágabb körét érinti. Az első olyan, amellyel Széchenyi nem foglalkozik, a dolgok belső és külső bece körüli előítélet. Ennek az az általános vélekedés az alapja, hogy sokan az egymástól különböző dolgokat eleve egymás ellentétéként fogják fel. Ez azért népszerű, mert sokaknak felmentést adhat az alól a vád alól, hogy az egyik résszel törődnek, a másikkal nem. Így például sokan a belső és külső értékeket teljesen elszakítják egymástól, és vagy az egyiket tartják kizárólagosan fontosnak, vagy a másikat, pedig a kettő együtt alkot egészet. Wesselényi négy okot ad arra, hogy miért helytelen, ha valaki nem törődik a külsejével. Két ok az ilyen ember kötelességmulasztását rója fel. Egyrészt mások iránti kötelességünk, hogy ne tegyünk olyat, ami sértő lehet másokra; másrészt önmagunkkal szembeni kötelességünk az öntökéletesítés, s ezt is megsértjük, ha külsőnket elhanyagoljuk. A másik két ok tulajdonképpen e kettős kötelességszegés következménye: egyrészt megfosztjuk magunkat attól, hogy a társaság megbecsült tagjai legyünk, másrészt attól is, hogy másokra hatni tudjunk. Tehát a kettős kötelességmulasztás az ember és a társadalom közötti normális viszony megszűnését vonja maga után.

Magyarország soknemzetiségű, sokvallású ország. A különböző nemzetiségek között igen erős előítéletek élnek. Általános jelenség, hogy a magyarok gúnynévvel illetik a nemzetiségeket, pedig ők is ugyanúgy részesei nemzeti létünknek, és ugyanúgy viselik a haza terheit is. Emiatt a nemzetiségek elidegenednek, gyűlölik a más nemzetiségek tagjait. A sokféleségben rejlő veszélyeket a törvény előtti egyenlőség szüntetné meg; ez a feltétele annak, hogy a különböző nemzetiségek a haza érdekében összefogjanak.

A legveszélyesebb talán a felekezeti gyűlölködés. Erre a megoldás az lenne, hogy mindenkiben az embert és a hazafit lássuk, ne a felekezeti tagot.

Műve utolsó részében a polgári alkotmány körüli előítéleteket tárgyalja Wesselényi, amelyeket ő a hon elleni előítéletek kategóriájába sorol. Ebben a részben gyakorlatilag politikai kérdésekben fejt ki véleményét; így az általa előítéletnek nevezett dolgokat inkább eltérő véleménynek nevezném. Kiindulópontja az, hogy alkotmányunk némely ponton javításra szorul, de az alapjait tekintve mégis élő alkotmány. Az alkotmányt ugyanis külső erők nem semmisítheti meg; az csak akkor semmisül meg, ha a nemzet lemond róla. Az alkotmány szerinte a IX. századtól létezik: fő kötése az uralkodó és a nép közötti kölcsönös kötés; mindkét fél felett van a törvény, amit közösen hoztak. Az alkotmány gyakorlatilag a társadalmi szerződés szerepét tölti be nála. Az alkotmányt ugyanis szerinte nem a fejedelem adta; a nemzet szabadsága és alkotmánya egyidős nemzeti létevel, tehát a nemzet adott magának alkotmányával uralkodót. Kezdetből része volt alkotmányunknak az uralkodó hatalmának korlátozása, ugyanakkor és ugyancsak része volt törvényes hatalmának megszentelése, a törvényhozó és végrehajtó hatalom megosztása, a személy- és vagyonbiztonság, s a politikai ügyek nyilvánossága. Az alkotmány fő elemei ma sem elavultak; a már túlhaladott dolgokat tehát meg lehet anélkül változtatni, hogy az alkotmányt megsemmisítsenék. Wesselényi tehát létrehozott egy idealizált alkotmányt; egy polgári alkotmány elemeit vetíti vissza a nemesi alkotmányba, azt visszahelyezi a IX. századba, s ezt használja érvelési alapul.

A létező hibák tehát nem az alkotmány alapjaiban vannak. Azok oka egyrészt értelmi műveltségünk hiánya, másrészt az alkotmány némely hibás intézménye. Ezek közül az első a nemesi adómentesség. Ezt nem indokolja a vérrel adózás; a hazát védeni ugyanis kötelesség, és ezt megteszik a mentességgel nem bírók is. Wesselényi szerint a polgári szabadságnak az is része, hogy ki mennyiben járul hozzá a hon terheihöz. Jelenleg ez mindenkinek saját belátására van bízva. A terhek egyenlő elosztásának elve alapján szükséges, hogy a nemesség adót fizessen.

A másik hibás intézmény a parasztság jelenlegi helyzete. A parasztság a honfoglaláskor leigázott lakosság utódaitól vagy a Dózsa-féle parasztháború után szolgaságra vetettek utódaitól származik. Az első esetben erőszakkal fosztották meg őket emberi létüktől és jogaiktól; a második esetben jogtalanság, hogy a vétkesek utódait büntetik. A jobbágyság a rabszolgasággal azonos, „undok fertelme az emberiséget levetkező embernek.”¹⁴ II. József eltörölte a jobbágyságot. Ezt Wesselényi mint ember és mint polgár helyeselte, mint hazafi nem, hiszen a király saját döntése alapján tett így, ezzel megfosztva a nemzetet attól, hogy ezt a kötelességét teljesíthesse. A parasztságra háruló terheket két részre osztja Wesselényi. Egyik részük a jobbági állapot, tehát a személyi függőség következménye, így mindenestől törvénytelen. Másik részük viszont jogos tartozásokat tartalmaz. Utóbbiakat történeti érvekkel igazolja: a föld már a királyság előtt a magyar nemes volt, így azért a paraszt haszonbért tartozik fizetni, mert ha nem így lenne, a tulajdon szentségén esne csorba. A haszonbér nagyságát közös meg egyezéssel kellene megállapítani, a rendezés feltételeit pedig a törvényhozásnak kellene meghatároznia.

A robot nagyrészt a jobbági állapot következménye, azonban mégsem lehet teljesen megszüntetni, mert az inkább nagyobb nehézséget okozna a parasztnak. Wesselényi megoldási javaslata, hogy a paraszt a földért bérben egy meghatározott területet műveljen meg. Ez nem lenne olyan megalázó és terhes, mint a robot.

A jobbágyi állapot következményeit azonban meg kell szüntetni. Elsősorban a paraszt személyi függőségének kell véget vetni. Biztosítani kell a tulajdonszerzés jogát is számára. Jog szerint csak a birtokszerzés lehetőségét kellene biztosítani. Ezzel a joggal azonban csak a parasztság elenyésző része tudna élni, így Wesselényi javasolja, hogy a földterhek megváltásával a parasztok kezén levő föld válhasson tulajdonukká. Az önkéntes örökváltás helyett – porosz példára hivatkozva – bizonyos türelmi idővel a kötelező örökváltás bevezetésére is lát lehetőséget. Azonban a tulajdonszerzés e módjában csak a magukat magyarnak vallók és magyarul beszélők részesülnének.

A jobbágyi állapot következménye az is, hogy a parasztság nem a nemzet része. Ezt azonban csak fokozatosan lehet megszüntetni, mivel a parasztság még műveletlen, így polgári emancipációra éretlen. A későbbiekben is csupán a vármegyén lenne szükséges külön parasztképviselő, az országgyűlésen a parasztok a nemesekkel közös képviselettel bírnának. A nemzetbe való befogadáshoz azonban feltételt állít: a nemzeti nyelv megtanulását.

A parasztság helyzetét nemcsak intézményi feltételek teszik nehezzé, hanem az ellenük a nemességben élő előítéletek is. Sokan megvetik a parasztságot, helyzetükön nem kívánnak javítani. Ez a parasztságban is előítéletet, sőt gyűlöletet gerjeszt a nemesség iránt. A kölcsönös előítélet oldására a kezdő lépést a nemességnek kellene megtennie, hiszen a parasztság éppen az elnyomás miatt került olyan helyzetbe, amilyenben van.

A Wesselényi által érintett utolsó nézet az, hogy az alkotmány okozza az ipar, a kereskedelem, a pénz és a hitel hiányát. Szerinte a hitel hiánya, amit az összes többi oka, nem a törvényekből ered, hanem a nemesség elszegényedéséből. Az adósság behajtását az eladósodott főúri családok tették lehetetlenné, az ő nyomásukra született meg két 1687-es törvény, ami a hitel hiányát okozza. A helytelen törvényi szabályozás tehát nem ok, hanem következmény, így azt meg lehet és meg is kell változtatni. A gazdasági élet fejlődésének feltétele a szabad vagyonszerzés biztosítása. A birtokszerzés jogát idegeneknek is biztosítaná (a rácokat, görögöket, örményeket említi), a zsidók később kapnák meg ezt a jogot. A szabad vagyonszerzés biztosításának feltétele a korona háramlási jogának megszüntetése. Annál is inkább meg kellene ezt szüntetni, mert ez nem volt az eredeti alkotmány része, hiszen a föld eredetileg nem a királyé, hanem a nemzeté volt, a nemesség ugyanis azt fegyverrel szerezte.

Wesselényi tehát általában olyan indoklással javasol igen jelentős változtatásokat, hogy bebizonyítja; a megváltoztatandó dolog tulajdonképpen nem is volt az eredeti alkotmány része. Az az alkotmány viszont, amelyet hivatkozási alapul használ, egy eszményített, a nemesi alkotmányba visszavetített polgári alkotmány.

Mivel az előítéletek legfőbb okának mindkét szerző az értelmi hiányosságokat tartja, az előítéletek megszüntetésének alapfeltétele a gondolatok szabad közlésének joga, a sajtószabadság. A sajtószabadság Wesselényi szerint az ember veleszületett joga. A gondolatok szabad közlésének biztosítása azonban nemcsak elvi szempontból lenne jelentős: Széchenyi szerint a legjobb megoldást csak szabad vita által találhatjuk meg. Wesselényi hangsúlyozza, hogy törvényes kormányzásnak nem kell gondolatoktól, könyvektől félnie; viszont „egy letiprott törvény [...] egy adott, de meg szegett ígéret több békétlenséget [...] szül [...] mint egy egész liberális könyv.”¹⁵

A két szerző előítéletek elleni érvelésében a hangsúly máshol van. Azonban a gyakorlati következtetés, tehát a tulajdonképpeni politikai program mindkettőjüknél ugyanaz. Egy független tulajdonosokból álló civil társadalom megteremtése, amelynek fő szervezőelve az egyén saját boldogulásáért végzett munkája.

Az ebbe a társadalomba való bekerülés joga elvileg mindenkinek biztosított. Az ember veleszületett jogai közé tartozik a személyi függőségtől való mentesség, a törvény előtti egyenlőség és a munka általi boldogulás joga. Az előítéletek elleni harc tehát azért fontos, hogy megteremtse a feltételeket a klasszikus liberális emberi jogi hagyománynak megfelelő intézmények magyarországi megvalósításához.

JEGYZETEK

- 1 Széchenyi István: Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására. Pest, 1831. 103.
- 2 Wesselényi Miklós: Balítéletekről. Bukarest, 1833. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Reprint, Bp., 1986. XXXIII.
- 3 Wesselényi i. m. XVI.
- 4 Wesselényi i. m. 22.
- 5 Wesselényi i. m. 12–13.
- 6 Széchenyi István: Hitel. Pest, 1830. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Reprint Kiadás, Bp., 1991. 33.
- 7 Széchenyi: Világ 221.
- 8 Uo. 222.
- 9 Ez a nézet abban az időszakban elég elterjedt volt. Elsősorban Jeffersonra utalnék (magyar nyelven: Az angolszász liberalizmus klasszikusai I. Szerk.: Ludassy Mária. Atlantisz, Bp., 1991.) Széchenyi hivatkozik is az amerikai példára, ahol az alkotmányok része azok megváltoztatásának módja is.
- 10 Wesselényi i. m. 13.
- 11 Wesselényi i. m. 82.
- 12 Széchenyi: Világ 199.
- 13 Széchenyi: Világ 325.
- 14 Wesselényi i. m. 190.
- 15 Wesselényi i. m. 253.

MONOSTORI JUDIT

Nemzet és civilizáció, haza és haladás viszonya

Haza és haladás viszonyának vizsgálatakor abból az alapgondolatból kell kiindulnunk, hogy mind Széchenyi, mind pedig Wesselényi egy kettős fejlődési sémában kereszte nemzete helyét. Az első fejlődési séma egyenes vonalúnak tekinthető, és az egymásra halmozódó tudás garantálja előremutatását. Széchenyi értelmezésében e fejlődésnek az egész emberiség adja a keretét. Ezen keretek között a nemzetek fejlődésében három szakaszt különböztethetünk meg: a vadság, a barbárság és a civilizáció korszakait.

Az első korszakban a nemzetek erősek, de erejüket fizikai értelemben kell értenünk. A második korszak átmeneti, a nemzetek ekkor gyengék, hiszen fizikai erejüket elvesztették, de lelki erejüket, amely őket a civilizáció korszakába vezetné, még nem nyerték el. A civilizáció pedig a lelki erő, vagyis az ész győzelmét jelenti. Magyarország az átmenet korszakában van. A mélypontot már néhány emberöltővel előbb átlépte: akkor, amikor a török és a Habsburg-támadások a nemzet testi erejét megtörték. Az átmeneti állapot tehát gyengeséget jelent, de egyben lehetőséget is arra, hogy a nemzet a civilizáció szakaszába léphessen. Ezt a gondolatot Széchenyi a „Világ”-ban így fogalmazza meg: „Most van idő csudákat művelni, most vagy tán soha.”

A cselekvés ideje azonban nemcsak azért jött el, mert a nemzet átmeneti állapotban van, hanem azért is, mert Magyarország fiatal nemzet. A fiatal nemzet fogalmát akkor érthetjük meg, ha a második fejlődési sémát is megvizsgáljuk. Ennek a kerete viszont már nem az egész emberiség, hanem a nemzet. Időkerete pedig a nemzet születésétől a nemzet haláláig tart. Azt írja Széchenyi: „A nemzeteknek ugyanúgy vannak életlépcsői, mint az embereknek.” Hogy miért fiatal ez a nemzet, azt Széchenyi a következőképpen magyarázza meg: Magyarország egészséges fejlődésének – vagyis az emberi értelem kiteljesedése felé mutató előrehaladásának – eredménye, hogy a nemzet gondolkodásában a képzelet, az emlékezet és az ítélőképesség helyes aránya valósul meg. Magyarországon jelenleg a képzelet van túlsúlyban, ami egy nemzet esetében nem magyarázható mással, mint annak fiatalságával. A fejlődésben pedig akkor halad jó úton, ha az ítélőképesség fog felülkerekedni.

E két fejlődési sémát vetíti egymásra Széchenyi, amikor a magyarságot a nemzetek sorában elhelyezi. Célja tehát az, hogy Magyarország mindkét fejlődési sémában, pontosabban a kettős kombinációjában a lehető legjobb utat járja be, vagyis a civilizáció állapotába, a fejlett nemzetek közé lépjen, és ahogy az egyének esetében, úgy a nemzeti gondolkodásban is az ítélőképesség múlja felül a képzelőerőt és az emlékezőképességet. Mind Széchenyi, mind pedig Wesselényi arra keresi a választ, hogy hogyan lehet a nemzet ilyen értelmű felemelkedését megvalósítani. Ezen ideális nemzet pedig három tényezőtől tevődik össze: gazdagság (vagyis közgyarapodás), erő (vagyis a nemzet súlya más nemzetek között) és erény (vagyis a lakosok tiszta erkölce). Az ide vezető utat a következőképpen vázolja Széchenyi: A nemzet felemelkedéséhez két tényező szükséges: a nemzetiség és a közértelmesség. A nemzetiség a nemzethez való tartozást jelenti. Ez az emberi léleknek olyan sajátja, amely az ember gondolatainak és cselekedeteinek

egészet átszövi, amelyet – írja Széchenyi – „...az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakztatása után világunkon élni nem lehet”. A nemzetiség a haza, a szabadság és a törvényes uralkodó szeretetét, az érték való feltétlen áldozatot jelenti.

A nemzetiség fejlődésének előfeltételei vannak. Ilyen előfeltétel a „concentracio”. A „concentracio” mesterséges egyesülést jelent. Széchenyi ugyanis súlyos problémának látja, hogy Magyarországon mind az egyes emberek, mind pedig a különböző társadalmi csoportok egymás felé előítéletekkel és többnyire ellenségesen közelednek. Ezeket az előítéleteket és ellenséges viszonyulásokat csakis egymás megismerése és a vélemények szabad ütköztetése oldhatja fel. Ezért akarja létrehozni a kaszinót, és serkenteni a lóversenyt is. Meg kell tehát teremteni a pártfelek, a hitvallás, a külön nemzetek és az alkotmány által széttagolt ország egységét. Ezeket a változásokat természetesen nem egyszerre, az egész nemzeten kell végrehajtani, hanem kezdetben csak egy szűk körben, amely majd erjesztőleg hat az egész nemzetre. Ezen a körön Széchenyi mindig a nemesség azon rétegét érti, amelynek lehetősége van a reformok megvalósítására.

Széchenyi tehát a „concentraciót” a nemzetiség előfeltételeként értelmezte. A nemzetiség viszont nemcsak következmény, hanem egyben előfeltétel is, mégpedig a polgári erény előfeltétele. Láthatjuk, hogy Széchenyi e három fogalom között hierarchiát tételezett fel.

A polgári erény négy tényezőtől tevődik össze: a kötelességek teljesítése, a haza és a hazafiak szeretete, az uralkodóhoz való hűség, és végül a saját javainkhoz való ragaszkodás, illetve más tulajdonának a tiszteletben tartása. Erre a polgári erényre épülhet a tágabb értelemben vett hitel, amely a bizalmat, a hitet, illetve az adott szó szentségét is magában foglalja.

Visszatérvén a „concentracióra”, Széchenyi azt mondja, hogy e tényező csak az emberi bölcsesség által válhat tartós haszonná, tehát: „minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő”. A haladás feltétele tehát a közértelmesség, amely által egyre kevésbé szorul a nemzet másokra. A közértelmesség kifejlődéséhez mindenkinek más és más módon kell hozzájárulnia, aszerint, hogy milyen lehetőségei és képességei vannak. A hazafi kötelessége nemcsak saját műveltségének kimunkálása, hanem honfitársai művelődésének elősegítése is, hiszen e két tényező kölcsönösen előfeltételezi egymást. Minél előkelőbb származású a hazafi, annál több lehetősége van nevelni, a közértelmességet fejleszteni. Ezen feladat a kormányra is vonatkozik, amelynek a törvényességet kell biztosítania.

A közértelmesség a körülmények és a lehetőségek ismeretét jelenti, és az erre alapozott cselekvést, amely az egyén és a közösség, vagyis a nemzet számára a lehető legnagyobb haszonnal jár. Ezért jó, ha minél több embernek nyílik lehetősége arra, hogy munkája után olvashasson. Ez biztosítja a haladást segítő viták kibontakozását. Fontos az is, hogy a tehetősebbek eljuthassanak külföldre tapasztalatszerzés céljából. A külföldre utazó arisztokratáknak azonban mindvégig szem előtt kell tartaniuk, hogy magyarok, Magyarországon élnek, és hogy külföldre csak tapasztalatszerzés céljából utaznak. Hazájukat csak úgy szolgálhatják, ha visszatérnek. A külföldön szerzett tapasztalatoknak, minden emberi gonouoiatnak és cselekvésnek a nemzet tökéletesedését kell szolgálnia. Ezen tökéletesedéshez négy tényező szükséges: a tiszta lelkiismeret, amely a differenciált kötelességek maradéktalan teljesítését jelenti; az élettudomány, amely az adott körülmények közötti leghelyesebb cselekedetet jelöli, a képességek arányában;

az egészség, amely a testi és lelki erők együttes fejlesztésében nyilvánul meg, és végül a vagyoni rend, ami azt jelenti, hogy a vagyont a lehető legnagyobb mértékben kell kihasználni, és a jövedelemmel összhangban álló életmódot szükséges választani. Széchenyi nem azért foglalkozik a vagyoni renddel olyan sokat, mert az a legfontosabb, hanem azért, mert Magyarország abban a legelmaradottabb.

Wesselényi számára a haladás alapfeltétele ugyancsak az értelmi műveltség. Míg azonban Széchenyi központi kérdése, hogy hogyan valósítsuk ezt meg egy szűk körben, amely azután az egész nemzetre hat, addig Wesselényit az foglalkoztatja, miként emeljük a parasztságot a nemzet keretei közé, ahol egyáltalán esélye lehet a műveltség megszerzésére, valamint az, hogy hogyan válhatnak a kiváltságosok az önnevelés és a társadalmi (ezen kifejezés alatt társasági, társaságbeli értendő) hatások eredményeképpen civilizált polgárokká.

Széchenyi úgy véli, az arisztokrácia kiműveltsége és nevelő ereje elegendő erő arra, hogy vezetésével az egész nemzet felemelkedjék. Wesselényi viszont úgy gondolja, ha egyes rétegek kimaradnak a nemzet keretei közül, akkor hiábavaló az ideális, pozitív kisugárzású arisztokrácia, a parasztok nem tudják elsajátítani a műveltséget és a nemzeti értékeket. Mindketten egyetértenek a közértelmesség (vagy műveltség) tartalmi vonásaiban. A közértelmesség részének tartják a haza helyzetének reális látását, hiszen igaz, hogy a haza szeretete a fejlődés mozgatórugója, de a túlzott szeretet éppoly káros, mint a haza iránti közöny. A túlzott szeretet ugyanis eltakarja a hibákat, és nem segíti elő a nemzet fejlődését. Wesselényi szerint túlzott szeretetet csak azok engedhetnek meg maguknak, akik műveletlenek, és csak szeretni vagy gyűlölni tudnak, árnyaltabb érzelmekre nem képesek.

Wesselényi szerint a műveltséget a munka és a lelkierő szüli. A műveltség következménye pedig a nemzet ereje és hatalma. A hatalom viszont összefügg a gazdagsággal. Azt írja: „A hatalom neveli a gazdagságot, a hatalmat pedig a gazdagság táplálja”. A szegénység viszont gyengeség. Célját nem érheti el azon nemzet, amely szegény, „mivel a szegénység a végrehajtás módjainak szűkölködésében áll”.

Hasonlóképpen Széchenyi sem ért egyet a „legyünk szegények, de szabadok” tétellel. Ezt önmagában ellentmondásnak tartja, hiszen pénz nélkül az emberi értelem fejlődésére sincs lehetőség, s a nemzet értelmi súlyának csökkenése pedig szolgáshoz vezet. Wesselényi a műveltség mellett, a civilizált nemzet programjának megvalósítása során, a másik sarkalatos pontnak a szabadságot tartja. A szabadságot, amely befolyás a nemzeti létre, lehetőség a nemzet boldogításában való részvételre, és lehetőség az önművelésre.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a haladás fogalma alatt mindkét szerző a haza haladását érti, a nemzeti sajátosságok figyelembevételével, külföldi példákból levont tanulságok által, de mindenképpen a nemzet önerejéből. A haza pedig azon keret, amelyen belül a haladás megvalósulhat, vagyis amelyen belül azon hazafiak élnek, akik a haladás biztosítékát jelentik. Wesselényi a haladás előfeltételeként értelmezte a magyar alkotmányosság kiterjesztését, az abszolutizmus visszaszorítását. Széchenyi viszont az uralkodóhoz való hűséget hangsúlyozta, és úgy vélte, a legfontosabb feladat, hogy az ország határain belül teremtsük meg a haladás feltételeit. Konceptiója megvalósulásakor viszont olyan független, szabad és erős nemzet jönne létre, amely kényszerítene a Habsburgoktól való elszakadást. Ez a különbség azonban nem jelenti, hogy a két szerző a haza és a haladás kérdésében az egyik tényezőt fontosabbnak vélte

a másiknál. Ezt a kettős és összefonódó célt más és más úton próbálták megvalósítani. A haza és haladás jelszavai tehát mind Széchenyinél, mind pedig Wesselényinél mindvégig összefonódtak, közöttük fontossági sorrendet, illetve időbeli egymásraépültséget nem jogosult feltételeznünk.

Az egyenlőség kérdésköre

A felvilágosodás korának angol és francia gondolkodói a 17–18. században vetették meg a modern természetjog, a szabadság princípiumának kidolgozásával a forradalmian új egyenlőségeszmény alapjait. A rendi-nemesi társadalom lépcsőzetes egyenlőségének mindaddig magától értetődő hierarchizált világát, a 17. sz-i angol és németalföldi előzmények után, a 18. sz. utolsó harmadában a francia és az amerikai forradalom a gyakorlatban is rombolta a középkori társadalom által hitt és vallott, keresztények Isten előtti egyenlősége szekularizált változatának, a törvény előtti egyenlőségnek és a polgári szabadságjogokban való részesedés egyenlőségének programként való meghirdetésével. A felvilágosodás eszméi kovászává váltak az európai monarchiákban szükségessé váló változtatásoknak is, így eljutottak a Habsburg Birodalomba, s annak keleti felébe, Magyarországra is. II. József felvilágosult abszolutizmusának tapasztalatait ismerve, a jakobinus mozgalom bukása után, a közjogi vitával is terhelt reformkorban Széchenyi és Wesselényi vizsgált művei vezérfonalul szolgálhatnak a változások szükségességét felismerő liberális nemességnek a felvilágosodás eszméihez, ezen belül az egyenlőség eszméjéhez való viszonyának megismeréséhez is.

A középkorban a társadalom minden tagjára vonatkozó egyenlőség gondolata csak az Isten előtti egyenlőség kérdésében kapott teret, melynek a teljes lakosság alanya volt tekintet nélkül az egyes egyén gazdasági helyzetére, társadalmi pozíciójára. Eszerint mindenki a tizparancsolathoz mért cselekedetei alapján, egyenlő mértékkel méretik meg az utolsó ítélet napján. Ez a meggyőződés a katolikus Széchenyi munkáiban közvetlenül, leírva is megjelenik,¹ de a református erdélyi gróf gondolatmenetében is ki nem mondottan ugyan, de mindvégig érezhető súllyal van jelen. Ez az istenhit egyfajta morális akkumulátorként működve az ember emberhez való pozitív viszonyulására történő felszólításban mindvégig áthatja műveiket. A szerzők gondolatmenetének egyik kiindulópontja tehát a moralitás érvényessége, előfeltételként való megfogalmazása, mely Széchenyinél hangsúlyosabban a haszonelvűséggel társul, s az egyik morális kulcsgondolathoz, a példaadáshoz is elvezet. A példaadás természetes párjaként jelentkezik mindkettőjüknél a tanulás szükségszerűsége. A két magatartásforma feltételezi egymást. A példaadás alanya a nemesség, a tanulás pedig a parasztság és – csak látszólagos ellentétként – a nemesség.

Az Isten törvénye előtti egyenlőség szekularizált változata a világi törvény előtti egyenlőség kérdésköre. Bár véleményük megegyezik a probléma megoldásának halaszthatatlan voltáról, mégis jól nyomon követhető az egyenlőség szükségszerűségének különböző irányból való megközelítési módja. Széchenyi elsősorban a haszonelvűség felől, a téma gazdasági vonatkozásait jobban szem előtt tartva veszi nagytitka alá a kér-

dést. Érvelésének kiindulópontja itt is a hitel hiánya, melynek egyik legfőbb oka, hogy a magyar nemes adósként nem állítható bíróság elé, s így értelemszerűen nem is marasztalható el adóssága törlesztésének figyelmen kívül hagyása esetén.² Wesselényi a kérdést főleg történelmi-társadalmi oldalról vizsgálva jut el ugyanarra a végkövetkeztetésre. Ő a Dózsa-féle parasztháború vérbefojtásától vezeti le a szégyenletesnek tartott törvény előtti egyenlőtlenséget.³ A moralitás nevében, de a kor parancsát is felismerve hangsúlyozza: „Jó hogy most, 'a földes urak nem bánnak 's nem bánatnak rosszul, de bánhatnának; nem nyomorgatják, de nyomorgathatnák; nem kegyetlenkednek, de kegyetlenkedhetnek: még pedig, a nem eléggé szoros törvény' könnyű kikerülhetése mián olykor büntetlen”.⁴ Az évszázadok óta jobbágy-nemes viszonylatában fennálló patriarchális rendszert elítélve szükségesnek tartja, hogy törvény védje a parasztokat, akik az 1514-es törvények alapján nem tanúskodhattak, s nem folytathattak pert sem. Mindketten Arisztotelész véleményét vallják, mely szerint jobb a törvények, mint személyek uralma alatt élni,⁵ de felismerték, hogy az elfogult, hibás, esetleg csak túlhaladott törvények uralma egyes emberek, esetleg osztályok mások feletti uralmát szentesítheti. Az ennek a megváltoztatásához vezető út első lépésének a törvény előtti egyenlőség kimondását és garantálását tartották.

Mindkettőjük világgépe magas morális igényeket megfogalmazó kötelességcentrikus, hierarchizált rendi-nemesi világgép. Mind Széchenyi, mind Wesselényi történelmileg adott alaphelyzetként fogja fel a társadalmi különbségeket úgy, hogy a szisztémát – legalábbis rövid távon – csak korrigáló, a rendszer arcukat alapvetően megváltoztatni nem akaró intézkedéseket sürgetnek. Két fogalom felmerülése – közvetve ugyan, de – már túlmutat ezen. Az egyik a hazafi, mely gyűjtőfogalomnak is felfogható, magába olvasztva nemest és parasztot egyaránt társadalmi helyzettől függetlenül, egyedül a haza iránti érzésre apellálva. A polgár társadalmi különbségeket elmosó fogalmának használata feszültséget gerjeszt, különösen Széchenyi munkáiban (lásd: a programként megfogalmazott polgári mentalitás számonkérése a nemességen), amely elkerülhető lett volna, ha a társadalmi hierarchia lebontását sugalló fogalmat, rímelve a politikai jog-egyenlőségről alkotott nézetükre, csak programfogalomként használták volna.

Széchenyi a *Hitelben* a lakosság túlnyomó többségét kitevő parasztság alacsony műveltségi szintjére hivatkozva egyáltalán nem tartotta kívánatosnak a társadalom minden rétegének azonos politikai jogokhoz való juttatását. Wesselényi a *Balítéletekről* c. munkájában a Széchenyinéél árnyaltabban és nála jobban kibontva fejt ki lényegében azonos koncepcióját. A parasztság hivatalviselési és megyei képviselési jogának engedélyezését – az esetleges veszélyeket is felismerve⁶ – feltétlenül szükségesnek tartja, országgyűlési választói és választhatósági jogukat viszont Széchenyihez hasonlóan alacsony műveltségi szintjükre hivatkozva (hangsúlyozva a szinte kizárólagos nemesi felelősséget) ő sem tartja időszerűnek.⁷

Mindkét szerző a közteherviselés tárgyalásában a politikai jogok mellett a kötelesség kérdésével is foglalkozik. Széchenyihez hasonlóan Wesselényi is a nemesség morális kötelességének tartja a közteherviselés megszavazását. Ám hangsúlyozza, hogy a közteherviselés igénye nem jelenti, hogy a nemesség addig nem járult volna hozzá az ország terhei csökkentéséhez.⁸ Ennek ellenére ő is a társadalmi béke megőrzéséhez nagyban hozzájáruló fontos gesztusértékű cselekedet szükségessége mellett száll síkra.

A gazdasági élet fellendítésének egyik előfeltételeként külön figyelmet szentel mindkét szerző a tulajdon szabadságának mindenkit egyenlően megillető jogára. Wesselényi elengedhetetlenül szükségesnek tartja a parasztek birtokbirtokosi jogát⁹ –

nemcsak mint az emberhez méltó élet egyik fontos kitételét, hanem mint a hatékony földművelésnek, s ezáltal közvetett úton a polgárosodásnak a kiindulópontját is. Széchenyi jóval nagyobb hangsúlyt fektet a kereskedők, iparosok tulajdonvédelmének szükségességére.¹⁰ Haszonelvű érveléssel a gazdasági élet fellendülését eredményező előfeltételtként követeli a kereskedelmi, üzleti élet biztonságát.

Széchenyi és Wesselényi is adótnak veszi (bár az egyes egyén érvényesülését tekintve igazságtalannak tartja) az élet minden területén megnyilvánuló esélyegyenlőtlenséget, nem kínál programot a kérdés megoldására. Az esélyegyenlőség hiánya ellenére – hangsúlyozzák mindketten – nem zárultak le a társadalmi és gazdasági felemelkedés útjai. Ezek az utak azonban csak az egyéni, személyes felemelkedés útjai.

Összegezve tehát megállapítható, hogy a két szerző nézetei az egyenlőség kérdésköréről lényegében megegyeznek. Különbségek jórészt csak a kérdés megközelítésében adódnak köztük (l. Széchenyi haszonelvű felfogását). Így tehát esetenként különböző érveléssel ugyan, de mindig ugyanarra a végeredményre jutnak. Mindezt az is alátámasztja, hogy liberális nemesként egyikük sem foglalkozik a társadalmi tulajdonviszonyokra vonatkoztatott egyenlőségnek még a gondolatával sem.

JEGYZETEK

- 1 *Széchenyi István*: Hitel. Pest, 1830. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Reprint Kiadás, Bp., 1991. 156–7.
- 2 *Széchenyi István*: Világ. Pest, 1831. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Reprint Kiadás, Bp., 1984. 409.
- 3 *Wesselényi Miklós*: Balítéletekről. Bukarest, 1833. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Reprint Kiadás, Bp., 1986. 215.
- 4 Wesselényi i. m. 64.
- 5 Wesselényi i. m. 66.
- 6 Wesselényi i. m. 232.
- 7 Wesselényi i. m. 231–2.
- 8 Wesselényi i. m. 185.
- 9 Wesselényi i. m. 231.
- 10 *Széchenyi*: Világ 68.

HANUSI ÉVA

Gondolatok a szabadságról

Mit jelent a szó: szabadság? Adható-e objektív definíció e fogalom meghatározására? Számptalan képzet él és élt az emberekben ezzel kapcsolatban személyiségtől, időtől, helytől és egyéb körülményektől függően. Természetesen itt nem lesz, s nem is lehet szó mindegyikről, annál is inkább, mivel Széchenyi és Wesselényi lesznek vezetőink e fogalom körüljárásában.

Mindkettőjük igényli a fogalom pontos meghatározását, amennyiben *képzelt* és *valódi* szabadságról egyaránt beszélnek. Ezen megkülönböztetés alapja s mértéke az

ész, mely lehetővé teszi a tisztánlátást és ezzel az előítéletek, a sötétség eloszlatását. Eszerint a valódi szabadság nem azonosítható az önkénnyel és a korlátlanlansággal, a korlátok (az ember természettől és ezen belül embertársaitól való függése)¹ ugyanis természettől fogva adottak. Ennek következményeit alább vizsgálom.

Az egyoldalúságot elkerülendő, nem egyszerűen „a szabadságról” beszélnek, hanem a különböző vizsgálati szempontoknak megfelelően jelzőkkel látják el a szót. Így beszélnek többek között külön *egyéni* és *nemzeti* szabadságról. A megkülönböztetésnek óriási jelentősége van, mert ez a kétféle szabadság nem minden esetben egyeztethető össze, bár Széchenyi és Wesselényi erre törekednek akkor is, amikor valódi szabadságról beszélnek.

Létezik-e korlátlan, tökéletes szabadság? Itt elsősorban az egyéni szabadságról kell szólnunk, mert a nemzeti szabadság mint fogalom léte már feltételezi a társadalom kialakulását, mely éppen a korlátlan függetlenség lehetőségét cáfolja. A válasz tulajdonképpen egyszerű. Az ember számtalan módon függ a természettől, melynek része; a körülményektől, Istentől kapott talentumaitól, s így eleve nem lehet korlátlanul független. Széchenyit idézve: „A szerencse a kegyes istenek ajándéka, s tőlünk csak létünk túrhatóvé tétele függ, a belső csend, a *megelégedés*.”²

Ezzel kapcsolatban két dologra gondolhatunk: 1. Sztoikus bölcs módjára elégedjünk meg az adottal, szorítsuk le szükségleteinket, legyünk szegények, hogy szabadok lehessünk? Így csak képzelt szabadságunk elszenvetői lennénk. A 2. esetben az vezet megelégedéshez, ha sokféle módunk van szükségleteinknek eleget tenni. A megelégedés alapja itt a lelki függetlenség, mely a szabad cselekvés legfontosabb feltétele. Ehhez azonban Széchenyi szerint tiszta lelkiismeret, élettudomány – azaz tudás, avagy a körülmények ismerete –, egészség és vagyoni rend szükséges.

Az egyén szabadságánál maradvá: az ember társak nélkül általánosan elképzelhetetlen, egyedül gyenge. Szükségleteinek kielégítési ösztöne teremtsi ösztönt és haszonvágyat fejlesztett ki benne, melyek több esetben másokkal való együttműködést követelnek. „Szabadságait, jogait függésbe, kapcsolatba hozza mások szabadságaival és jogaival, kötelezi magát ezek megbecsülésére, sőt megvédésére, hogy az övét is mások bántatlanul hagyják, s oltalmazzák.”³ Az egyéni szabadság korlátja tehát mások szabadsága. Ennek bibliai előzménye Wesselényinél olvasható: „Amit nem kívánunk, hogy mások velünk tegyenek, mi se tegyük mással.”⁴

A nemzet szabadsága nemzetiségen, közintelligencián és gazdagságon alapul, míg a partikularizmus, az előítéletek uralma, a tudás hiánya és a szegénység szolgáshoz vezetnek. *Nemzetiség* alatt nemzeti egység értendő, melynek feltétele a közös érdek, a közhaszon, mely a jogok és köteleességek egymáshoz mért, igazságos elosztásán alapul. Eddig a mágnások, nemesek részesültek az alkotmányos jogok túlnyomó részében – pl. szabad birtok, adómentesség –, ennek ellenére igen keveset tettek a hazáért. A polgároknak, s a parasztoknak ezzel szemben szinte csak köteleességek jutottak: adózás, katonáskodás, közmunka. Érdemi együttműködésről csak a természettől fogva elidegeníthetetlen szabadságjogok kiterjesztése, a jogok és köteleességek közti egyensúly helyrebillentése, és a polgárság, parasztság nemzeti keretbe való emelése után lehet szó.

Ahhoz, hogy az emberek ésszerűen tudjanak élni szabadságukkal, intelligenciára, s ha közről beszélünk, *közintelligenciára* van szükség. Wesselényi azonban óva int attól, hogy a parasztság iskolázása megelőzze helyzetének javítását, amely szabad birtok és törvény előtti egyenlőség biztosításával lehetséges, hogy így a paraszt önmagán segíthessen.⁵ Elveti a földesúr és paraszt közti patriarchális viszonyt, mely nem hason-

lítható az atya és fiú közti szereteten alapuló kapcsolathoz, hanem félelem vagy hízelgés eredménye, s könnyen önkényhez vezethet. Széchenyi fejedelem és nemzet viszonyában elfogadja, sőt üdvözli ezt a kapcsolattípust.

Ahogy a szegénység egyének esetében szolgáshoz vezet, úgy ez a nemzetre is igaz. A nemzet *gazdagságát* azonban csak szoros hitel, ész által elrendelt munka, s szabad verseny együttese eredményezheti.

A *nemzeti egység* kialakulásához szükséges a municipális alkotmány megreformálása, az országgyűlés Pest-Budára helyezése, a területi egység kialakítása utak, vasutak, vízszabályozás útján, a magyar nyelv hivatalossá tétele, mely lehetővé teszi, hogy a többség is megértse a törvényeket, s kifejezhessen mindent, ami a szívet nyomja, s amely megakadályozza a magyar nemzet összeolvadását más nemzetekkel, s így függetlenségének záloga. Ugyancsak az egység érdekében van szükség Széchenyi érvelésében az igazságos, bölcs, atyai fejedelemre, aki felülről koordinálja és fogja össze az erőmű részeit, valamint az egyesületekre, melyek az országgyűlés mellett ugyancsak a nemzet – bár nem hivatalos – reprezentánsai, s az alulról szerveződés letéteményesei.⁶

Wesselényi, de különösen Széchenyi a politikai életben a kormány és a nemzet egyensúlyára fektetik a hangsúlyt. A kormány túlsúlya önkényuralomhoz, a nép túlsúlya⁷ anarchiához vezetne. Kettőjük viszonyát tehát pontos törvényeknek kellene szabályozni, bár Széchenyi nem ad elfogadható garanciákat a nemzeti függetlenség megőrzésére, s a kérdést etikai síkra terelve az egyének lelki függetlenségéről beszél, mely a kényes egyensúly megbomlását azáltal akadályozhatja meg, hogy hatására az egyén fejedelemtől és néptől, tehát előítéletektől függetlenül döntheti el, melyik oldalra áll. A következetesség azonban nem vitatható el Széchenyitől, ugyanis a fejedelem és nemzet közötti patriarchális viszonyról beszél. Jóllehet, a fejedelem tévedhetőségéről is szót ejt, rögtön visszakozik, és saját ítélőképességének megbízhatóságát kérdőjelezi meg.⁸

Egyesületekre az egyoldalúságot elkerülendő van szükség, hogy a lelkileg független egyének véleményei összecsapva, egymást formálva eljuttassák a közösséget az igazsághoz, a megoldáshoz. A politikai ellenzék szerepe is ez, mármint a konstruktív vita, melynek célja a nemzet problémáinak ésszerű megoldása.

Széchenyi Wesselényihez hasonlóan fél az anarchiától, a forradalomtól, mely a törvények fölé helyezkedve a nép önkényéhez vezet, s bár elismerik, hogy Angliában és Franciaországban a forradalmi változás pozitív eredményeket hozott, s távlatilag a korábban privilegizált rétegek hasznára is vált, hangsúlyozzák, hogy azon népek előtt példa még nem volt, s így a magyar nemzetnek a későn jövők előnyével kell élnie, a változásokat tárgyalások útján, békésen, férfiúi mérséklettel kell kieszközölnie, amire az aktuális politikai helyzetben meg is van a lehetőség. (Az uralkodó összehívta 1825-ben és 1830-ban az országgyűlést, s 1831-re újabb országgyűlést írt ki.) A körülmények mostohasága s az elnyomatás miatti siránkozás tehát alaptalan, s csak a lustaság igazolására szolgál. Egyénekre és nemzetre egyaránt igaz a megállapítás, miszerint az igazi, a pozitív szabadsághoz⁹ lelki függetlenségre, s akaratra, cselekvésre van szükség. Mindkét szerző hangsúlyozza a mánások felelősségét. Wesselényi elsősorban a néppel szemben, bár paradox¹⁰ módon a polgári alkotmány őrzésére hívja fel őket, hogy ne kerülhessen sor törvénytelenésre, népfelkelésre. Széchenyi a főnemesség felelősségét elsősorban a kormánnyal való együttműködési kötelezettségében, tárgyalási hajlandóságában látja, hogy meg lehessen előzni a fejedelmi önkényt. A *nemzeti függetlenség* kivívását nem tartják időszerűnek. Széchenyi egyenesen ábrándnak minősíti,

s a Dessewffy által példának felhozott teutonok és szkíták külső elnyomástól mentes, de vér és rombolás útján való szerzésre kényszerült függetlenségét mint komolytalan, s éppen ezért követhetetlen párhuzamot elveti.

Széchenyi és Wesselényi nemzetről és nemzeti szabadságról beszélve nem feledkeznek meg az egyénről, s az egyén szabadságáról, sőt az előbbit az utóbbi függvényének tekintik. Wesselényit idézve: „Mindennek önművelésére, s ami többnyire ebből származik, sorsa javítására kötetlen keze s szabad munkálkodási köre legyen. Amint tágulnak az ezt szűkítő korlátok: úgy növekedik a személyek szabadsága, úgy fejlődnek ki hasznót hajtva minden erők, s azon mértékben nő az egésznek boldogsága.”¹¹

A magyarság elmaradott, viszonyítási alapként elsősorban fejlett nyugat-európai országok szolgálnak: Anglia, Franciaország, Hollandia. Az összehasonlítás jogos, mert a magyarság nem elszigetelten létezik, része egy nagyobb rendszernek úgy gazdaságilag, mint politikailag, a különbségek láthatók, s a mérleg nyelve nem Magyarország javára billen. Az említett fejlett régió már maga mögött tudhatja a múltat, a feudális struktúrát, míg Magyarország a múltba, így a halál felé fordul, egy helyben toporog, vagy csak nagyon lassan mozdul előre. A feudális alkotmányban, mely csak egy privilegizált felső réteget tekintett nemzetnek, az a struktúra testesül meg, melyen túl kell lépni. A modellként és ideaként állított polgári alkotmány az elérendő, mely nemcsak az új, kialakítandó polgári rendszernek kell hogy megfeleljen, hanem a természet törvényének is, melynek aktualitása örök. Ez teszi lehetővé, hogy a polgári alkotmány modellezésekor a társadalmi szerződés elméletéből induljunk ki, mely eredendően kapcsolatba hozható a „legnagyobb szám, legnagyobb boldogság” tételével. Így egy sokkal tágabb nemzetfogalomban gondolkodik, lényegesen nagyobb körre terjesztve ki a szabadság áldásait.

JEGYZETEK

- 1 Ebben az értelemben beszélhetünk törvényes szabadságról, melyet az alkotmány mint társadalmi szerződés garantál.
- 2 Széchenyi István: Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására – Pest: Fűskuti Landerer Nyomtató Intézetében 1831. 51. o.
- 3 Wesselényi Miklós: Balítéletekről. Bukarest, 1833. 103. o.
- 4 Wesselényi: Balítéletekről, 27. o. Máté 7. 12. „Mindazt, amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük.”
- 5 Széchenyi: Világ 301. o.: „előre ható jótétemények”.
- 6 Az 1825-ös országgyűlésen hozott rendelkezések egy tudós Társaságról és a Casionoról ezen elv konkrét érvényesülését helyezik kilátásba. Széchenyi: Világ 100. o.
- 7 A 18. században a demokráciát (=népuralom) csöcselékuralomnak tekintették. Ennek egy korai előzménye a görögöknél található. Hannah Arendtet idézve: „A poliszt iszonomiának (=uralom-nélküliség) és nem demokráciának tekintették. A »demokrácia« szót, amely már akkor a többség uralmát fejezte ki, eredetileg az iszonomia ellenzői alkották, és ezt kívánták mondani: amire azt mondjátok, hogy »uralom-nélküliség«, az voltaképpen csak egy másik fajtája az uralkodásnak, ez a legrosszabb kormányforma, a démosz uralma.” Arendt, Hannah: A forradalom. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1991. 38. o.
- 8 Széchenyi: Világ, 117. o.
- 9 A „pozitív szabadsággal” kapcsolatban idézi Arendt i. m. művében John Adams – et: „A cselekvésben, nem a nyugalomban van a mi boldogságunk.” (43.)

- 10 Annyiban beszélhetünk ez esetben paradoxonról, amennyiben mindenféle politikai átmenet magában rejti a múlt és jövő kettősségét. Az elavult átformálása azzal kezdődik, hogy az elérendőt állítják elé mércéül.
- 11 Wesselényi: Balítéletekről 101. o.

A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága

BENTHAM KRITÉRIUMÁNAK ÉRTELMEZÉSE

Jeremy Bentham, a fenti gondolat megfogalmazója a 18–19. század fordulóján élt; jogász, filozófus, politikus volt. Az utilitarizmus képviselőjeként a moralitás mércéjévé is a hasznosságot tette. Széchenyi 1825 után foglalkozott intenzívebben Bentham filozófiájával. A „The Edinburgh Review” 1825. augusztusi számában Dumont tollából megjelent ismertetés hívta fel rá a figyelmét. A „The of Fallacies” az a mű, amelyből Széchenyi mélyrehatóan megismerkedett Bentham tanításával. Ez és a szerző más könyvei is Széchenyi könyvtárát gazdagították.

Már e dolgozat elején szeretném leszögezni, hogy a fenti elvet Bentham és Széchenyi másképp értelmezték. Széchenyiben visszhangra lelt a benthami elv, közbülső elemként beépítette, gondolatrendszere részévé tette. Benthamnál végcél volt a boldogság, amelyet evilági, és nemcsak erkölcsi, hanem anyagi értelemben is használt. De mindketten azt vallották, hogy magukkal együtt kötelességük másokat is, a lehető legtöbb embert boldoggá tenni.

Ha feltesszük a kérdést, hogy milyen kontextusban bukkant fel, és milyen súlyt kapott Széchenyi gondolatrendszerében a benthami elv, akkor rövidesen látni fogjuk, hogy máris e rendszer központi eleméhez érkeztünk.

Széchenyi a világot három síkra bontotta. Nagy ívet írt le; az egyéntől indult, haladt tovább a nemzet szintje felé, és jutott el a nagy egészhez, az univerzumhoz. Más-más törvényszerűségek jellemzik ezeket a szinteket, de közös elemet is találunk: a jobb, boldogabb lét felé törekvést. Hogyan jelenik ez meg az egyes síkokon? A világ halad, célirányosan, fejlődése lineáris. Állandó jobbulásról, tökéletesedésről beszélt itt Széchenyi. A nemzetek szintjén nem ilyen egyértelmű a mozgás iránya. Nem predesztinációról van itt szó, hanem felelősségről és szabadságról; a nemzet fiainak tevékenységétől függ hazájuk sorsa. Mindenesetre stagnálásról nem beszélhetünk: a világon vagy előre halad valami, vagy lemaradva visszasüllyed. A nemzethalál gondolata sem kizárt. Az egyén saját boldogságát keresve előbb-utóbb rádöbben, hogy sorsa nemzetéhez köti. Egyéni boldogulása a köz boldogulásával rokon. Miért van ez így? Széchenyi megállapította, hogy az isten úgy teremtette az embert, hogy annak fizikai, szellemi és érzelmi táplálékra van szüksége.¹ Csak ezek összhangja teszi számára lehetővé a boldogságot. Az erős nemcsak önmagát, hanem a lehető legtöbb embert is boldoggá szeretné tenni. Széchenyi úgy látta, hogy az egyén munkálódási köre a nemzet lehet.

Ennél kevesebb ki nem elégíti, nagyobbat pedig nem képes szívébe fogadni. Ezen az alapon ítéli el a „cosmopolitát” aki az egész világ fiának vallja magát. Viszont a hazaszeretetet a harmonikus lélek elengedhetetlen tartozéka, hiányát semmi nem pótolhatja.²

Az emberiségnek az tehát a feladata, hogy az egyén, a nemzet és az emberi nem szintjén a tökéletest minél jobban megközelítse. Ténykedésünknek, küzdelmünknek csak akkor van értelme, ha hasznos, munkánk pedig akkor a leghasznosabb, ha a lehető legnagyobb szám boldogságát mozdítja elő. Ez minden törekvés végcélja, erre kell irányulnia minden elméletnek. Széchenyi hitt az értelem jobbító erejében, vallotta, hogy a fejlődés nem képzelhető el józan és (jobb) szisztéma, rend nélkül. Feltételezi az ún. természeti törvények létét, melyek a legszilárdabbak, legtartósabbak, beírók következnek a legtöbb ember boldogsága. Ezeket a törvényeket kell az embereknek „dekódolniuk”. Hogyan történik mindez? A nemzet szintjén. Az emberek társadalmi tekintetben nem születtek egyenlőnek, természetes hierarchia van közöttük – Széchenyi felfogása szerint. Ezt a kifejezést Széchenyi „természeti álláshelyének” szinonimájaként használom. E természeti hierarchia csúcán áll az uralkodó, majd alatta helyezkednek el a mágnások, nemesek, polgárok, parasztok. Az egyén specializálódik, de a nagy egész sokoldalú. Kötelességek és az ezzel együttjáró jogok arányosan oszlanak meg a hierarchián belül, és ezzel arányos a szabadság mértéke is. Ha mindenki végzi a maga feladatát, az egész szintjén megvalósul a harmónia. A feladatokat csak bizonyos rétegek végezhetik el, de valamennyien felelősek a nemzet többi tagjának. Egyrészt kötelességünk végezni a feladatunkat, másrészt épp kötelességteljesítésünkkel következünk önbecsülésünk, önértékelésünk. A társadalom tehát különböző rétegekre oszlik, melyek feladata, törekvése más és más. Erkölcsi indíttatás és józan törvények kényszerítő ereje vezet az állam harmóniájához és stabilitásához. A közös nevező, ami az eltérő rétegek tevékenységének összehangolását biztosítja, a hazaszeretet. E rendszer feltételezi, hogy az uralkodó rendelkezik a legnagyobb szabadsággal, s egyúttal a leg súlyosabb kötelességekkel is. Széchenyi szerint a kormányzás alapelve a legnagyobb szám boldogsága. Az uralkodó közvetíti a nemzet felé a természeti törvényeket, s ezzel mintegy őrködik a nemzet felett. A törvényeknek megfelelő légkört kell biztosítaniuk ahhoz, hogy mindenki végezhesse a feladatát, másrészt a rosszra hajló emberi természetet is szelídíteni kell a magasabb rendű természeti törvények jegyében.

Milyen az egyén és a köz viszonya? Széchenyi egyértelműen kijelenti, hogy az egyén boldogsága mindenkor alárendelődik a többség, a köz boldogságának. Ez a probléma általában egybeesik a rövid és hosszú távú gondolkodás kérdésével. (Ami az egyénnek tehát rövid távon rossz, az a jövőben a köz boldogságát szolgálhatja. Pl. a „szoros hitel”.) A nemzet boldogulása szempontjából mindig hosszú távon kell gondolkozni.

Nincs a világon tökéletes kormányzás, nincs olyan pontja a földnek, ahol ne lehetne mit tenni, javítani. Hogyan valósul akkor mégis meg, hogyan lesz megfogható egyén és köz boldogsága? Az emberi törekvések végső mozgójeje, hogy a kellemeset keressük, a kellemetlent pedig kerüljük. (Az elv szintén Benthamtól származik.) Valamennyien, egész életünk során boldogságunk minél teljesebb megvalósítására törekszünk. Széchenyi érezte: ez részben tőlünk függ, részben szerencse, isteni adomány. Tőlünk függ a szerencse szelídebb rokona, a meglegedés, belső csend is.³ Ebben mindannyian egyenlőek vagyunk, királytól a koldusig valamennyiünknek erre van szükség. A meglegedés szinonim fogalmaként értelmezhetjük a lelki függetlenséget. Ennek négy összetevője van: a tiszta lelkiismeret, az élettudomány, az egészséges és a vagyoni

rend. A tiszta lelkiismeret elsősorban társadalmi helyzetünk meghatározta kötelességünk teljesítéséből adódik. Szolgálatot jelent ez, embertársaink szolgálatát. Az élet-tudomány feltételezi önmagunk és a világ bizonyos ismeretét, és így saját feladatunk felismerését. A reális, elérhető cél fontosságát emeli itt ki Széchenyi. Egyben törekednünk kell tiszta lelkiismeretünk fenntartására. Az egészség szintén nem elhanyagolható, gondoljunk csak arra – amit Széchenyi is hangsúlyoz –, hogy test és lélek szorosan összefügg egymással. A negyedik elem a vagyoni rend: javaim és így lehetőségeim tekintetében a tisztánlátást jelenti. Az így körülírt lelki függetlenség a boldogság előfeltétele. Az az alap, amelynek a háttérben meg kell teremtnie, de melynek fenntartása napi küzdelmet, állandó megújulási készséget feltételez. Hosszabb távon, távolról tekintve bizonyos állandóságot kell elérnünk a lelki függetlenség terén.

A boldogság Széchenyi számára nem a lemondani tudást, nem is az igénytelenséget jelentette, és nem az örömök hajszolását, nem hedonista életvitelt értett alatta. Akkor sem lehetünk szerinte boldogok, ha csak lelki táplálék bővében vagyunk. A boldogság kétszintű; fizikai és szellemi részből tevődik össze. Így megint test és lélek összhangjának szükségességére bukkanunk. „Pozitív szerencsére van alkotva az ember” – írta Széchenyi.⁴ Tehát nem lemondás, nem is a kevéssel való megelégedés, a világ javainak nem ismerése, hanem az azokkal való élni tudás, és a tőlük való függetlenség vezet a boldogabb léthez. Egyén és köz boldogsága elválaszthatatlan egymástól. A boldogság tehát nemcsak pozitív, hanem a társadalomhoz szorosan kapcsolódó, hierarchizált fogalom is. Széchenyi felfogása szerint minden réteg számára mást és mást jelent. Miért kapcsolódik boldogságunk ilyen szorosan a társadalomban elfoglalt helyünkhöz? Széchenyi gondolata a pozitív, aktív szerencséről azt is magában foglalja, hogy küzdenünk, tevékenykednünk kell érte. Természetesen mindenkinek a sorsa által meghatározott poszton. Arisztokratikus felfogása vezet ahhoz a végkövetkeztetéshez, hogy mivel az emberek társadalmi tekintetben nem születnek egyenlőnek, feladatuk más és más, ezért a boldogság is mást kell hogy jelentsen számukra. Az embereknek így nem priviligiumokra van szükségük, hanem arra, hogy kötelességük teljesítését a „társaság”, a társadalom, az állam lehetővé tegye számukra. Ez minden szinten, megfelelő mértékben a szabadság biztosítását tételezi fel. (A fenti gondolatmenetből következik, hogy a szabadság szintén hierarchizált.) Egy pillanatra visszatérve a lelki függetlenség második eleméhez (élettudomány), hangsúlyoznunk kell az önismeret, ehhez pedig a műveltség fontosságát. A közműveltség fejlesztése elengedhetetlen a társadalom harmóniájának biztosításához.

Elmondhatjuk, hogy Széchenyi gondolatrendszerében előkelő helyet foglal el az elv: minél nagyobb szám boldogságát előmozdítani a lehető leghasznosabb módon tevékenykedve. Ez utóbbi mikéntjére adott választ így fogalmazhatnánk meg: használjunk magunknak és másoknak hasznosan. Elengedhetetlen szívünk és eszünk összehangolása, a jószívűség helyes értelmezése. A célt akkor szolgáljuk leginkább, ha a természeti törvények által meghatározott szisztéma kibontakozását és zökkenőmentes működését tesszük lehetővé. Vagyis akkor gondolkozunk hosszú távon és szolgáljuk leginkább a köz javát, ha nem a bajt orvosoljuk a régi, rossz szisztémát konzerválva, hanem megelőzzük a bajt: megváltoztatjuk a struktúrát. Lelki függetlenség tekintetében esélyeink egyenlőek. De ez csak alap a boldogság felé, csak „túrhetővé teszi létünket”.⁵ Szükségünk van megfelelő mértékű szabadságra, egy olyan tágas, szabad térre, amelyben tevékenykedve, alkotva mindenki maga törekszik boldogsága megvalósítására. Akkor hasznos tevékenységünk, és úgy biztosítjuk a lehető legnagyobb szám boldog-

ságát, ha megfelelő körülményeket biztosítunk nekik feladataik elvégzéséhez. Ezzel tesszük lehetővé, hogy ki-ki kibontakoztassa és tökéletesítse önmagát, ezáltal a nemzetet, és végső soron a nagy egészet, az emberiséget.

Széchenyi művével nem egy elméleti konstrukciót akart felállítani, hanem a gyakorlatra koncentrálni úgy járt el, mint a jó orvos; megvizsgálta a beteg állapotát, felismerte a bajt, és megállapította, hogy mire van szükség a gyógyuláshoz. Magyarország betegsége, a nemzet felemelésének vágya ösztönözte Széchenyit a *Hitel* és a *Világ* megírására is.

Hogyan konkretizálódik az elmélet, milyen orvosságot tart szükségesnek az író Magyarország számára? A kulcsszavak: közműveltség és nemzetiség.

A nemzet erőműve akkor működik eredményesen, zökkenőmentesen, ha az uralkodó és a nemzet között összhang valósul meg az ország kormányzásában. Magyarország boldogsága közműveltségünktől függ. A műveltség az önkény egyedüli ellenszere, másrészt a műveltség erő, az erő gazdagság, a gazdagság szabadság. A nemzetiség, nemzeti eszme az az összetartó erő, a társadalom különböző rétegei számára a közös nevező, amelyben a társadalom tagjainak egymásrautaltsága és a közhaszon által összefogott potenciális egysége megnyilvánul. Az erők összefogásához, a nézetek összehangolásához elengedhetetlenek az egyesületek. Talán meglepő, amikor kijelenti: ő a legtöbb magyar ember számára minél több pénzt akar teremteni. Szembetűnő a hasonlatosság e kijelentés és vezérelvünk között. Hogyan függ össze a kettő? Gondoljunk a lelki függetlenség negyedik kritériumára. Magyarországon a legnagyobb probléma a vagyoni renddel van, következésképpen Széchenyi ezzel foglalkozott a legtöbbet. A legtöbb ember számára ezt a szoros hitel révén vélte elérhetőnek.

Az embereket úgy kell megítélnünk, amint vannak, és nem úgy, ahogy lenniük kellene – vallotta Széchenyi. Fogadjuk el, hogy hasznukat keresik. Ezt teszi ő is, amikor moralizálja a haszonelvűséget, bebizonyítva, hogy a legésszerűbb a haza javára tevékenykedni. Magyarországon viszont az adott körülmények között nem éri meg gazdálkodni, és nem vonzó itt élni.

Mi adja majd azt a külső erőt, amellyel korszerű országot teremthetünk, lakhatóbbá, kényelmesebbé tehetjük Magyarországot, a „régí várat”, hogy itt is hasznat hozzon az emberi munka, és ne legyen szégyen magyarnak lenni? Széchenyi válasza ez volt: nemcsak haszonvágunk, hanem teremtő hajlamunk is keresi a maga kielégülését. Bár nem mondta ki, de finoman érzékeltette, hogy ettől várja a megoldást. Egy létrehozandó elitre gondolt – elsősorban saját osztályostársaiból –, akik majd magukra vállalják az átalakítás nehéz és önzetlen munkáját. Itt visszakanyarodhatunk a dolgozat elején hangoztatott idézethez: „Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében”.⁶

Így értelmezem tehát Bentham kritériumát Széchenyi művei alapján. Összevetve Wesselényi boldogságfogalmával, lényegi különbségeket nem találunk, csak a szövegösszefüggés más. Mindketten vallják, hogy az egyén és a köz boldogsága összefügg, vallják, hogy a boldogság feltételez egy bizonyos állapotot, melynek talán leglényegesebb összetevője a szabadság – ezzel jár együtt az erő és a gazdagság –, és ebből sarjad ki a boldogság dinamikus fogalma. A boldogságot mindketten tevékenységhez, munkához kötik. Széchenyi szemléletét áthatja a haszonelvűség: ne csak tegyük a jót, az sem mindegy, hogy milyen hatékonyan tesszük. Szív és ész összhangjával, hosszú távon gondolkozva kell cselekednünk. Cselekedeteink mércéje a hasznosságuk. A lehető legnagyobb rész boldogsága mint közbülső cél jelenik meg. Wesselényi azt vallja, hogy

az emberi lét elsődleges feladata az öntökéletesítés. Ez minden tevékenység legmélyebb mozgatórugója. A hatékonyságnál fontosabbnak tartja a kitűzött célt, magát a szándékot.

Összegezve elmondhatjuk: Bentham számára a cél a boldogság elérése akár erkölcsi, akár anyagi értelemben itt a földön. Széchenyit és Wesselényit olvasva érezzük, hogy van fontosabb a boldogságnál; ami előttünk lebeg, a mérce, a kritérium nem evilági. Az e cél felé törekvéssel jár együtt a boldogság.

JEGYZET

- 1 Világ. In: Széchenyi I.: Hitel, Világ. (Bp., Közgazd. és Jogi Kvk. 1984. reprint.) Szerencsétlen ideák, 188. o.
- 2 Hitel. Ön- és körülményismereti töredékek, 48–49. o.
- 3 Hitel. A magyar gazda nem viheti mezeit...
- 4 Hitel. A magyar nemes nem bírja magát olyan jól...
- 5 Hitel. Ön- és körülményismereti töredékek, 51. o.
- 6 Hitel. Bevezetés.

A „vadság” és a „civilizáció” fogalmai

SZÉCHENYI ISTVÁN *HITEL ÉS VILÁG* CÍMŰ MŰVEIBEN

Széchenyi reformerként az ország polgári állapotainak kifejlesztésére törekedett. Felismerte, hogy a polgári civilizáció meghonosításának szándéka csak akkor lehet eredményes, ha a szükséges helyen és megfelelő módon alkalmazott hatékony tettekre, s azok eredményére vezet. Ebben pedig az önismeret döntő előfeltétel, hiszen az adott helyzet feltárása segíthet abban, hogy a tennivalók megfelelő módját és helyét ki tudjuk választani. Ez viszont reális múltértékelést és történelemszemléletet feltételez.

Széchenyi behatóan foglalkozott az emberiség fejlődésének szakaszaival, mégis a művei alapján a fejlődésről alkotható kép nem egyértelmű. Főleg a fejlődés ívét és irányát tekintve figyelhető meg kettősség. A kettősség egyik oldala, hogy hitt az emberiség általános fejlődésében és előrehaladásában. Azt vallotta, hogy a történelem folyamán a tapasztalatok egymásra halmozódásával az emberiség egyre nagyobb tudásra tett szert, s ezáltal egyre magasabb fejlődési fokra jutott el: eljutott a vadságból, a barbárság állapotából a civilizációba, a kiműveltség korába. Ezt az egyenes vonalú, felfelé ívelő fejlődési képet sokan Jeremy Bentham hatásának tulajdonítják. Ennek a fejlődési típusnak az alapján várhat az emberiség nagyobb anyagi boldogságot a jövőtől, s ezért káros a múlthoz ragaszkodni.

Széchenyi történelemszemléletében azonban felfedezhető egy, az előzőtől teljesen eltérő felfogás is, amely a „nemzetek lesznek, nemzetek vesznek” elv alapján gondolkodva a nemzetek körforgásszerű fejlődését feltételezi. A tétel kifejtésekor Széchenyi

párhuzamot von az egyén élete és a nemzet fejlődése között, és az egyes emberek életkorához hasonlóan a nemzetek fiatal-, érett- és öregkorát különbözteti meg. Ezt a szemléletét Madame de Stael hatásának tulajdonítja a szakirodalom.

Ha a két felvázolt fejlődésszemléletet megkíséreljük ábrázolni, az elsőt egy egyenes vonalú felfelé ívelő vonallal, az utóbbit pedig egy befejezetlen körrel lehetne leírni. A két egymástól eltérő fejlődésséma egy művön belül fordul elő, s ez elég ok arra, hogy feltegyük a kérdést: hogyan egyeztethetők ezek össze egymással? Mivel Széchenyi elvontan értelmezte a nemzetek fejlődését, s konkrétan egyedül Magyarország történelmére tért ki és próbálta a megfelelő fejlődési pontra besorolni, ezért úgy vélem, a mű elemzőjének is elég egyedül Magyarország példáján keresztül foglalkozni a problémával. A két, egymástól igencsak eltérő szemléletű értelmezés egyeztetése Magyarország esetében lehetséges volt, hiszen a másfél évszázaddal ezelőtti Magyarországot Széchenyi a vadság és a civilizáció rendszerében a kettő közti állapotba, az életkorok rendszerébe szerint pedig a fiatalokba helyezte, így akármelyik sémát nézzük is, Magyarországra egy boldog jövő várhat. A két felfogás szembenállása a fenti összefüggés miatt nem látszik feloldhatatlannak.

Széchenyi a *Hitel* 70–75. oldalán foglalkozott a vadság és a civilizáció kérdéskörével. Abból a tételből indult ki, hogy az emberiség történetének két kora létezik: a vadság és a civilizáció. E két korszakban a nemzetek erősek, dicső tetteket hajtanak végre, vagyis olyan nemzetek, akiknek példáját a többi követni igyekszik. E kettő között helyezkedik el a nemzetek ún. átmeneti kora is, ami a vadság és a civilizáció kora közé beékelődött kor, ám ebben az állapotban kivétel nélkül félig felvilágosult, erejükben megosztott, gyenge nemzeteket találunk. Magyarország múltja a vadság kora volt, amelyben a testi erő uralkodott, s ez a kor leginkább egy üvöltő oroszlánhoz hasonlítható. Múltbeli erőnk és nagyságunk bizonyítéka az a tény, hogy képesek voltunk a törököt megállítani. A jelen azonban a gyengeség kora, hiszen a két állapot között állunk félúton, és rajtunk múlik a túllépés meggyorsítása vagy ittlétünk meghosszabbítása. Fejlődésünket, azt, hogy ezen az állapoton túllépünk, elősegíthetik a külföldet megjárt nemesek. Azok, akik rádöbrentek címeik hiábavalóságára és arra, hogy a legfőbb érték az önerő. Az ő irányításukkal indulhatna el az a nevelés, amelynek célja az ország civilizálásának szükségére ébreszteni annak lakosait, hogy ezáltal eljuthassunk a civilizáció korába. Abba a korba, amely az ész győzelmét jelenti a testi erő felett (képekben kifejezve: a lefegyverzett férfi győzelmét az üvöltő oroszlán felett).

A felvázolt fejlődési modellre Széchenyi a későbbiekben alig tért vissza, legfeljebb néhány, a civilizált jövőt idealizáló képben, amelyben rendkívül harmonikus állapotot feltételezett.

Széchenyi a tétel magyar viszonyokra alkalmazásával a múltat eszményítő, s a reformokat ellenző nemesi réteg érvelésének fő oszlopát ingatta meg, hiszen megcáfolta azt, hogy őseink ugyanolyan állapotok között éltek volna, mint mi. A régi kor alapja szűnt meg azáltal, hogy elfogadtuk az adófizetők katonáskodását – állította –, és ennek következményeit is el kell fogadnunk.

Széchenyi másik, nemzetek fejlődésmenetét bemutató tétele a *Hitel* 161–163. oldalán található. Széchenyi abból a korában közvetlen bizonyosságnak tekintett feltevésből, abból a tételből indult ki, hogy a természet rendje körforgás, a különböző egységek folyton összeállnak és széthullanak, miközben a világegyetem az egyetlen örök. Viszont szintén bizonyítás nélkül vezette le azt a tételt, hogy ez a körforgás az emberiség történetére is igaz. A vadság idején megindult ugyanis az emberek társulási

folyamata, ami a házasságon és egyéb más egységeken keresztül vezetett el a nemzet kialakulásához. Amint kialakult egy nemzet, beindult annak „életórja”. Ez az óra leginkább egy homokórához hasonlít, tehát egyértelműen véget ér valamikor. Az ifjú- és érettkor után bekövetkező hanyatlásnak a jele, hogy a lakosok elkorcsosulnak, és a nemzeti szellem hiábavalóságokra alapozódik. Ebből viszont az következik, hogy a nemzetek történelme egy előre kijelölt pályán mozog, mellyel szemben az ember tehetetlen. Ezért változtatott Széchenyi hamarosan ezen a beállításon (*Hitel* 169.), hiszen az előző nézet leveszi az egyes ember válláról a történelemformálás felelősségét. Széchenyi a módosításban kimondta, ismételten a természetből kiindulva, hogy amint az egészséges fejlődésű tölgy is ritka, hasonlóképpen egy nemzet fejlődése sem csak a felvázolt séma szerint haladhat, mert előfordulhat, hogy valamelyik kor kimarad, illetve a korok időtartama maga is változó. Épp ezért a nemzet sorsát alakítók felelősége olyan, mint azé, aki fát ültet, és figyelembe kell vennie minden körülményt az egészséges fejlődés érdekében. Mivel Magyarország múltjában nincsen olyan dicső emlék, mely az ország hajdani nagyságát hirdetné, így boldog lehet a nemzet, mert nem játszotta még el a történelmi felemelkedés lehetőségét, s ha polgárai úgy alakítják hazájuk állapotát, boldog jövő várhat még rá.

Dessewffy József, mint a *Világ*ban olvashatjuk, ezt a tételt is kritika alá vette. Kritikája szerint Nagy Lajos és Mátyás király kora dicső és fejlett volt, és ennek figyelmen kívül hagyása miatt múltgyalázással vádolta meg Széchenyit. Ő a vádra válaszolva azt a nézetet fejtette ki, hogy mind Nagy Lajost, mind Mátyást a saját korában kell megvizsgálnunk, és tapasztalhatjuk, hogy ezek a korok csak az őket megelőzőnél voltak fejlettebbek, nem pedig saját koruk más nemzetéhez képest. Széchenyi a *Hitel* 197. oldalán ismertette, hogy szerinte hogyan szakaszolható a magyar történelem: Szent István és Szent László kora a gyermekkor, Nagy Lajos és Mátyás kora a serdülőkor, Mária Terézia uralkodása idejére esik a fiatalság kora, a jelen a férfikor, a jövő pedig az emberkor, mely eldönti, hogy korcsos hervadás vagy tündöklő öregség vár ránk.

Az a tétel, miszerint a természet rendje körforgás, a köznapi gondolkodás szintjén valóban nem szorul bizonyításra. A probléma csupán az, hogy Széchenyi ugyanilyen egyértelműnek tartotta azt is, s ezt sem bizonyította, hogy ezen törvényszerűség szerint alakul a nemzetek sorsa is.

Széchenyi az emberiség fejlődése alatt a nemzetek fejlődését értette, mely nemzetek életét általános törvényszerűségek irányítják. Ezek az általános törvényszerűségek azonban csak annyiban érvényesülnek, hogy mindenütt megvan az előre- és visszalépés lehetősége, s az már a nemzetet irányítók felelősége, hogy merre viszik azt. A törvényszerűségek ismertetése után csak a magyar példával foglalkozott, és más nemzeteket ebben az összefüggésben alig említett. Leszögezhetjük, hogy Széchenyi alapvetően nemzetekben gondolkodott, az emberiség inkább mint nemzetek összessége létezett a számára. A fejlődés szakaszai: a vadság és a civilizáció, a nemzetóra-beosztás olyan tételek, amelyeket Széchenyi nem bizonyított, hanem tényként ismertetett, majd ezeket rögtön a magyar példára vonatkoztatva érvelt. Széchenyi múltba tekintése és múltértékelése összekapcsolódott az önismeret tételével, hiszen csak a múlt helyes értékelése után juthatunk el olyan helyzetképhez, amely a valódi problémák feltárásával a fejlődés, a civilizáció megteremtésének az útját kijelöli. Ezt a kijelentést támasztja alá a *Hitel* 153–54. oldalán leírt hasonlat. Eszerint a felülről jött reformok kudarcának oka mindig is a nemzet reformokra való éretlensége volt. Vagyis ahhoz, hogy reformtörekvéseink célt érjenek, tisztában kell lennünk múltunkkal és jelenlegi helyzetünkkel.

N É Z Ő

FRIED ISTVÁN

A nemzeti szorongás múltjából
és jelenéből

[Štúr] minél sebesebben kívánja az örök megváltást létesíteni, mert az idő komoly arccal tekint reánk, de adassanak eszközök, kivált a felföldi szegény jobbágnak – mert különben önjerejére bízni azt annyit tenne, mint tőlök megtagadni.

(*Nemzeti Újság* 1848., 658. szám)

Ki hinné, hogy akad a szlovák nemzeti és népi (ön)tudat legendás, tragikus, félre- és meg nem értésekkel teljes, sokszor és sokféle elfogultsággal (fel- és alá)értékelt hő-sének, a költő-szerkesztő-teoretikus-nyelvújító Ludovít Štúrnak (1815–1856) olyan munkája (nem apró versikéje vagy jelentéktelen kisp prózája, hanem terjedelmes könyve), amely mind a mai napig nem jelent meg anyanyelvén. Ő maga németül fogalmazta, előbb Moszkvában jelentette meg 1867-ben Vladimir Ivanovics Lamanszkij (1833–1914), aki szláv kultúratörténettel foglalkozott, tehát jóval a szerző halála után, majd 1931-ben látott napvilágot a mű Pozsonyban, németül, a cseh irodalomtörténész, Josef Jirásek (1884–1972) bevezetésével és jegyzeteivel. Štúrnak ez a röpirat formájú nemzet(iség)-politikai programja egyként tanúskodik a szláv-ság küldetésébe vetett, utópiával árnyalt hitéről meg egy Habsburg Monarchia-beli, egyszerre Monarchia- és szláv-ság-párti politikus zsákutcájáról; ugyanolyan dühvel és elszántsággal fordult a „szláv-ellenes” német, magyar és általában „nyugati” politikai törekvések liberálisai ellen, miként bírálja az Oroszországtól elforduló lengyeleknek és cseheknek a nyugati eszme-áramlatokat adaptáló, a Nyugat segítségére építő elképzeléseit. *A szláv-ság és a jövő világa* (*Das Slawenthum und die Welt der Zukunft – Szlavjansztvo i mir buduscsego*) című mű azonban korántsem feltétlenül következik Štúr irodalmi és politikai pályájából, leg-alábbis nem minden részletében, legfeljebb néhány mozzanatában. A szlovák nemzeti mozgalom úttévesztéséből azonban egyenes út vezet idáig, jóllehet, nem ez volt az egyetlen lehetőség 1848/49 tanulságainak levonására. Mindennek, valamint az úttévesztés okainak földériteése, értelmezése már csak azért is szükséges, mivel a mai szlovák (és nemcsak szlovák) megosztottság, ezen belül a szélsőséges, nemzetinek hipertrofizált képzelgések szintén ide vezethetők vissza, miképpen régióink hasonló fejlődéskanyarai nemzeti méretű frusztráltságot okozhattak. Előlegezzünk ennyit: a röpiratban jócskán kapunk a csalódottság és megtévesztettség tudatosulásából, a szüntelen fenyegetettség érzéséből, amely mellé a szlovák (és nemcsak a szlovák) gondolkodás Európa, a nagyvilág, a Monarchia hálátlanságát, macchiavellizmusát párosítja, továbbá az össznemzeti szorongásból és nem utolsósorban az elárultatás élményéből. A szlovák politikai gon-

dolkodás történetében Štúr alapvetésének jelentősége igencsak számottevő. Annál is inkább, mert a demokráciára őszintén fogékony, saját és népe elhivatottságát militánsan, de tiszta eszközökkel hirdető költőlelkű politikus saját korábbi eszményeit (vö. mottókat) tagadta meg élete végén; személyes – politikusi és emberi – elmagánosodását, kiszorulását a magyarországi, monarchiabeli és természetszerűleg ezzel együtt európai politikából (részben joggal) nemzeti katasztrófaként élte meg. A szlovák célkitűzések ellentmondásai és a jóhiszeműen rossz választások okozta kudarcot egyetemes szláv vereségként minősítette. S ha körültekingett az 1848/49-es forradalmi hullám elcsitul-takor, bürokráciájával berendezkedő, megszilárduló önkényuralmakat látott, hazájában és Franciaországban. Minden oroszok cárja birodalmát azoknak a szláv ősdemokráciát a jelenre álmódó, inkább vízióktól fényes, mint valós történelmi tényeket tartalmazó néprajzi, történelmi, régészeti munkákon keresztül ítélte meg, amelyeknek világánál a cári Oroszország ideálisnak, valamennyi, szétszórtsága miatt gyenge szláv „törzset” a jobb cél érdekében egyesítőnek, az egység és egyenlőség birodalmának tett. Štúr számára Oroszország ama egyesítő közép, amely köré az ellenséges germán és magyar elemektől szorongatott szlávok tömörülhetnek: ebben a szláv impériumban valósulhat meg mindaz, amit az irigy és egoista Nyugat (már Ján Kollárnál is: „irigy Teutónia”) a szlávoktól megtagadott.

Ez azonban Štúr esetében azt (is) jelenti, hogy az 1840-es esztendőök roppant munkája jórészt hiábavaló fáradozás volt, nyelvertertése mintegy fölösleges kísérlet a csehektől függetlenedő szlovák tudat erősítésére (hiszen az egységes szláv államban az irodalmi nyelv majd úgyis az orosz lesz!), az egyébként is megosztott szlovákság vallási ellentétei pedig a pravoszlávia jótékony közösségében feloldódnak. Apró kitérőképpen jegyzem meg, hogy *Le Monde Gréco-Slave* című könyvében, 1844-ben Cyprien Robert francia szlavista ajánlott hasonló megoldást a nyugati szlávoknak – a pánszlávizmustól már ekkor rettegő-rettegtető magyar sajtó nem csekély döbbenetére.

A szlovák megosztottság volt kísérője Štúr életének és harcainak. A szlovákoknak jóval kisebb hányada volt evangélikus, a többség katolikus, a szlovák reformátusok száma elenyészően csekély. A katolikusok központjának Nagyszombat számított, Pázmány Péter, illetőleg az Egyetemi Nyomda tevékenységének intenzívebbé válása óta jelentek meg szlovákoknak szóló kiadványok. Ezeknek nyelve különbözött a szlovák evangélikusokétól, akik a biblikus cseh nyelvet használták istentiszteleiteiken, illetőleg az irodalomban. Ez a nyelvi hagyomány a XVI. század végéig vezethető vissza, és a szlovák evangélikusok hányatott sorsa és üldöztetése ellenére egyházi és világi műfajokban élt, virágzott. Sőt: egy időben ez az 1593-as králicei bibliára alapozott cseh-nyelvűség mintegy a (cseh nyelvű) szlovák irodalom természetes kifejeződéseként funkcionált. Ennek következtében a szlovák származású evangélikus írók két irodalomban voltak otthonosak: a csehben és a szlovákban, mivel például nehézség nélkül publikálhattak prágai almanachokban, cseh kiadványokban. A „nemzeti látószög”-ű cseh-szlávizmus a maga igazolására, a cseh-szláv nyelvi és nemzeti közösség bizonyítására használta föl a szlovák evangélikusok irodalmát, önszerveződésű intézményeit (az 1803-as alapítású pozsonyi cseh-szláv tanszéket, tudós társaságokat), demonstrálván a csehszlávizmus gondolatának folyamatos létét a szlovák tudat történetében. Más kérdés, hogy a sikeres ellenreformáció, Pázmány Péter ügyes és méltányos „nemzetiségpolitika”-ja, majd a katolikus egyház hatalma, ereje, szervezetsége következtében a szlovák evangélikusok szűkebb térre szorultak, bár nemzetközi tudományos kapcsolataik (a külföldi egyetemjárás révén) számottevőek voltak. Magyarországon a katolikus egyház sosem volt olyan értelemben nemzeti egyház, mint pél-

dául a lengyeleknél, sem a magyar, sem a szlovák katolikus intelligencia, egyházi irodalom a XIX. században nem tett szert olyan kizárólagosan nemzeti (vagy ellenzéki) szerepre, mint majd fog a szlovák evangélikus, főleg lelkészekből álló értelmiség (vagy a magyar protestáns nemesség a XVIII. század utolsó harmadában, a XIX. század elején). Tévednénk azonban, ha nemzeti közömbösséggel vádolnók a szlovák katolikusokat; ha az anyanyelv elhanyagolásával jellemeznők őket. Sőt, az általuk használt, „nyugatszlovák” nyelvjárás inkább biztosította a különállást a csehektől, mint a biblikus cseh nyelv. Továbbá: a latin nyelven író szlovák papok történettudományi munkái alapozták meg a később ideológiává sűrűsödő-népszerűsödő legendákat, származási és rokoni elméleteket, amelyek a szlovák nemzeti mozgalomban a magyar honfoglalási és országszerzési történetekhez hasonló szerepet játszottak. Reneszánsz és barokk munkákból merítve a XVIII. század végén kapja meg első kifejezett, nemzeti eszmévé alakítható formáját a Nagy-Morva Birodalom gondolata, a szlovák kontinuitáselmélet, miszerint egyfelől a szlovákok közvetlen leszármazottai a Nagy-Morva Birodalom lakóinak, másfelől a magyarok honfoglalása valójában jogszerű szerződés volt, ebből a sosem meghódolt szlovák népnek a magyarokkal való természetes jogegyenlősége következhetett. Ezzel párhuzamosan Anton Bernolák (1762–1813) teremti meg az első szlovák irodalmi nyelvet, foglalja rendszerbe a XVIII. század végén, a leginkább a nyugatszlovák nyelvjárásra építve, de felhasználva más szlovák nyelvjárási elemeket is. A szlovák nyelvtant alkotó, majd ötkötetes szlovák–cseh–latin–német–magyar szótárt összeállító Bernolák (egyébként Érsekújvár papja) a szlovák nyelvet akarta egyenjogúsítani a csehvel és a Magyarországon használatos főbb nyelvekkel szemben, egyben a szlovák nyelvet beszélők öntudatát is emelni szerette volna, egyetértéssel idézve a XVIII. század első felében Pozsonyban működő iskolaigazgató-tudós, Bél Mátyás (1684–1749) szavait: *„ha helyesen akarunk ítélni erről a nyelvről [ti. a szlovákról. F. I.], (...) nem marad el a komolyságot és a méltóságot tekintve a spanyol, a könnyedséget és a nyájasságot tekintve a francia, az emelkedettséget és a hathatóságot tekintve az angol, a fenséget és az érzelmegzaltságot tekintve a német, a szelidséget és az édességet tekintve az olasz, végezetül a roppant erőteljességet tekintve a mi magyar nyelvünk mögött.”*

Amire figyelnünk kell: Bernolák elfogadva Bél nyelvkarakterológiáját, a szlovákot európai környezetbe helyezi, egyetlen nyelvvel való érzelmi azonosságot hangsúlyozva: „a mi magyar nyelvünk”-kel. Ezzel egyáltalában nincsen ellentétben, hogy Bernolák más helyen a „pannóniai szlovák” nyelvet olyképpen állítja szembe a többi szláv nyelvvel, hogy anyanyelve eredetiségére és természetes kellemetességére nézve a legközelebb áll az ősi „szláv nyelvhez”. Bernolák és nemzedéke számára nincsen elentmondás a Magyarországhoz tartozás és a szlovák anyanyelv meghatározta szlovák tudat között. Nyelvészünk nemcsak ért, hanem fogalmaz, prédikál is magyarul. Két magyar nyelvű prédikációja nyomtatásban is megjelent, erről azonban a szlovák művelődéstörténet érthetetlenül keveset szólt. S bár azt a kutatás kiderítette, hogy a nagyszótárának VI. köteteként megjelentetett *Repertórium* nem az ő munkája, hanem az ugyancsak szlovák tudatú Juraj Palkovič (1763–1835) esztergomi kanonoké (ennek a kötetnek az előszavában található az a mondatok, amelyek szerint szükséges és helyes a magyar nyelv terjesztése), a cseh és a biblikus cseh nyelvű szlovák köz- és tudományos élet sokáig nem bocsátotta meg a nyelvújító és nyelvi rendszert kodifikáló Bernoláknak, hogy határozottan szét akarta választani a szlovákok nyelvét és a csehekét. S mintegy a csehektől független, Magyarországon belül kibontakozó szlovák fejlődést sugallt.

Igaz, Bernolák nyelvteremtése nyomán nem jött létre széles távlatú nemzeti irodalom. Csupán a klasszicizáló papköltő, Ján Hollý (1785–1849) nemzeti-szláv őstörténeti tárgyú eposzai és egyéb antik műfajokat korszerűsíteni kívánó kísérletei, valamint *Aeneis*-átültetése (amelyet a Baróti Szabó Dávidéval lehetne egybevetni!) igazolták ennek a nyelvnek hajlékonyságát, újszerűségét. Bernolák nyelvi törekvései (részben Hollý művei által) ott arattak sikert, ott ihlettek, ahol a legkevésbé lehetett várni, az 1830-as években egészen fiatal szlovák evangélikusok nemzedékénél, Štúréknál, az ún. Štúr-iskola nyelvi gondolkodóinál. Ennek megértéséhez azonban szükségesnek tetszik egy kis kitérő.

1819-ben foglalta el pesti segédlelkési állását az evangélikus egyházközségnél Ján Kollár (1793–1852). Az 1810-es évek német diákmozgalmain felbuzdulva kezdett neki szervezőmunkájának. Az első lépésben önállósítani szerette volna a szlovákokat egyházközségében, majd a hozzá eljutó szlovák sérelmeken eltöprengve egyre közelebb került egy össz-szláv megoldáshoz. Ennek lett eredménye szerbül, németül, csehül, majd a többi szláv nyelven is megjelentetett röpirata: *A szlovák irodalmi kölcsönösségről*. A mindvégig az egyházi-biblikus cseh nyelvhez ragaszkodó Kollár csupán kulturális kölcsönösségről, egységről beszélt, más műveiben megnyilatkozó délibábos szláv őstörténeti nyomozásai egy szinte egész Európára (legalábbis Német-, Olasz- és Magyarország egy részére) kiterjedő, hajdani szláv kultúráról, dicső hajdankorról hoztak tanúbizonyságot, sugallván ennek a régi dicsőségnek feleleveníthetőségét. Erre bizonyulhat célszerű eszköznek a szláv kölcsönösség tudatának elmélyítése. Kollárt utazása során Horvátországban hatalmas lelkesedéssel fogadták, és nem csekélyebb méltatásban volt része a többi szláv irodalomban. Tételei egy cseh–szlovák közösséget céloztak, amely azonban nem rendelkezett – legalábbis nyíltan – politikai színezettel, sokkal inkább nyelvi jellegű volt. Más kérdés, hogy az 1840-es esztendő magyar politikai irodalma „pán-szláv”-ként könyvelte el Kollár tevékenységét. Idetartozik még az is, hogy az 1820-as években adta ki szonettjeit Kollár, ezeket fűzte össze nemzeti eposszá, *Slávy dcera* (*A szlávasság – dicsőség – leánya*) címmel, s ez mindinkább bővítve, végleges formáját az 1850-es évek elején nyerte el. Ebben a műben – az *Isteni színjáték* mintájára – a szláv mennyországba, illetőleg a Pokolba juttatja azokat, akiknek valamilyen közük volt a szlávokhoz. Árpádtól Pulszky Ferencig, Henszlmann Imréig, Dugonics Andrásig több magyarnak jut osztályrészül a Pokol, de nem juthat be a szláv mennyországba Anton Bernolák sem.

Ilyen előzmények után formálták meg Štúrék a középszlovák nyelvjárást alapul véve a szlovák irodalmi nyelvet. Nem csekély felháborodás kísérte az 1843-as hlubokai tanácskozást, amelyen az új nyelvről döntés született. Kollár és hívei a támadások ösztüzét zúdították az ifjú evangélikus szlovákokra. „Pálinkaszagú szlovákság” – ez még az enyhébb minősítések közé tartozott. Mások, főleg cseh részről, szakadárként bélyegezték meg Štúrékat, akik a magyarok malmára hajtják a vizet azzal, hogy a másképpen védtelen szlovákokat elszakítják (nyelvileg) a csehektől. Maguk a szlovák evangélikus lelkészek is kínos helyzetbe kerültek. Éppen az 1840-es évek elején menesztettek küldöttséget az uralkodóhoz, hogy sérelmeikre, amelyeket a magyar túlkapasok miatt írtak össze, orvoslást találjanak. Széchenyi István támogatta akciójukat. Ekkor Štúr, aki egyébként szintén szembenállt a magyar nyelvi-nemzeti mozgalommal, Bernolák nyelvteremtését látszik követni, és a sok évszázados nyelvi hagyományt és kulturális közösséget szinte tagadva, a csehektől távolodóban a nyelvi-nemzeti függetlenséget, az emancipálódást határozza meg célként.

Štúrék pozíciója ellentmondásos volt. A nemzetközi tekintélynek örvendő Kollár és az evangélikus lelkészek jelentős része elfordult tőle, míg például a szlovák törekvéseket rendszeresen és olykor méltánytalanul bíráló *Pesti Hírlap* e téren melléje állt. A vita túllépett a szlovák belső körökön. A körmöcbányai szlovák lelkész a *Protestáns Egyházi s Iskolai Lapban* írt le ilyeneket (1846-ban): *„Ez nem élő nyelv vagy valamely megye beszédmódja, hanem zagyvalék, mozaik, valamennyi tót pórnép jargonaiból, egészen saajátságos, csak Stur önkényes agyának szüleménye, hasonló ama bábel-tornya építéskorihoz.”*

Štúr bűne azonban nemcsak ez; hanem még súlyosabb: *„minden, a Sturféle új nyelven írt munkák és hírlapok tagadhatatlan r. katolikus szint viselnek magukon, mi prot. embernek igen feltűnő.”*

Így Štúrnak vitatkoznia kellett vallás- és nyelvbéli atyjafiaival, és vitatkoznia kellett a csehekkel. Ugyanakkor nem halkította le hangját, ha a magyarokról nyilatkozott. A szlovák nemzeti követeléseknek továbbra is szószólója maradt. Ebben a minőségben jutott be a magyar országgyűlésre. Az egykorú magyar hírlapi tudósítás, a *Nemzeti Újság* némi gúnnyal számolt be arról, hogy *„a magyar ajkúak a panszláv Stur Lajosra szavaztak, s a magyar [ti. jelölt. F. I.] mellett többnyire a tót ajkak hangzának. A győzelmet a tót újság érdemes szerkesztője vívta ki. Már így is egyesülnünk kell, miután maguk a magyarok nyújtanak kezet Panszlavóniának.”*

Diétai követként Štúr rendkívül aktívan vett részt az utolsó (1847–48-as) reform-országgyűlés munkájában. Felszólalásaiban szót emelt a jogegyenlőség, a jobbágyok örökös megváltása, sőt felszabadítása mellett. Nézetei közül nem egy a Petőfiéivel rokon, a szónoklat nyelvén hangoztatta Petőfi alapigazságát: Haza csak ott van, hol jog is van... A szlovák–magyar megbékélés ritka pillanatát örökítette meg emlékiratában 1848 cseh forradalmára, Josef Václav Frič (1829–1891): az országgyűlésen „velký Lajos”, a nagy Lajos, Kossuth együttműködést ajánlott föl Štúrnak, aki elfogadni látszott Kossuth békejobbját. Frič emlékezése szerint: *„Štúr igazságos tudott lenni szerencsétlen nemzetiségének ellenségeihez is, éppen ő volt az, aki felhívta figyelmemet a magyar hazafiak sok ragyogó tulajdonságára, különösen pedig Kossuth agitációjának demokratikus irányára.”*

Feltehetőleg Štúr tájékoztatása alapján vélte úgy a cseh demokrata, hogy a Kossuth vezette magyar nemesség Hungáriából modern Magyarországot akart formálni, s a liberális nemesek – Fričet idézem megint – *„követelték a sajtószabadságot, az összes vallásfelekezet egyenjogúságát, az önkormányzat kibővítését és valamennyi polgár egyenlőségét.”*

Mindez nem állt messze Štúr 1847-es eszméitől sem.

Ugyanez a Štúr 1848-ban azonban már kárhóztatta a cseheket, akik Prágában Kossuthot éltették, s a Monarchia védelmében, a magyarok ellen szervezett szabadcsapatot. *A szlávság és a jövő világa* című röpiratában jól érezhető keserűséggel gondolt vissza harci vállalkozására, annak tökéletes kudarcára. Ám az okokat nem ott kereste, ahol a magyarországi helyzetet kevésbé ismerő radikális gondolkodó Frič megtalálta. Štúr szerint a vakussággal megvert katolikus népet a magyar agitátorok a protestánsoktól szervezett mozgalom ellen fanatizálták, és ellene cselekvésre készítették. Röpiratában másutt kényszeredetten ismeri el, hogy a magyarság mozgalmi „néhány” társadalmi reformot eredményeztek, megmentették a népet elnyomóik önkényétől, a jobbágyi szolgáltatásoktól, ámbár – teszi hozzá – az alapvető már a francia forradalomban meg-

fogalmazták. Csupán egy kis lökés kellett ahhoz, hogy az szinte önmagától megvalósuljon. Az osztrák államban a forradalom fölismerete és törvényé emelte ennek az alapelvnek az igazságát.

Štúr magyarországi betörése – saját bevallása szerint is – eredménytelenül végződött, a szlovák nép nem csatlakozott hozzá. Bécsben viszont gyanakodva figyelték harcos szlávizmusát. Frič pontosan érzékelteti Štúr helyzetének kilátástalanságát: elzárkózott a magyarokkal való megbékélés gondolatától, s a magyarság részéről sem tapasztalt semmi ilyesféle szándékot, viszont Bécsben a konzervatív szemléletűek intrikáltak ellene, hiszen népfelszabadító eszméit nem adta föl. Az már a nyelvtörténet és a történelem iróniája, hogy Launer István (1821–1851) selmebányai tanár, a cseh-szlovák nyelvközösség mellett és Štúr ellen, továbbá a magyar forradalom támogatása érdekében egyként adott ki röpiratot, a biblikus nyelv és a magyar forradalom ügye elsőbbségét hangsúlyozva Štúr nyelvteremtése ellenében. Bécs pedig Ján Kollárt, Štúr leghangosabb és legnagyobb hatású szlovák ellenfelét egyetemi katedrával jutalmazta. A szabadságharc leverése után – legalábbis így szól a fáma – megszületett a mondás: a szlávok, Štúrék, azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésből.

1849 végére Štúr előtt (nem a magyarok hibájából vagy rosszindulata miatt) bezárultak a politikai cselekvés kapui. A Monarchia – tudományos – szlavisztikai pozícióiba többnyire a biblikus cseh nyelv hívei kerültek. A mindössze 34 esztendő, népvezéri szerepében stratégiai hibákat elkövető Štúrnak szembe kellett néznie a peremre szorulás, a passzivitásra kényszerültség véglegessé merevedni látszó helyzetével. A Magyarországot az új, önkényuralmi rendbe betagolni kívánó kormányzat nem számított rá, s a passzív ellenállásra készülő magyarság (érthető okból, de sajnálatosan) nem találta meg a Štúrhoz vezető utat. Ellenpélda: 1850 és 1860 között a szerb–magyar megbékélés elsősorban az irodalomban mindkét fél részéről látványos és eredményekkel kecsegtető gesztusokban nyilvánult meg.

Ludovít Štúr bátyja családjához húzódott, Modorba, itt alkotta meg (1852-ben készülve rá, 1854-ben már javában dolgozva rajta) élete utolsó művének, szinte politikai végrendeletének számító röpiratát. A csalódottság és a kétségbeesés könyvét, amely tünetzerűen jelzi az ifjúkori, liberális, sőt: demokratikus eszméitől elforduló és az ábrándos szláv közösségideáltól megváltást remélő népvezér-költő meghasonlottságát. Ugyan az 1840-es években szerzett német nyelvű röpiratokban is találunk (a népbarát elmélkedések mellett) hivatkozásokat az Európa boldog (?) békéjét biztosító Szent Szövetségre, de ekkor még a szlovák nép egyenjogúsításának szándéka eltakarja (a cári) Oroszország iránt érzett rokonszenvét. Ebben az 1850-es évek sötétjében írt művében azonban a Nyugat és Oroszország, a polgárosodás és a hűbériség, a liberális és a pszeudo-közösségi államfelfogás szembesítéséből mindig az utóbbi kerül ki győztesen. A kapitalizálódásnak, a nyugati típusú fejlődésnek csupán létező árnyoldalairól szól, s a nyugati eszmék szlovák recepcióját elképzelhetetlennek és károsnak tartja. A feltételezett szláv ősközösséghez való visszatérés, a romlatlan, ősi, nyugati civilizációtól mentes szlávság egyesítése hozhatja meg a szlovákok boldogabb jövőjét. A nyugati civilizáció ugyanis Štúr szerint vallástalanságot és erkölcstelenséget eredményezett, Rousseau műve, *A társadalmi szerződésről*, egészében és részleteiben téves. Štúr a nyugat-európai parlamentarizmust éppen úgy elítéli, mint ahogy az alkotmányos komédiákat (itt erősítésül I. Miklós cárt idézi); felrója a Nyugatnak a céhek pusztulását, a művészet hanyatlását (egyik beszédes példája az opera népszerűség!). A művészetten kívül – szerinte – hanyatlik a nyugati tudomány is. Az enciklopédisták és az arisz-

tokraták, a városok és a forradalmárok, a kapitalisták és a királyi-fejedelmi udvarok egyaránt bűnösök. „Az ipar fejlődése erőteljesen hozzájárult Nyugat-Európában a szegénységhez.” A nyugati hatások károsan befolyásolták a csehek, a lengyelek és a magyarok mozgalmait. Németország fénykorát a Karolingok periódusára teszi. Még Anglia látzik a legegészségesebbnek, de csúcspontján túljutott. Itt jegyzem meg, hogy Štúr – összhangban a reformkor író-gondolkodóival, például Eötvös Józseffel – megrendült szavakkal emlékezik meg az írek részvétel érdemlő sorsáról.

A züllött, hanyatló, eredetiséget már létre nem hozó Nyugattal szemben az ereje teljében lévő, természetességét és szívjóságát mindvégig megőrző szlávtságot, kiváltképpen Oroszországot állítja. Elutasítja Adolphe Custine (1790–1857) könyvének megállapításait. *La Russie en 1839 (Oroszo. 1839-ben)* című könyv – 1843-ban jelent meg négy kötetben – nagy feltűnést keltett, az orosz viszonyokról riasztó képet festvén (a magyarországi német sajtó a megjelenést követő években adott hírt Custine könyvéről, részleteket közölvén). Oroszországban – Štúr szerint – a nép végtelen szeretettel és lelkesedéssel csüng uralkodóján, mintha a népének jószágos fejedelme lenne. Az orosz kormányzat védi a népet a földesurak ellenében. Az oroszok türelmesek és jók (természetüktől fogva), egyetlen elfoglalt terület egyetlen népére sem kényszerítik rá vallásukat vagy kormányformájukat. Éppen ellenkezőleg: az oroszok maguk gondoskodnak az anyanyelvi iskoláskönyvekről és egyházi jellegű művekről. Oroszország erős – elmélkedik Štúr –, nagyon erős, ezért övé a hivatás és a jog, hogy szétmorzsolja a szeparatista szláv irányzatokat, és igényelje a hegemoniát az egész nagy szláv népcsaládban. Majd alább még lelkesebben: a roppant orosz erő előrenyomul, nem képes nyugalomban maradni, mind újabb szintér kell cselekvéséhez, Oroszországban egyre ébred a szláv öntudat, és naponta mind újabb területre terjed... Türelem tehát, szlávok, napunk felkél, megvirrad majd délkeleten is. Ki tud egykor egyesült erőink ellen a siker reményében harcba szállni... Itt az ideje, a legfőbb ideje annak, hogy Oroszország végre fölfogja hivatását, és vállalja a szláv eszmét...

Štúr nemcsak a levert forradalmak után kialakuló európai rendet utasítja el, hanem az ausztro-szlávizmust is, azaz az Ausztriában megvalósuló szláv–német föderáció gondolatát is, illetőleg a lengyel emigráció sugallta oroszellenes szláv szövetségést, az 1848-as forradalmi megoldást, a liberalizmust, a parlamentarizmust – és mindezeket az orosz-szláv ábránd jegyében.

Ami ijesztően tünetszerű: Štúr végső munkája, amely, ismétlem, az utat tévesztett gondolkodó politikai végrendeletének (is) tekinthető, tartalmazza mindazokat az érveket, quasi-megállapodásokat és következtetéseket, amelyek régióink valamennyi nemzetére valamennyi szélsőségeinek eszköztárában ideológiai fegyverként fölbukkannak. Abból a tényből ugyanis, hogy a polgárosodás, a technikai civilizáció, valamint a különböző korbokban különféle igényekkel és formában sürgető szükséggel jelentkező modernizálódás feszültségeket, súrlódásokat okoz, nem egyszer rétegek gazdasági és folyományaképpen politikai polarizálódását eredményez(het)i, néhányan olyan ideológiát kovácsolnak, miszerint a „nyugati” (vagy akár az osztrák, a német, a magyar, a zsidó, esetleg a „szabadkőműves”) gazdasági és kulturális imperializmus ellenében meg kell keresni a valóban „nemzeti” változatot, a vélt „nemzeti-népi” sajátosságokhoz illő külön utat. Még pontosabban fogalmazva: minden káros „külső” hatással szemben a mereven autochton fejlődést kell(ene) előmozdítani. Ennek megfelelően kell feltárni és értékelní a történelemből a folyamatosságot igazoló tényezőket, és ennek legjobb módja – tehetjük hozzá –, ha visszafelé (is) megalkotjuk múltunkat, történelmünket.

Ennek kicsúcsosodása természetesen minden esetben valamilyen kontinuitás-elmélet, továbbá a nemzeti tragédiák, vereségek, apályosabb korszakok „nemzeti látószög”-ű értelmezése, azaz a nemzetől, a néptől „idegen” elemek és a velük szövetkező külső ellenséges erők aknamunkájának hangsúlyozása. A modernizálódás a nemzeti jelszavakkal felékített történelem-értelmezésben a „népi” és „nemzeti” tudattól (melynek pontos leírásával adósak maradnak a „kutatók”) elidegenítő, a külső gazdasági és kulturális imperializmust szolgáló jelenségként értelmeződik. Más kérdés, hogy a szélsőségek (sem a XIX., sem a XX. században) nemigen rendelkeztek gazdasági programmal. Még Štúr is legföljebb a faluközösségre, a céhek termelési-munkamegosztási formáira hivatkozik. A szinte kizárólag önerőből építkező nemzet demagóg jelszava szerint a „nemzeti” hivatástól eltéríteni akaró belső (és kisebb hányadban: külső) ellenség mindig felelőssé tehető-teendő a kudarcokért.

Štúr egyáltalában nem részletezi gazdasági elképzeléseit, összemossa a balkáni és a balkánitól jócskán eltérő közép- és kelet-európai szláv népek helyzetét, egy inkább ábrándos, mint valós közös múltból vezetve le a szlávok „nemzetkarakterológiá”-ját; érzelmi tulajdonságaikat ecsetelő írói eszközökkel rajzolva meg az ösdemokratizmusból eredeztetett közösséget. A homéroszi eposzokra, illetőleg a bibliai pátriárkák korára emlékeztető módon hangsúlyozza a szlávokról szólva nép és vezető harmóniáját, elutasítva az individuális jogok érvényesülését biztosítani kívánó „nyugati” törvénykezést, az egoizmus bűnében marasztalva el a nyugati vállalkozásokat. Az individuum háttérbe szorítása egy vélt közösség és közösségi tudat mögé párosul Štúrnál és a szélsőséges mozgalmakban általában a karizmatikus vezér gondolatával (Štúrnál ilyen az orosz cár!), aki kifejezi, megtestesíti egyfelől a nemzeti fénykor összhangot-egységet teremtő és a nép teljes bizalmát élvező uralkodóját, másfelől védelmezi a közösséget az individuális igényekkel, illetőleg az egyén szabadságjogaival szemben.

Mindez akkor teljesezhet ki, ha az ellenségkép határozottan körvonalazódik; s a történelem olyan felfogása érvényesül, miszerint az adott nép (nemzet) története a vélt vagy a valódi ellenséggel folytatott harc története. Már Štúr halála után alkalmazták a „nemzeti” gondolkodók a „struggle for life” eszméjét a nemzeti történelem folyamataira, majd régióinkban is megtette hatását az „élettér” tételezése, illetőleg a fajelmélet különféle képpen nemzetivé ideologizált változata. Eközben a konkrét gazdasági intézkedésekről esik a legkevesebb szó, s ha mégis, az idevágó gondolatok tárgya legföljebb a legkiáltóbb társadalmi igazságtalanságok enyhítése. A ma is agresszíven színre lépő szélsőségesek azon igyekeznek, hogy mind jobban dinamizálják a hosszú évtizedek, esetleg századok szívós munkájaképpen kiépült előítéleteket, az életformaváltás okozta tudati és gazdasági feszültségeket. S ami a „nemzeti ébredés” korszaka óta egyre újabb megfogalmazásban jelentkezik: a gazdasági problémákat nemzeti-nemzetiségi konfliktusokkal magyarázzák; a modernizálódásból fakadó érdekellentéteket az ellenségkép erőteljesebb színészésére, tudatosítására használják. S így területi vitává, történelem-szemléleti tényezővé, a nemzeti identitást bomlasztó támadássá vulgarizálják az ennél jóval összetettebb, fehér-fekete ábrázolással nem érzékeltethető, higgadt és tapintatos kezelést igénylő problémákat.

Mert Štúrnak és társainak abban vitathatatlanul igaza volt, hogy a szlovák–magyar és a szlovák–cseh viszony igényelte az újragondolást. XVIII. századi fogalomkészlettel és a XVIII. századi európai rendből fakadó politikai (és gazdasági) nézetekkel nem lehetett a XIX. század 40-es éveiben fölmerülő új kérdésekre válaszolni. Hogy Štúrék az esetleges tárgyalásokon egyenlő felekként jelenhessenek meg, ehhez megújították, ille-

tőleg megteremtették a szlovák politikai terminológiát, a nyelvet, valamint kialakították azt az érvkészletet, amellyel ideológiájukat megvédhetik, igazolhatják. S mint ahogy a reformkor politikai rendezési tervei, elképzelései, valamint gondolatait fogalmakká sűrítő eszmerendszere szinte az egész XIX. század folyamán érvényben maradtak, éppen így a szlovák politika is gyakorta nyúlt vissza Stúrékhoz, akár a magyarokkal, akár a csehekkel került vitahelyzetbe. Nem egyszer kétféle „romantikus” felfogás csapott össze, nemzeti szorongások és gyanakvások egymást meg nem értő, párhuzamos monológiáit hallhatjuk ki sokszor az áldatlan polémiákból. Pedig – mint a korábban jelzett adatok igazolják – a párbeszéd nem volt eleve reménytelen, és éppen az irodalomban a kölcsönös fordítások, ismertetések, közeledési kísérletek tanúsítják, hogy olykor a hatékony jószándék sem hiányzott a megbékélés előmozdítására. Maga Stúr az 1850-es évek elején magyar népdalokat közvetített egy orosz kiadványba. Akciójára magyar kortársai nem figyeltek föl.

Régióinkban a „politikai szótár” jórészt a romantika időszakában formálódott, és ez kedvezett olyan nép- és nemzetkarakterológiai eszmefuttatásoknak, amelyekben a nemzeti presztizs szempontjai domináltak (a méltányosság helyett), a bűnököt és tévelygéseket az „elfajzott fiak”-nak, a „renegát”-oknak, az elidegenedetteknek tulajdonítva. Azoknak, akik nem állottak idegenek szolgálatába szegődni, rombolni a nemzet, a nép „tisztá erkölcsé”-t. Ennek a politikai szótárnak átvilágítása eddig nem történt meg, majdnem mindenütt hiányoznak például a szó- és fogalomtörténeti értelmezések, összevetések. Sok esetben a nemzetivé színezett tudomány ideológiai szolgálatra kényszerült, vagy éppen abban jeleskedett, hogy újabb érveket szállítson a modernizálódás ellenfeleinek (a régészettől a nyelvészetig, az oklevél-magyarázattól a szövegkiadásokig számos módon lehet igazolni egy nép őshonosságát, kulturális felsőbbségét, demokratizmusát, előkelőségét). A romantika a történetiséget hangoztatva a nemzeti legendákat helyezte a nemzeti tudat legfőbb tényezői közé, és mind a mai napig élteti a legendákat a megannyi „történelmi” vagy ifjúsági regény, olykor a helytörténeti munkák nem egy részlete, egészen alacsony színvonalon jelenhet meg a publicisztikában, a politikai frazeológiában, szélsőséges pártok programjában.

Azt ma már tudjuk, hogy a XX. századi európai rendezési kísérletek még egy államon belül sem mindig hozták meg a kívánt békét, nemhogy egész régióinkban. A népek-nemzetek-nemzetiségek önrendelkezési joga szép jelszó, deklarált, de többnyire figyelmen kívül hagyott gondolat maradt. Napjaink fájdalmas történései több helyütt inkább a hipertrofizált nemzeti romantika továbbélését bizonyítják, mint a szembenézést a saját történelemmel, a szomszédokkal való viszony újragondolásának higgadt és méltányos módját. Az olyan alkotások, mint Stúr idézett röpirata, már csak azért is alaposabb tanulmányozásra méltók, mivel lapjairól eredetien gondolkodó szellem köszön vissza, ott érződik a jogos bírálat igénye, de az össznemzetivé emelt rossz érzés, sójt: a szorongás kivetülése is. Ettől a sokszor felbukkanó, kiszámíthatatlan következményeket okozható szorongástól kell(ene) megszabadulni, ettől a fenyegetettség-érzéstől, amely éppen úgy átcsaphat (és nem egyszer valóban átcsap) ellenőrizhetlenné váló agresszivitásba, mint nemzetrontó nihilizmusba.

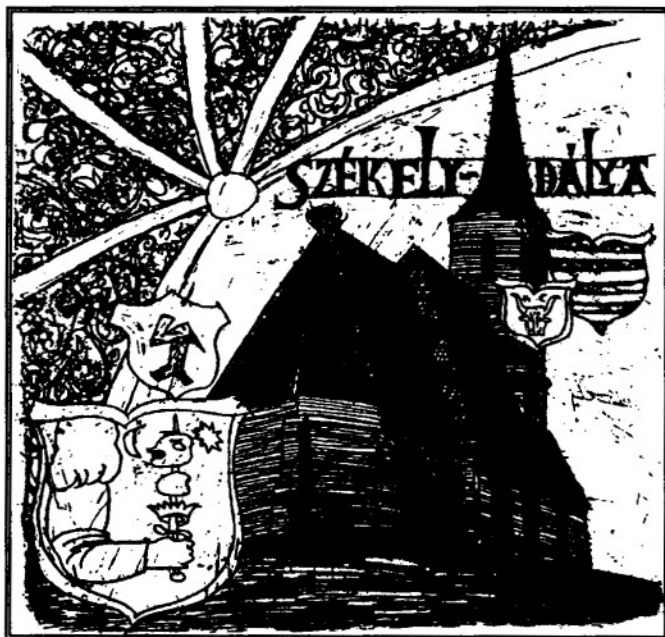
De figyeljünk a tragikus véget ért Stúrra is, aki az 1840-es években még Kossuth-tal együtt hitt az önrendelkezés és a népszabadság demokratikus eszméjében, és aki szép, hajlékony irodalmi nyelvvel ajándékozta meg jobb sorsot érdemlő népét.

JEGYZETEK

Ludovít Štúr életére vonatkozólag alapvető forrás harcostársa, Jozef Miloslav HURBAN műve: Ludovít Štúr. Rozpomienky. (Emlékezések.) Bratislava 1959. Hurban szerint Štúrnak cikkemben említett reformkori német röpirata magyar nyelven (is) elkészült, de a *Szlávok' sérelmei 's panasza*i című írást egyetlen magyar sajtóorgánium sem akarta vagy merete közzélni, még Mailáth János *Nemzeti Újsága* sem. Hurban emlékei ezúttal bizonytalannak minősíthetők, e tényről nem találtam Štúr levelezésében igazoló dokumentumot.

Egyéb szakirodalom

Vladimír MATULA: Ludovít Štúr. (1815–1856) Ford.: CSIZMADIA Dezső. Bratislava 1956.; Ludovít Štúr und die slawische Wechselseitigkeit. Hg.: Ludovít Holotík. Bratislava 1969. (A tanulmányok német és orosz nyelvűek.) Peter R. BLACK: Kollár and Štúr. Romantic and postromantic visions of a slavic future. New York 1975.; Josef Václav FRIC: Paměti. Praha 1958–1960.; Uő: Emlékeim. Szerk., bev., jegyz.: KOVÁCS Endre. Ford.: HORVÁTH Ferenc-SZŐKE Péter. Budapest 1951.; SZIKLAY László: A szlovák irodalom története. Budapest 1962.; FRIED István: Magyar népdalok egy orosz kiadványban. Ethnographia 1977. 566–573. SZIKLAY László: Launer István, egy 1848. évi szlovák röpirat szerzője. Budapest 1948.; FRIED István: Lelkészek vitája a szlovák irodalmi nyelvről. Diakónia 1992. 2: 20–25.

M Ű V É S Z E T

GÉCZI JÁNOS

szabad

(versekké váló esszé Szabados Árpádról)

1.

Évek óta élek együtt egy képpel – egy madárfej, egy fóka, egy olajzöld csacsi, egy giliszta és egy kőkorszaki bunkó van rajta. Hogy éppen e motívumok uralkodnak a nappali szobámon, azt azóta tudom, hogy a mű a nagy német kiállításról visszakerült Szabados Százados úti műtermébe, majd hozzánk. A képfejtésre magam először nem vállalkoznék, hiszen a leginkább grafikus, néha festő, néha meg mindenféle műfajtalanságokat elkövető Szabados mélységesen undorodik, ha a kimondással egy-képűsítve lesznek a motívumai – ezért inkább kisfiúnyi unokaöcsém megállapításait írtam le az előbb. Én abba a piros vonallal megmetszett csőrű madárfejbe egy ágaskodó-feszés mellett, a fóka fehér pöttyös barnájába egy meggörnyedt, fáradságába begöngyölt bölcset, a vonalakkal sraffozott, haránti kék sávban úszó gilisztába spermiumot, fallikus akármít vagy mást, pl. hevesen csapkodó maszkulin nyelvet láttam (később volt olyan megvilágítás, amikor mindezt halnak, majd pedig szemnek véltem), amelyek együtteséhez – számomra – természetes módon kapcsolódott a kőszekerce és a felszerszámozott számból kivágott mezőzöld látványdarab. Így aztán számos címe van a krétarajznak: hangulatomnak, munkámnak, vendégeink életkorának és érdeklődési körének megfelelően, de egytől egyik határos mind a teremtéssel (legyen az akár higgadt isteni, akár nagyon is antropomorf és izgulékony), s a teremtés-teremtődés donkiohizmusával.

Volt korszak, kitalálható, hogy mely bölcselet képviselői által meghatározottan, amikor aszerint osztályoztam a művészeket, hogy teremtők-e vagy alkalmazóak. Kortársaim közül Szabados munkássága (majd meg Márta István zenéje) mutatta meg először, hogy mindennek a kategorizálásnak, s a mögötte meghúzódó művészetfilozófiának nincs kitüntetett haszna, azért, mert erőszakosan s kizárólag a mű – és csakis a szerzőtől lemetszett mű – értékeléséből lehet(ne) a magán- (vagy nem magán-) következtetés(ek)e)t levonni. Holott a mű, a létrehozója életének egy ilyen-olyan darabja, meg maga az élet hordozója is stb. Szabados egyszerre minden, nemcsak a műveket megcsináló, hanem maga a mű (lehet, hogy művek), és mindenekelőtt a viszonyok, térbeli, biológiai, szociológiai, pszichológiai, képi stb. alakzatok, formák, színek elrendezője, létrehozója és természetes, hogy lakója is. Azaz nem hajlandó, mert neki szűk, egy kizárólagos alkotói (élet)eljárást-hasonítást kisajátítani. Hiszen egyszerre több tud lenni, ezért aztán néha alternatív, néha meg ambivalens, holott csak a többön belül tologatja át máshová pillanatnyi súlypontját, azaz az érvényességét. Innen, hogy motívumcsaládjai működésére igyekeznek a hangsúlyokat tenni, és nem magukra a motívumokra, amikor pedig láthatóan mégiscsak azokkal van elfoglalva.

Egyébként, hogy Szabados a képi viszonyokkal olyan kitartóan foglalkozik (igen, láthatjuk, mennyire más mondjuk egy sárga agyból kocsányon lenyúló szem akkor, ha ráhajol egy kék székre vagy egy kockás kigyóra), arra is utal, hogy érzéki örömet leli a munkájában, hogy nincs teljesítménykényszere, s a játék létezésének egyik alapformája. Az önfeladás teszi, hogy rajzaira nem a földi nehézkedés törvénye, hanem a jelek belső vonzóereje a jellemző, ez, ami elrendezi, mintázza, lebegteti, feltjait a keret mellé taszítja, a pontot testté puffasztja, vagy vonallá fogyasztja az alakzatokat. A képi rendezettség is ezért hat először naivnak vagy archaikusnak – amelyet aztán Szabados nyilvánvalóan ellenpontosz (színes ékeket ver az ízesülni kész hajlatokba, kibontja a tárgyak falait, áthúzogatója az energikus ábrákat, természetes faszokat rajzol a hulláknak, a létrát, amelyen egy levágott láb lépeget, a papír fehér falának támasztja – feleségem szerint a létra árnyához van dűtve –, és nagy könnyecpepeket rajzol), éppen azzal, hogy a jeleit sokértelműsíti.

A motívumcsaládok geneológiáját – természetesen Szabadosnál – érdemes megvizsgálni, vélem, ezek azok, amely mesterünk eddigi korszakai között megmutatják a rendet, és nem a különböző festészeti eljárások, szellemi-érzelmi meghatározottságok s egyéb körülmények. Az, hogy mára pl. a szemnek – legyen bár egy narancsláda deszkáján, finom rizspapíron, könyomatként, olajként, ceruzaként vagy videofilmre rögzítve – nincs, nem lehet körülhatárolt jelentése, mert közeltozkodott hozzá a kés, a hal, majd – természetes rendben – az isteni háromszög, az írás (és a jele, az alfa), nemcsak életessé, de festészetileg-grafikailag is árnyalhatóvá, számtalan kapcsolódási pontúvá tette pl. magát a szabadosi – egyébként meglehetősen hűvös, szenttelen fényű – szemeket is. Szabadosnak sikerült egy nagyon érzékeny hálót létrehoznia, amelyben megtalálható a neki fontos rend, s amelynek van közösségi jelentése, és nem is akar több lenni önmagánál; a rendnél. De ahogy e motívumcsaládok – amilyen például a mell-hegy-vulkán-madárőr-csipesz-orr stb. vagy a száj-pina-gyümölcs stb. az érzékszervek, a nemi attribútumok, a felbontolt vagy metszett vagy torzulásokkal ábrázolt emberi testrészek, a magányos jelekből halmazt létrehozó egyszerű síkidomok talpazatai – együttese létezik Szabadosnál, az bizonyos, hogy önálló és mítoszteremtő tulajdonságokkal rendelkezik. Ha ebben a kiterjedt, minden elemében feltűnően árnyaltan és lassan feltáruló, de részleteiben nem egyszer másnak nem megfeleltethető, működő rendszerben Szabados valamit elmozdít – vagy Szabadosba valaki-valami belemozdul – azonnal új relációk jelennek meg.

Szabadosra azonban – most, a litográfiáknál éppen kihívóan – jellemző a mérték tudása is. Itt, láthatólag megint ő szabja meg a dolgok menetét, a tárgyakról-dolgokról-jelekről miután lefosztja a hétköznapi üzenetet, karakteressé formázza valamennyit, professzionálisan megrontja, esetlegessé teszi, egyéníti, majd valamiféle rendet teremt köztük.

A belső mérték idővel azonban egyre többször letaszítja a feleslegeket, a négy éve készült római nagy lapokon már ott vannak az avarszagú, setét, részletecskéket elnyelő üregek, amelyek aztán az amerikai vázlatokon annyira tágultak, hogy utánuk csak az üregek mélyére hullt, magányos dolgok (dologrendek) maradtak – hogy a tökéletes vákuumközeg, az abszolút tiszta tér, a végzetes, egzisztenciális helyzet (igen, az emberi és a grafikus helyzet!) aztán a litográfiákban, az elmúlt években sorra megvalósuljon. Szabados immár egészen lecsupaszította, elemeire szedte a Mindent, de eközben is megmaradt játékos Teremtőnek, hát hogyne lenne akkor játékosabb és teremtőbb, amikor saját esszenciális jégeit – ama öntevékennyé vált múltját – átrendezi, rendet vág köz-

tük, véres drámákat és klasszikus idilleket, pici horrorokat állít be, majd meg, amikor kiderül róla, hogy egy *másik* tér kellős közepére került, oda is áthurcolja immár a jegyeit, meg a jegyeiből származtatott elsődleges, másodlagos, harmadlagos jegyeit. Bár mely – újabb – Szabados-kép minden egyes eleme magában rejt a motívumi csoportok és a képegész rendjét, és a dolgok miközben megismétlődnek (visszautalnak, kopírozódnak, osztódnak, részleteződnek vagy köznapivá stilizálódnak), mégis mássá, eddig ismeretlenné, de mindenkor veszélyesebbé alakulnak. Ez a műépítési (és Szabadosnál életmű-építési) eljárás Szabados Árpádot pl. rokonítja a hasonló elvekkel könyvverseket író Tolnai Ottóval. Hogy mindez mégsem rákosan burjánzó, de arányos és áttekinthető, az éppen a mértéknek köszönhető.

A legújabb, a mediterrán figyelmeztetés után készült litográfiákon Szabados csakis létezési gondokkal birkózik. Tisztasága, tragikus motívumösszegzései, erőteljes, némelykor már-már brutális színei, játékos-fanyar-komor harmóniai összegzést sejtetnek; ettől a ponttól láthatólag mindent szabad csinálni (és a minden is szabad). Amikor a Térdelő című 1992-es munkában egyesül az istenség és racionalitás háromszögével a térdeplő férfi, a figyelő szem, a lobogás sátáni vörösével, s mindez a vulkanikus, kármin csúcsú mellek-dombok, a szétterült és mégis magmatikusan remegő, elfogadó-megértő táj felett, nos, akkor már nincs értelme külön beszélni mesterünk minden munkájában jelenlévő teremtő érzékiségéről, asszociatív racionalitásáról, és talán az se érdekes, hogy éppen egy szétszerelt emberi testből csinálja meg árnyéktalan teremtményét, vagy az arc darabjait (miközben azokat valami mágneses erővel tölti fel, megfürdeti mindenféle fogalmakban) rendezni egy eszményibb arcmássá, hiszen csak azt és úgy csinál, amit és ahogyan akar, mert szeretné benépesíteni a kiürült színteret.

2.

*szabados könyvmatairól akartam
nekem már minden mozdulatom ilyen
tétova és önmagába visszahajló
a rézzöld sraffozásról a kiékelte
meghasgatott csontcsuklókeről
a címeiről amelyek mostanság
csak a technikát jelölik
vagy az indulatot
ezért tapétáztam ki asztalom mögött
tenyérmű nyomatokkal a falat
a fal ahogy vastagra hízta magát
egyre több lett a füle az orra
egyre több az ágaskodó férfiúi szerve
egyre csak egyre ismételte magát
mint az eső és a homokszemek
a szélfúvásban s a fraktálok
könyvmatákkal tömtem ki a szobámat
vagy tölcsérszerűnek akartam a napviharban
az egyensúlyvesztés aljára holmi
szabad nehezéknek*

amikor megláttam a csúcson
 a létráról leesett pici figurát
 (a rossz nyomat rossz színei között)
 hogy fújja vérpirosra
 miként pumpálja már-már beleszakad
 fel fel (mint ama rabok)
 a fekete földre szorított fekete szájjal
 egyre nagyobbra
 a reggel még gyöngykicsi volt gömbcéklákat

3.

azt mondja a telefonba
 nem lehet fekete
 a fekete egyébként nem szín
 ahogy a fehér sem
 ő színekkel dolgozik
 a színek apró kalapácsaival
 veri darabokra a tárgyakat
 és a nagymetszésű ajkait
 hogy aztán mindent beborítsanak
 azok az éles peremű szilánkok
 befűrődjanak a cellulózba
 a fenyőrostos keretbe
 ha feketét használna
 mondja már nem festene
 helyette a zöldet és a vöröset
 nyomja egymás után a szűrkére
 az éppen olyan
 de azért oda áll elé

4.

megfigyeltem
 ahogy elcsúszott egymáson a szöveg
 akár az olajon amit annuska
 az a moszkvai némbel elöntött
 a villamossín előtt
 ugyanaz a szöveg
 láthattam
 háromszínű (lásd fentebb)
 mégis egy
 mégis három

5.

az én Test tájamon
 (nincs hasonlata
 ahogy szorgalmasan bele-
 belemerül önmagába)
 azaz az én körperlanschaftomon
 az a szem egyre hosszabb indát növeszt
 elérte a málnacsúcsos mellett
 éppen most harap bele három fog
 mint az ezüstbe a hangyasav
 mint a kis ötszögek a halántékba
 az én Test tájam ilyen
 nem illeszkedik
 és nem figyel másra
 növelgeti a pisztolytöltényeket
 neveli a horizontot
 ha nem lennék óvatos
 magára rántaná
 a bőköpenyes valóságot

SZABADOS ÁRPÁD: „CSÚCS”